

FX 630

11. em.

Szélezőné

ÚJ FOLYAM XXIII. 7-8. SZÁM BUDAPEST 2014. AUGUSZTUS ÁRA 780 FT

MAGYAR SZEMLE

1944 NYARA: KORTÁRSOK EMLÉKEZÉSEI – EGY MÁSIK
DIGITÁLIS SZAKADÉK: BESZÉLGETÉS ROSKA TAMÁSSAL –
BOD PÉTER ÁKOS: MIÉRT NEM VOLT MARSHALL TERV 1989-
BEN? – NICHOLAS T. PARSONS: AZ OSZTRÁK ÉRTELMISÉG
IDENTITÁSZAVARAI RÓL – KALÁSZ MÁRTON ILLYÉS GYULÁRÓL

HÍREK. Lapzártánk után érkezett a hír, hogy elhunyt Borbándi Gyula, szerkesztőbizottságunk tagja, az *Új Látóhatár* (München) egykori szerkesztője, 1990 előtt az emigráns magyar értelmiség egyik vezéralakja. Borbándi Gyula barátunk emlékét megőrizzzük, és ápolni kívánjuk. Ennek jegyében a *Magyar Szemle* az őszre emlékülést tervez. Ezen előadások hangzanak el a témákról, amelyekkel Borbándi Gyula munkássága összefonódott: a nyugati magyar szellemi életéről, az *Új Látóhatárról* és a magyar népi mozgalomról.

ÚJ KIADVÁNYAINKRÓL. 2013 decemberében jelentettük meg, a *Hungarian Review*-val közös kiadásban, Szent-Iványi Domokos *The Hungarian Independence Movement, 1936–1946* c. könyvét. A könyv szerkesztői Szekér Nóra történész és Kodolányi Gyula főszerkesztő.

Ugyancsak decemberben adtuk ki a *Magyar Szemle* Könyvek sorozatában Szávai János *Pascal örvénye* c. esszékötetét is.

Április 24-re, William Shakespeare születésének 450. évfordulójára jelent meg Kodolányi Gyula és Katona Szabó Erzsébet *Üzenetek W. Sh.-tól – Messages from W. Sh.* című kétnyelvű könyve a *Magyar Szemle* és a *Hungarian Review* társkiadásában, amely versimprovizációkat és papírkollázsokat tartalmaz.

Könyveink a szerkesztőségben 40%-os kedvezménnyel megvásárolhatók.

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN

<http://www.magjarszemle.hu>

DRÓTPOSTACÍMEINK

Főszerkesztő: kodolanyigyula@magjarszemle.hu

Szerkesztőség: msza@magjarszemle.hu

Terjesztés: msza2@magjarszemle.hu

FOGADÓÓRÁK: Kedden 13–15 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A Magyar Szemle Alapítvány Igazgatósága: Bod Péter Ákos, Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Horkay Hörcher Ferenc, Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula.

E SZÁMUNK TÁMOGATÓI

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: *Kodolányi Gyula*

Szerkesztőbizottság: *Borbándi Gyula,*

Czakó Gábor, Horkay Hörcher Ferenc,

Kulin Ferenc, Mellár Tamás

Rovatvezető: *Gróh Gáspár* Olvasószerkesztő: *Pápai Luca*
Képszerkesztő: *Csejdy Virág* Tördelőszerkesztő: *Dombi Viktória*
Korrektor: *Kiss István*

ÚJ FOLYAM XXIII.

7–8. SZÁM

2014. AUGUSZTUS

<i>GRANASZTÓI GYÖRGY</i>	<i>Játék az ultimátummal</i>	3
<i>KODOLÁNYI GYULA–NICK THORPE</i>		
	<i>Egy másféle digitális szakadék</i> – Beszélgetés <i>Roska Tamással</i> (<i>Németh Orsolya</i> fordítása)	7
<i>MONOSTORI IMRE</i>	<i>A bensőleg gazdag állampolgár</i> – A népművelés és nemzetnevelés eszményei <i>Németh László</i> gondolkodásában	27
<i>TÜSKÉS ANNA</i>	<i>A vendégem leszel</i> – Interjú <i>Kalász Mártonnal</i> <i>Illyés Gyuláról</i>	39
<i>MISKOLCZY AMBRUS</i>	<i>Egy „farkasember” színéváltozásai</i> – A zsidó- és a magyarkép <i>Emil Ciorannál</i>	50
<i>NICHOLAS T. PARSONS</i>	<i>Szakképzett osztrák</i> (<i>Sújtó László</i> fordítása)	84
<i>S. KIRÁLY BÉLA</i>	<i>Hommage à Jacques Le Goff</i>	107

1% METAFIZIKA – SZABADOS GYÖRGY EMLÉKÉRE

<i>KODOLÁNYI GYULA</i>	<i>Emléktábla a Nap-házon</i> – 75 éve született <i>Szabados György</i>	115
<i>CSEJDY VIRÁG</i>	<i>Nakonxipán lakója a világháborúban</i> – <i>Gulácsy Lajosról</i>	120
<i>KOSZTOLÁNYI DEZSŐ</i>	<i>Gulácsy Lajos</i>	125

1944–1945 – SZERKESZTI KODOLÁNYI GYULA

KODOLÁNYI GYULA	<i>Emlékezések 1944 nyaráról</i>	128
POLCZ ALAINE	<i>Asszony a fronton (részlet)</i>	129
MUNKÁCSI ERNŐ	<i>Hogyan történt? (részlet)</i>	132
SOOS GÉZA	<i>Mit tett a Magyar Közösség a magyar zsidóságért? (részlet)</i>	137
SZENT-IVÁNYI DOMOKOS	<i>Horthy kormányzó küzdelme a hatalom visszaszerzéséért (részlet)</i>	140

KÖRKÉP

LENGYEL GYÖRGY	<i>Tolnay Klári – Emlékezés nagy szeretettel</i>	147
GRÓH GÁSPÁR	<i>Irodalmi honvédelem – Vasy Géza kötetéről</i>	156
S. KIRÁLY BÉLA	<i>Emlékkönyv Kiss Ferenc küzdelmes életéről</i>	163
BÓNIS FERENC	<i>Két magyar muzikológusról – Isoz Kálmán és Major Ervin</i>	171
TÓFALVI ZOLTÁN	<i>Nemzeti zárandoklatok és honismereti körutak 1990–2010</i>	178
FÁY ZOLTÁN	<i>Liturgia digitalia? – Vatikáni Könyvtár mindenkinek</i>	186
Tóth Klára	<i>„Lengyelország soha nem volt olyan szép” – Wajda filmje Walesáról</i>	191
KUBINSZKY MIHÁLY	<i>Az építészeti kritikáról</i>	195
BOD PÉTER ÁKOS	<i>Miért nem részesültünk Marshall-segélyben 1989-ben?</i>	200
SUMMARIES		212
E SZÁMUNK SZERZŐI		217
DR. RAVASZ KÁROLY	<i>Helyreigazítás</i>	222

Köszönjük a gyűjtőknek, hogy rendelkezésünkre bocsátották a Gulácsy-képek reprodukcióit. A fedélképen Gulácsy Lajos *Guerra* című képének részlete látható.

A Tolnay Kláriról készült fotókat az MTVA gyűjteményéből válogattuk.

JÁTÉK AZ ULTIMÁTUMMAL

Nyáron azon is van idő gondolkozni, ami nem aktuális. Most nyár van. Nemrég, május 6-án, az új Országgyűlés első napján tüntetők voltak az épület előtt egész nap, inzultáltak két távozó minisztert és más politikusokat. Pásztor Istvánt leköpték, a tévében sokszor ismételték, amint törölgeti magát; egy nő rohant mellette gesztikulálva, talán ő is köpött.

Az élet úgy hozta, hogy aznap kétszer is áthaladtam a téren. Az első alkalommal éppen Gaudi-Nagy Tamás beszélt egy pódiumról, azt mondta az egybegyűltek kis csoportjának, hogy ti vagytok a nép, ti mondjátok meg, mi legyen a magyar földdel, nem azok, akik ott benn ülnek. Kérdésére, hogy megvédtétek-e a földünket, lelkes igen volt a válasz, kivéve egy csengő női hangot, amely nemet kiáltott. Gaudi ekkor úgynevezett off hangon azt mondta, hogy magyarázzátok meg neki. Másodszor, visszafelé, az északi kapu közelében rendőröket láttam, két mikrofont és néhány bámészkodót. A kapu irányából kísérelővel egy ismert politikus érkezett, a másik irányból ketten jöttek, a nő rövid nyári ruhában, fején piros-fehér csíkos kendő. Jó vastag csíkok. Gondolom kihangosítót használt, mert hangja igen erősen hallatszott, és egyebek között olyasmit kiabált, hogy ti mind be lesztek dobva a darálóba, úgy, ahogy Rákosi idején dobtátok ti az embereket a darálóba. Távolodva a helyszíntől rossz érzés fogott el: ezek szerint új korszak kezdődik, amelyben a politikai harc még durvább lesz, mint volt, legfeljebb a szereplők cserélődnek.

Mostanra, így szokták mondani, a kedélyek már megnyugodtak, epizód lett az esetből, napokkal később két embert előállítottak, az egyik éppen a fejkendő

hölgy, akiről kiderült, hogy hajléktalan. A dolgok rendje helyreállt. Messzebről és az emberi mozzanatok felől nézve mégis van itt valami, amin el lehet töprengeni. Például arról, hogy miért kiabált szörnyűségeket idegeknék egy hajléktalan. A vizsgálat és a bíróság a közrend védelme szempontjából számos részletet feltárhat (meggyőződésből vagy pénzért tette-e, amit tett, netán alkoholt fogyasztott stb.), de valami még hiányzik.

Az elmúlt években itthon is lehetett olvasni az ultimátumjátékról, amely egy játékelméleti probléma, de közelről érdeklí azokat a pszichológusokat, közgazdászokat, szociológusokat, akik az emberi döntéshozatal mechanizmusait, kulturális kereteit akarják megérteni. Az ultimátumjáték lényege a következő: két játékos játszik egymással, az egyik az elosztó, a másik az elfogadó. Előttük van, mondjuk, 100 egység pénz kisebb címletekben, amit az elosztó a saját belátása szerint kettéválaszt. Az ultimátum: az elfogadó dönthet, hogy elfogadja-e a felkínált összeget, vagy sem. Ha igen, az elosztó által megadott arányban osztják fel egymás között a 100 egységet, ha viszont nem fogadja el, a szabály az, hogy egyikük sem kap semmit. A kísérletek azt mutatják, hogy az igazságtalannak tartott arányt az elfogadó visszautasítja. Az 50:50, a 60:40 még ésszerű lehet, de a 80:20, vagy különösen a 90:10 már nem kell, inkább vesszen az egész.

A szélsőséges radikálisokat lecsürhézni, aljas fasisztáknak, fajgyűlölőknek nevezni aligha vezet sikerre a jó útra térítésükben. Hasonló a helyzet akkor, amikor azt bizonygatják nekik, hogy a programjuk összefüggéstelen, és ésszerűbb elképzelésekkel messzebbre juthatnának. Ez sem érdeklí őket különösebben, a józan érvek nem győzik meg őket. Amikor elhaladtam a tüntetők csoportja mellett, többen gyanakodva méregettek. Gyanakodtak, bizalmatlanok voltak, pórul jártam volna én is, ha közelebb megyek.

Az ultimátumjáték antropológiai tanulsága, hogy bizonyos, a józanságra, közmegegyezésre, erkölcsre vagy éppen ésszerűségekre hivatkozó érvek a szélsőséges beállítottságú emberre nem hatnak. Ellenkezőleg, csak fokozzák a bizalmatlanságát, gyanakvását és az elutasítást. Ha valaki a józan belátás helyett inkább veszni hagy mindent, akkor lényegében büntetni akar. A következőkkel nem törődve lázad fel az ellen, akiről úgy érzi, megveti, lekezeli, keresztülnéz rajta. A közéleti, politikai terepeken ráadásul az effajta visszautasításnak, büntető szándéknak jelentős jelképes hatása is lehet: a mindent feláldozó ellenálló lép elénk. Sőt, a szerveződésé, mozgalmá váló, ítélet-végrehajtó radikálisok agresszióikkal, hősies pózaikkal olyan kommentárokat, ellenreakciókat kényszeríthetnek ki a politikai hatalomból, amelyek nagyban segítik őket közéleti súlyuk növekedésében. Pedig a gyanakvason, büntető szándékon, látszólag indulaton alapuló, és mindent feláldozó visszautasítás helyett az efféle ultimátumjátékban akár a játék szellemétől idegen, ésszerű magatartást is követhetne az elfogadó.

A harag tehát nem is olyan rossz tanácsadó. A politikai szélsőségek elleni küzdelmek felől tekintve a népharagot még akár kezelni is lehet. Például úgy lehet mérsékelni, ha széttördelik, különböző irányokba terelik, mielőtt belezavarhatna a demokratikus erők mozgásába, amit persze azért jobb a szakértőkre bízni. Amikor például elhangzik, hogy éhséglázadás fenyeget, a játék eredményére történik utalás, függetlenül a bonyolult társadalmi valóságtól. Kérdés, mi igaz belőle, és mennyi a manipulatív szándék.

Az ultimátumjáték értelme olyan korlátolt, mint egy hasonlaté: sántít. Például azért, mert a hétköznapi életben nem egyetlen játék zajlik, hanem egyszerre sok. Adott pillanatban rengetegen érezhetik úgy, hogy elfogadók, akiket igazságtalanság ért, és ezért büntetni szeret-

nének. Csakhogy ugyanők más játékokban elfogadják az ultimátumot, mert ésszerűnek gondolják. A demokrácia ésszerű ultimátumjátékok halmaza. Minden az arányokon múlik.

Nyáron a játék az ultimátummal kevésbé aktuális, ezért is mondják, hogy itt az uborkaszезon. Így kerülünk vissza a kérdéshez, ami, időszerűségétől függetlenül alig-alig kelt érdeklődést: hogyan jut el valaki oda, hogy mérgében felborítja az asztalt?

GRANASZTÓI GYÖRGY

EGY MÁSFÉLE DIGITÁLIS SZAKADÉK

Beszélgetés Roska Tamással

Elhunyt Roska Tamás (1940–2014), a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bolyai- és Széchenyi-díjas egyetemi tanára, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, a Nagy Szent Gergely-rend birtokosa, a Leuveni és a Pannon Egyetem díszdoktora, az Academia Europaea tagja. Társfeltalálója volt az első programozható analogikai celluláris hullámszámítógépnek (1992)¹ és az ezen alapuló „kamera-számítógépnek” (analogikai CNN bionikus szem, 1993),² amelyeket kollégáival a berkeleyi Kaliforniai Egyetemen fejlesztett ki. Pályáját ez a kutatómunka határozta meg, mely egyesítette magában a biológiát, a mikroelektronikát és a számítástechnikát, valamint az informatikai forradalom legkorszerűbb technológiáit. A PPKE Információs Technológiai és Bionikai Karának alapító dékánjaként és a hazai bionikai képzés megteremtőjeként fiatalok generációit indította el a világszínvonalú kutatómunka felé. 1989 óta évente több hónapot töltött az Egyesült Államokban a berkeleyi Kaliforniai Egyetem és az indianai Notre Dame Egyetem vendégkutatójaként. A Magyar Szemle köréhez erős barátságokkal kötődő világhírű tudósról és elkötelezett keresztény értelmiségiről emlékezünk meg ezzel az interjúval, mely a Hungarian Review-ban jelent meg 2012-ben. A beszélgetés most olvasható először magyarul.

¹ A celluláris neurális hálózatok (CNN, cellular neural networks) elméletére épülő számítógép – más néven CNN univerzális gép –, amelyben egyetlen chipen temérdek celluláris univerzális gép található (társfeltalálója L. O. Chua).

² Egy a retina működését modellező celluláris univerzális számítógép (F. S. Werblin és L. O. Chuával közösen).

Ha nem tudjuk, mit kérdezzünk, vagy kitől kérdezzünk, előfordulhat, hogy a válasz, amit kapunk, teljesen félrevezető lesz. Ha nem tudunk kellőképpen elvonatkoztatni, nem fogjuk tudni feltenni a fontos kérdéseket, mert csak a jelenségekre kérdezzünk rá, és nem a lényegre.

KODOLÁNYI GYULA: *A Pázmány Péter Tudományegyetem a legrégebbi folyamatosan működő magyar egyetem. Annak idején itt szerzett doktori fokozatot matematikából Neumann János, a számítástechnika úttörője, az első adat- és programtárolásra képes, programozható számítógép megépítője. Mi a kapcsolat Neumann János, a te személyed, valamint a kar között, melynek te vagy a dékánja, és amely egy nagy múltú katolikus egyetem része?*

ROSKA TAMÁS: 1635-től, amikor Pázmány Péter esztergomi érsek megalapította az egyetemet, egészen 1950-ig ez volt Magyarország legfontosabb egyeteme. Kezdetben a jezsuita rend működtette, majd a 18. század második felében királyi egyetemmé vált, azaz állami irányítás alá került. Az első világháború után kapta a Pázmány Péter Tudományegyetem nevet, s itt szerzett diplomát az informatika úttörője, Neumann János. Az 1950-es kommunista hatalomátvételt követően három részre osztották: megalakult a Semmelweis Orvostudományi Egyetem; egy kis hit-tudományi akadémia a római katolikus egyház kezelésében, amely megtartotta a Pázmány nevet, s ahol teológiai és filozófiai oktatás folyt; a maradék pedig Eötvös Loránd Tudományegyetem néven működött tovább. A rendszerváltás után, 1992-ben, a Pázmány ismét teljes és önálló, a katolikus egyház által fenntartott egyetemmé vált. Számos téren egyre szélesebb körű a tudományos együttműködés a három utódintézmény között, melyek egykor a történelmi Pázmány Egyetemhez tartoztak; ez utóbbi lerombolása egyfajta jelképként is felfogható: hogyan fojtotta el az ideológia szellemi életünket 1948 és 1990 között.

KGY: *Hogyan sikerült a Pázmányt az 1989–90-es békés forradalom után ilyen hamar önálló egyetemmé szervezni?*

RT: Az erre vonatkozó szándék és terv már közvetlenül a változások után megfogalmazódott, még ha igen szerény miliőben is. 1990-ben, újév napján, egy közeli kis parókián, egy kánonjogi professzor, bizonyos Erdő Péter, összehívott párunkat beszélgetni. Azt terveztük, miként tudnánk újjászervezni a régi jó Pázmány Egyetemet úgy, hogy ismét magába foglalja azokat a területeket is, amelyekről az ideológiai tisztogatás következtében annak idején száműzték. Az olyan új karok, mint az információs technológiai vagy a villamosmérnöki és számítógép-technikai kar alapítása egyértelmű volt – de amikor arra került a sor, hogy tevékenységünket a jog- és bölcsészettudomány területére is kiterjesszük, kezdetben ellenállásba ütköztünk. A békés forradalom utórezgéseinek közepette a szinte egyeduralkodó marxista szellemiség, amely akkoriban áthatotta a hazai bölcsészkarokat és a kutatás berkeit, természetesen ellenállt abbéli szándékunknak, hogy ezeket a területeket is bevonjuk. Mi azonban ragaszkodtunk ahhoz az elképzelésünkhöz, hogy egy újfajta nyitottságot honosítsunk meg a tudományos gondolkodásban, ugyanakkor modern formában ugyan, de visszatérjünk a Pázmány Egyetem gyökereihez. Végül mi kerekedtünk felül. Valóban figyelemre méltó teljesítmény, hogy több mint 8000 diákjával egyetemünk igazi kutatóegyetemmé vált, s ma az egyik legszélesebb tudományos palettával rendelkezik. Több doktori iskola is működik benne kilenc tudományterületen, köztük a természettudományok, a technológia, a bölcsészettudományok és a teológia terén. A Pázmány az európai Kutatóegyetemek Nemzetközi Hálózatának (IRUN) egyetlen magyar tagja.

NICK THORPE: *Elismert tudósként, s egyúttal az Információs Technológiai és Bionikai Kar dékánjaként mi a véleménye*

nyed az internetről, annak jótékony és kártékony hatásairól? Mit jelent az úgynevezett digitális szakadék? Hogyan kellene használnunk az internetet, mi az, ami balul süllhet el?

RT: Egyértelmű, hogy az internet hatással van a gondolkodásunkra, viselkedésünkre, a megismerési módszereinkre. Én a tudomány, a technológia és az egyetemi oktatás terén egyaránt azt tapasztalom, hogy akik többet tudnak, azok hatékonyan tudják használni az internetet arra, hogy felgyorsítsák a tudásszerzés folyamatát. Eközben viszont azok, akik nem buták, csak egyszerűen tájékozatlanok, még inkább azzá válnak. Miért? Mert ha bármire rákeresünk az interneten, mondjuk a Google-on, több ezer, sőt több százezer választ kapunk. Ezek közül hányat fogunk valóban elolvasni? Talán az első ötöt. De milyen is ez az első öt? Az egyik kollégám kipróbálta: feltette ugyanazt a kérdést a Google-on, a Yahoón és több más keresőrendszeren. A válaszoknak csupán a 30 százaléka egyezett meg az első húsz-egynéhány helyen. Hogy miért? Mert a válaszok sorrendje könnyen manipulálható külső eszközökkel. Nem a fontossági sorrend érvényesül.

Ezzel azt akarom mondani, hogy ha nem tudjuk, mit kérdezzünk, vagy kitől kérdezzünk, előfordulhat, hogy a válasz, amit kapunk, teljesen félrevezető lesz. Ha nem tudunk kellőképpen elvonatkoztatni, nem fogjuk tudni feltenni a fontos kérdéseket, mert csak a jelenségekre kérdezzünk rá, és nem a lényegre.

Max Scheler német filozófus azt mondta, a filozófia „a lényeg szeretete”. A „lényeg szeretete” pedig azt jelenti, hogy a különböző tudományterületeken szükségünk van bizonyos mértékű absztrakcióra ahhoz, hogy megértsük a tágabb összefüggéseket. Különben leragadunk a részleteknél. A lényegi tudáshoz vezetnek más utak is, ilyen például a katartikus művészi élmény – egy költeménnyel, drámával, zongoraszonátával, festménnyel való találkozás.

PHILOSOPHIA ET ARTI 1903

grafit

Az amerikai hétköznapi nyelvben létező kifejezés, a „digitális szakadék” általában azt a szakadékot jelenti, amely a számítógép-használó fiatalokat elválasztja a számítógépet használni képtelen idősektől. A fogalom

azonban félrevezető. Ugyanis a valóságban az internet a tájékozottakat még tájékozottabbá, a tudatlanokat pedig még tudatlanabbá teszi.

KGY: *Magyarul, létezik a digitális szakadék, csak más-ként működik?*

RT: Pontosan. Ez az egyik probléma.

NT: *Ez számomra azt jelenti, hogy vagy nincs arra vonatkozó információ, hogyan kell használni az internetet, vagy van, de egy fabatkát sem ér.*

RT: Az internet, a mobiltelefon és a hasonló eszközök használata annyira új, történelmi távlatból legalábbis, hogy a legtöbben csak ismerkedünk velük. Például sok évvel ezelőtt – 1974-ben –, amikor először voltam Berkeleyben, előadást tartottam az IBM kutatóközpontjában. Akkoriban a Thomas Watson Kutatóközpont könyvtára a tudomány fellegrájának számított. Nemrégiben, amikor megint ott jártam, a házigazdám felajánlotta, megmutatja, hogy néz ki most a könyvtár. Beléptünk, és szinte üres volt! A rá következő héten át is alakították valamely más célra, mert ma már a tudomány és a technológia területén, ha az ember valóban lépést akar tartani a legújabb eredményekkel, az internetről szerzi be az információt. Ennek ellenére úgy vélem, fontos, hogy az alpműveket nyomtatott formában is megőrizzük.

KGY: *Akkor hát az emberiség legfontosabb művei a jövőben mind felkerülnek az internetre, s kiselejtezhethetjük a kézbe fogható könyveket? Ha egy almát látok a képernyőn, az ugyanaz, mintha a valódit látnám?*

RT: Ez egy alapkérdés. Én úgy gondolom, a könyvek mindig is könyvek maradnak. Ha valaki a Kindle-jét vagy az iPad-jét könyvként olvassa, akkor ugyanúgy könyvet olvas. Csak a technológia más. Különben mi oka lenne, hogy két-három évvel ezelőttig egyetlen e-könyv-olvasó eszköz sem tudott berobbanni a piacra? A válasz igen egyszerű: mert ezt megelőzően 40 évig a képernyő

felbontása mit sem változott. Mindig 100 képpont volt hüvelykenként (2,54 cm). A „papírmentes irodáról” szóló szlogen volt a legnagyobb átverés, mert mindenki egyre többet és többet nyomtatott. Miért? Mert az új képernyőfelbontás 600 vagy ezer képpont hüvelykenként. A szemünk számára ez a felbontásügy óriási gondot jelentett. De ekkor jött egy újítás – a tajvaniak feltalálták az e-papírt –, majd erre alapozva kifejlesztették a Kindle-t és a többi új e-könyv-olvasó eszközt, s egy csapásra sokkal kellemesebbé vált az olvasás. Ha egy nem túl jó minőségű könyvet olvasunk – mint amilyen a legtöbbször olcsó kiadás –, az élmény semmivel sem jobb, mint egy mostani Kindle-on olvasni. Mérföldkő volt a kultúrában, amikor egy éve az Amazonon eladott Kindle-formátumú e-könyvek értéke meghaladta a nyomtatott könyvéké. De a könyvek akkor is könyvek maradnak. Egy szebb könyvet talán szívesebben olvasunk papíron. De míg a *New York Times* számos, intellektuális szempontból neveléses bestsellere körülbelül 20 dollárba kerül, addig kevesebb mint 20 dollárért Chesterton összes műve megvásárolható a Kindle-re. Tehát manapság csodálatos e-könyveket lehet venni fillérékért.

KGY: *Nyilvánvalóan sok függ azoktól, akik eldöntik, mely könyvekből készüljön e-könyv. De mi lesz a könyvtárainkkal? Azokat a könyveket, amelyekből nem lesz e-könyv, egyszer csak kidobják?*

RT: A tartalom számít. Számomra egy könyv, egy csupa nagybetűs KÖNYV értékét a tartalma dönti el.

KGY: *Tegyük fel, hogy 1999-ben kiadnak egy nagyszerű regényt, amely megjelenésekor nem arat sikert, és azóta sem beszél róla senki. Csak pár példány marad fenn belőle. Senki nem adja ki e-könyvként. Aztán 20 év múlva a kritikusok egyszer csak úgy döntenek, hogy ez volt a korszak nagy műve. De sehol nem hozzáférhető e-könyvként. Csupán néhány kritikus emlékezetében él tovább – ilyenkor mi történik?*

RT: Ez egy fontos kérdés. Technikai szempontból is, gondoljunk csak arra, hogy a harminc éve gyártott technikai formák és eszközök eltűntek, gyakorlatilag nem léteznek többé. De szerintem a nyomtatásra szükség van, nemcsak az archiválás miatt, hanem sok más okból is. Nemrég egy barátom mutatott nekem pár 13. és 14. századi könyvet. Elképesztően szépek voltak, szemet gyönyörködtetőek. Tehát azt hiszem, amíg egy tartósabb elektronikus formát fel nem találnak, addig a papírra feltétlenül szükség lesz.

KGY: *Ha a tudás csak (számítógép-) képernyőkön lesz hozzáférhető, nem fog elsorvadni a tapintóérzékünk? Agykutató barátaink azt állítják, hogy az a tudás, amely a tapintás révén jut el az agyba, értékesebb, mint az, amelyik csak a szemem keresztül érkezik.*

RT: A sokcsatornás információszerzés során, mely egyesíti a látó-, a tapintó és a hallóérzékét, ezek nyilvánvalóan erősítik egymást. De én úgy gondolom, hogy – és ez egyre fontosabb – a siker titka az elegendő nyugodt idő, illetve az elmélyült gondolkodás és cselekvés egészséges keveréke.

KGY: *A Pázmány Egyetemen az 1910-es, 20-as években olyan intellektuális közeg uralkodott, amelyben kinevelődhetett egy Neumann János. Európának van még bármekkora komparatív előnye a természettudományos oktatás terén, tekintettel arra, hogy ma a kutatás elsősorban az Egyesült Államokban, és nem Európában összpontosul?*

RT: A legfontosabb szellemi hozzávalók, amelyek a jó tudományos oktatás alapját képezik, s ahol Európa talán még mindig rendelkezik némi előnnyel, a következők. Először is: alapos filozófiai, művészeti és történelmi műveltség, rálátás a görög-római–zsidó-keresztény hagyományra, aminek része az is, hogy az ember tisztában van vele, a modern tudomány miért épp a Földközi-tenger vidékén alakult ki. Ott van például Sergio Marchionne:

korábban talpra állította a FIAT-ot, most pedig a Chryslert. Ő filozófiai végzettséggel is rendelkezik.

Másodsor: magas szintű absztrakciós készség, a kvantitatív tudományok terén is. És végül: erkölcsi feddhetetlenség és önuralom. Úgy vélem, a kutató számára ez a siker három alappillére, még ma, a fejlett technológia korában is. Az ilyen oktatás és tudás intézményi háttere a jó főiskolai és egyetemi kultúra, szemben az Alasdair MacIntyre könyvében oly találóan jellemzett mamut-egyetemekkel.

Egy másik fontos kérdés a felfedezés és a feltalálás kultúrája. Amelyeknek kéz a kézben kellene járniuk. A felfedezés az igazság feltárását jelenti, amely ott van, csak elrejtve – ilyen a fizika számos törvénye vagy a matematikai tételek. A feltalálás egy újfajta gondolkodási rendszer vagy új eszközök és berendezések megalkotása. Ilyen például számos mérnöki találmány, mint mondjuk a villanylámpa, de említhetnénk az új axiómarendszereket a matematikában, vagy a számítástechnika új alapokra helyezését is.

NT: *Ezek szerint a felfedezés és feltalálás kultúrája ma nem járnak kéz a kézben?*

RT: Én azt mondom, hogy ezek mind klasszikus szellemi értékek, amelyek az európai kultúrában gyökereznek, az egyetemalapítás gondolatának 11. századi megjelenésétől egészen az ipari forradalomig. Ezek kéz a kézben járnak a technológia határvidékén, azon a területen, ahol kollégáim és jómagam is kutatunk. Itt az utóbbi ötven év az integrált áramkör alapú informatika jegyében telt, amely gyökeresen átalakította az életünket, hála részben az internet, illetve a mobil távközlés és számítástechnika hatásának. A most kibontakozó új korszakot a bionikán alapuló orvosi technológiák, valamint a hozzá kapcsolódó élettudományok és technológiák fogják meghatározni. Ezek a határterületeken megint egy számos

tudományágot átfogó, integráló és szintetizáló gondolkodásra lesz szükség, s ehhez klasszikus gimnáziumokban jól felkészített diákok kellene, olyanok, amilyeneket a 20. század első harmadának Magyarországon láthattunk.

De másutt is komoly intellektuális gondokkal küzdenek. Gondoljunk csak az „egy nemzet, két kultúra” problémájára Amerikában, amit hasonló című híres könyvében Gertrude Himmelfarb, a jeles amerikai történész, is kifejtett. A szintetizáló világlátáshoz égető szükségünk van tudásra, művészetre és tisztességre.

Vegyük csak a véleményalapú médiakultúrát, például azt a sok zagyvaságot, amit Magyarországról mostanában írnak abban a nemzetközi sajtóban, amelyet nagyrészt még mindig a 68 utáni nemzedék határoz meg a nyugati elit körében.

Ha sikeresek akarunk lenni a tudományban vagy bármi másban, egy tudás- és erkölcsalapú kultúrára van szükségünk.

NT: *Ehhez nyilvánvalóan forradalmasítani kellene az iskolákat és a középfokú oktatást.*

RT: Egyre inkább az a meggyőződés, hogy a gyerekek és fiatalok intellektuális fejlődésében a középiskola hat vagy nyolc éve (10-12 éves kortól 18 éves korig) a legmeghatározóbb. Amerikában néha nekem szegeznek a kérdést, mi az oka, hogy annyi a sikeres magyar a tudomány, a technológia és a művészet területén. A *Nature Magazin* új évezredbeli első számának egyik cikke még azt is megkockáztatta, hogy „a 20. századi tudomány Budapesten született”. Megkérdezték tehát tőlem, hogyan lehetséges, hogy egy ilyen kis ország ennyi tudós- és művészt adott a világnak a 20. század első felében. Úgy gondolom, ennek két fő oka volt. Az egyik a kiváló középiskolai képzés, mely báró Eötvös József író és közoktatási miniszter iskolareformjával vette kezdetét, 1867 után. A másik ok pedig az iskolázottság igen magas

társadalmi presztízse. Sajnos az úgynevezett csökkentett szintű középiskolai érettségi követelményrendszer bevezetése Magyarországon 2003 körül lényegében majd egy évtizedre kiirtotta a fiatalokból a tudást. Matematikából a diákok mindössze három százaléka választja az emelt szintű érettségit, ami egyébként 2002 előtt a „normál” szintnek felelt meg. Ez azt jelenti, hogy vannak olyan diákok, akik jó középiskolai matematikaeredménnyel érkeznek hozzánk a karra, közben pedig nem tudnak két-három törtet összeadni. Ha valaki 18 éves korára nem tud törtet összeadni, attól tartok, ezt már soha nem tanulja meg. Ugyanígy, ha az ember nem tud kívülről verseket – amikor én iskolás voltam, legalább százat kellett kívülről fújni –, később sem fog verset tanulni. Vagyis teljesen más lesz a gondolkodásmódja. Pedig mindennek ez az alapja: a gondolkodásmód. Ahogy én látom, Amerikában a középiskolai oktatás általában véve óriási gondot jelent a fejlett technológia szempontjából: számos vezető kutatóintézet egyszerűen nem tudja amerikai állampolgárokkal betölteni a legfontosabb állásokat.

NT: *Tehát a hagyományos oktatás, itt és feltehetően más országokban is, valójában jó alapokat adott, amelyek az úgynevezett információs korszakban is jól hasznosíthatók?*

RT: Így van.

KGY: *De ennek épp az ellenkezője történik a 2002 után bevezetett közoktatási reform nyomán Magyarországon. Az amerikai középiskolák színvonalasága már sokkal korábban bekövetkezett.*

RT: A középiskolai oktatás illetén hanyatlása Európában csak az utóbbi időben ment végbe, többek között Olaszországban, Németországban, Franciaországban és Nagy-Britanniában. Egy tanulmány szerint Nagy-Britanniában a harminc év alattiak harminc százaléka képtelen olyan munkát elvégezni, amelynél olvasni is kell valamilyen feladat megértéséhez.

Ha az ember visszagondol ezekre a híres magyarokra, azt látja, hogy kiváló középiskolai képzésben részesültek, és ezt az akkori kulturális közeg is támogatta. Kodály Zoltán zeneszerzőnk édesapja vidéki városokban volt állomásfőnök, otthon viszont hétvégente egy vonós-négyesben hegedült, s két vonat között is gyakran elővette a hangszerét. Ez volt az a kulturális miliő, amelyből egy Bartók, egy Szilárd és a hozzájuk hasonló kreatív géniuszok elindultak ezekben az években. De nemcsak a magyarok, hanem a lengyelek is. Így aztán a lengyel tudósok is meghatározóbbak voltak Amerikában annál, mint amit a lakosságon belüli arányuk alapján gondolnánk. Ha ezt a két országot nézzük, még azt is hozzátehetnénk, hogy a történelmileg nehezebb időszakok inkább serkentőleg hatnak az egyén fejlődésére.

NT: Ezek szerint a megoldás egy kreatív kisebbség kinevelése lenne. Ez miként valósulhatna meg, és hogyan működne a gyakorlatban?

RT: A tudomány és a technológia világában a kreatív kisebbség játssza a legfontosabb szerepet. Az én szakterületemen a legtöbb kiváló egyetem tanszékeire maximum 80–120 diákot vesznek fel évente. A személyes figyelem, és később az egyéni mentorálás megfelelő szellemi közeget biztosít a kreatív tehetségek számára.

Az alap az, hogy legyen elég kiváló érettségizett diák. Valahol hallottam, hogy az 1500 magyar középiskolából 50–80 még mindig valóban kitűnő. Ha a parlament által nemrég elfogadott új oktatási törvénynek sikerülne visszaállítania a kiváló színvonalat, az nagy eredmény lenne. Az oktatásnak nem csak arról kell szólnia, hogy a diákok minél jobban érezzék magukat az iskolában. Kiváló középiskolákra van szükség, amelyek már fiatal kortól gondozzák a tehetségeket. Egy másik fontos szempont, hogy az elmúlt húsz év során Magyarországon, ahogy a többi volt szocialista országban is, a felsőoktatásban tanuló diá-

kok száma nagyon rövid idő alatt mintegy az ötszörösére, 8,5 százalékról több mint 40 százalékra nőtt. Ugyanez a folyamat Nyugat-Európában 40-50 évbe vagy még hosszabb időbe telt. Ez elvileg nem rossz. Ugyanakkor azonban összesemosta a tényleges különbségeket a műszaki és egyéb főiskolák, illetve az egyetemek oktatási színvonala között. Az egyetemeken tömegoktatás folyik, miközben a tanárok száma nem nőtt, s ez ellehetetleníti a kutatást.

A Berkeleyn egy tanár nem tart többet heti négyöt óránál. Itt Magyarországon viszont, különösen az elmúlt évtizedben, a minimális óraszám tizenkettőre nőtt. Ha az ember heti tizenkét órát tanít, biztos, hogy nem fog kutatni.

KGY: Mondhatjuk azt, hogy a magyar oktatási rendszer még a kommunista éra alatt is megőrizte a régi középiskolai rendszer szerkezetét és követelményeit, s hogy az oktatás viszonylag magas színvonalú maradt azokon a tudományterületeken, amelyeket nem torzított el az ideológiai befolyás?

RT: Igen, és ennek több oka is van. Paradox módon az egyik éppen a Szovjetunióban volt a legszembetűnőbb. Ebben a kemény diktatúrában a sportolók, tudósok és zenészek világa – az íróké nem, az túl veszélyes volt – biztos menedéknek számított. Ezt a példát a kelet-közép-európai csatlósállamokban is követték a második világháború után. A magyar iskolák töretlen kiválóságának egy másik oka az volt, hogy egyrészt az ötvenes-hatvanas évek tanárai kiváló képzésben részesültek a második világháború előtt, másrészt jó példát mutattak a fiatalabb tanároknak és a diákoknak. A tanítás színvonalának nyolcvanas-kilencvenes évekbeli romlását nem a rendszerváltás okozta, hanem egyszerűen ezeknek a példaképeknek, ezeknek az idősebb professzoroknak a fokozatos eltűnése. Az új tanárnemzedékek mai kifejezéssel jórészt kontraszelekció útján kerültek a pályára, s egyre kevesebb jó példát láttak maguk előtt.

NT: *Nagy szeretettel beszélsz a hagyományos magyar oktatási rendszerről. Én szülőként azt kifogásolom ugyanebben, hogy nem tanít meg kritikai módon gondolkodni. Hiányolom belőle a felforgató szellemet, azt, hogy azért is jó jegyet lehessen kapni, ha valaki megkérdőjelezi vagy kétségbe vonja azt, amit tanítanak neki.*

RT: Én úgy érzem, hogy ami valóban hiányzik az oktatási tradícióból, az az úgynevezett önképzés. Valaha a legjobb iskolákban működtek ilyen önképzőkörök, amelyekben megvolt az általam említett vitaszellem, de éppen ez veszett ki a kommunizmus alatt.

KGY: *A magyar iskola eredetileg különbözött a porosz iskolától. De az volt a baj, hogy bár a korábbi iskolák néhány erénye fennmaradt, egyre veszélyesebb lett kérdéseket feltenni a kommunizmusban. A megfélemlítés szelleme érvényesült, s az emberek a társadalom egészéhez hasonlóan itt is behódoltak, és elvesztették a vitakészségüket. Ösztönösen lázadtak ugyan, de intellektuális vitába szállni, megkérdőjelezni dolgokat már nem tudtak.*

NT: *Egyszer említetted az oázis-hasonlatot, melynek lényege, hogy egy oázis csak korlátozott mértékben tud hatni a sivatag egészére. Azok számára, akik átkelnek a sivatagon, nyilvánvalóan életmentő, hiszen itt inni lehet. De hogyan tudna egy oázis – jelen esetben egy kreatív kisebbség – segíteni abban, hogy a sivatag kivirágozzék?*

RT: A szakterületemen azt figyeltem meg, hogy a kreatív ötletek ilyesfajta szellemi oázisokból pattannak ki, és onnan aztán nagyon gyorsan elterjednek. Egy 40-50 éves korszak, a CMOS-technológia³ korának végén járunk. Nyolc-kilenc év múlva, amikor a tranzistorok méretét sikerül majd 9 nanométeresre csökkentenünk, elérkezünk oda, hogy fizikailag egyszerűen nem tudjuk tovább miniaturizálni ezt a technológiát. Mi fog ekkor történni?

³ CMOS: Complementary metal oxide semi-conductor, komplementer fém-oxid félvezető.

A digitális logikában – a mikroprocesszorokban és a memóriákban – az alkotóelemek parányi tranzisztorokon alapuló kapcsolók. Valóságos ipari csoda, hogy úgy tudták arányosan csökkenteni a tranzisztorok méretét, s ezáltal exponenciálisan növelni a számítási teljesítményt, hogy közben a chip előállítási költsége nem emelkedett. De ennek most 40 év után vége. Vajon mi lesz a következő technológia – természetesen a CMOS-ek mellett?

Nemrég épp a kaliforniai Santa Clarában jártam, egy ilyen szellemi oázisban dolgoztam egy Intel által kezdeményezett új tanulmányterven a jövő számítástechnikai építési technológiájának új kihívásairól. Nyolcunkat hívtak meg a világ különböző egyetemeiről. A csoportunk és az Intel kutatói közötti találkozás nagyon intenzívre sikerült. De mindezen el is kell gondolkodni. Thomas Merton szavaival, elmélkedni kell a tettek világában. Bizonyos felismerések csak az elmélyült gondolkodás képességéből és lehetőségéből szülehetnek meg.

KGY: *Mi áll a japán, indiai vagy koreai kutatók kiválóságának hátterében?*

RT: Manapság Indiában, Tajvanon, a Távols-Keleten, Szingapúrban, Dél-Koreában a kutatók a tudomány és technológia bármely területén felveszik a versenyt a világ többi részével, és sokkal kevesebb fizetésért többet dolgoznak. E tekintetben tehát Európának többé semmilyen komparatív előnye nincs, ez egyértelmű. És Amerikához képest sincs, mert a legjobb koponyák, akik úgy érzik, hogy otthon – Bangladesben vagy bárhol – nem tudják kamatoztatni a tehetségüket, Kaliforniába mennek meggazdagodni. S még ha ezt csak egy elenyésző százalék teszi is – folyamatosan áramlik hozzájuk a tehetség.

KGY: *És mit tapasztalsz, Berkeleyben és általában Amerikában most milyen irányban áramlik ez a tehetség a kutatás terén?*

RT: Mint említettem, hatalmas változás van készülődésben. A jelenlegi információs technológia integrált áram-

kör alapú, amely meghatározó tényező a gazdaságban, a hadiiparban, a mindennapi életünkben, s alakítja modern világunkat. Úgy gondolom, a tudományos-technológiai forradalom következő hulláma az elektronika, a számítástechnika és az általunk bionikának nevezett biológiai tudományok találkozásánál fog kitörni. Szellemi értelemben tehát egy irányba tartanak az élet-, a mérnöki és a fizikai tudományok. Ez egy újfajta gondolkodásmódot feltételez, amelyben fontos a komplexitás és a multidiszciplinaritás. S ebben a gondolkodásban, függetlenül attól, hogy hol végezzük a világban, a tudomány hagyományosan szinergiára törekvő kultúrája széles körű tájékozottsággal és ötletekkel felvértezve, fontos szerepet játszhat.

Tágabb kontextusban idézhetném Fang Li-zhit, a jeles kínai csillagászt, aki szerepet játszott az 1989-es pekingi, Tienanmen téri tüntetésekben. Amikor a diákmegmozdulásokat elfojtották, az amerikai nagykövetségre menekült, és végül beengedték Angliába, majd Amerikába. Írt egy nagyon érdekes tanulmányt, amelyben azt állítja, hogy azok az emberek, akik a nyugati kultúrán nevelkedtek, amely a zsidó–görög–keresztény világképen alapul, nincsenek is tudatában, mi mindent tudnak az univerzumról. Nevezetesen, hogy a világ racionális alkotás, hogy az ember megértheti a természet törvényeit és leigázhatja erőit, s hogy ezek a törvények egyetemesek. Ezek olyan tudatalatti feltevések, amelyek következményeként a modern tudomány – s benne az egyetem intézménye – Európában jött létre. Erre nagyon érdekes példákat hoz. Egy kínai fizikus elvégezte ugyanazt a kísérletet, amelyet Galilei, de pár évszázaddal korábban. Számára azonban ez nem volt több egy esettanulmánynál, függetlenül az egyetemes törvények rendszerétől, míg Galilei számára ez egy egyetemes új törvény felfedezését jelentette a világegyetemmel kapcsolatban.

Ostobaság lenne tehát kiiktatni az Európai Unió oktatási rendszeréből a hagyományos világlátást és érték-

TEMLOM ÚT
19×11 cm, grafit

rendet, a szellemi és lelki értékeket – ez olyan lenne, mint lábón lőni saját magunkat.

NT: *Elméleti és gyakorlati tudósként, illetve egy katolikus egyetem tanáraként, miként egyezteted össze a modern tudományt és technológiát a hittel?*

RT: Immár közel tizennégy éve, 1998 nyarán felkértek, hogy szervezzem meg ezt az új információs technológiai egyetemi kart a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen Budapesten.

Egyértelmű volt számomra, hogy mit kell tenni, tanítani, kutatni szakmai téren, és hogy mire fogunk fókuszálni újszerű megközelítésünk során. Ez utóbbi azt jelentette, hogy bele vesszük a biológiát (kezdetben az idegtudományt) a tananyagba és a kutatásba.

De rájöttem, az is fontos, hogy meghatározzuk erkölcsi és lelki alapvetéseinket. A többi csak gondolkodás és hit abban, hogy az igazság megfeythető. Mik is ezek a fontos alapvetések vagy meggyőződések? Először is, hogy megértjük, mi az ember. Ez lényegében az ENSZ Emberi Jogok Nyilatkozata. Tiszteletben tartjuk mindenki emberi méltóságát, és védjük az emberi életet a fogantatástól a halálíg. Másodsor, tiszteljük a család és a házasság intézményét; harmadsor, tiszteletben tartjuk a lelkiismereti szabadságot – vagyis olyan csoportok nézeteit, amelyek valamit szentnek tartanak, amennyiben azok nem veszélyeztetik a békét és az igazságosságot. A három alapvetésünk tehát, hogy tiszteljük az emberi méltóságot, a családot és a házasságot, valamint a lelkiismereti szabadságot – a többi tudomány.

Emellett van valami, amit nem tudunk sem erőltetni, sem tanítani igazán, csak egyszerűen megmutatni: ez egyfajta adomány vagy felismerés, egy elmagyarázhatatlan felismerés – az Evangélium ajándéka. De ez egy személyes adomány, amelyet alázatosan elfogadunk, és elmondunk vagy megmutatunk a kollégáinknak, a barátainknak, a diákjainknak.

NT: *Ami azt jelenti, hogy tudósként hajlandó vagy elfogadni a megmagyarázhatatlant, sőt még örömet is merítesz belőle?*

RT: Ez a kulcsszó – megmagyarázhatatlan! És mégis ésszerű! Hogy mitől? Tanítok most egy új kurzust egy matematikus kollégával közösen, aki a dékánunk, Nyéky-Gaizler Judit. A kurzus címe: A számítástudomány és programozás alapjai. Én a számítástudományi részt tanítom. Ebben az egyik fontos tudós és logikus Kurt Gödel. Neumann János és Albert Einstein egyszer drámai hangvételű levélben kérte a Princetoni Institute for Advanced Study igazgatóját, hogy vegye fel állandó munkatársai közé Gödelt. Azt írták, ő a legjelentősebb logikus Arisztotelész óta. 1930-ban megcáfolt egy hipotézist, amelyet akkoriban minden tudós igaznak és bizonyítottnak tartott: azt, hogy minden állítás bizonyítható. Egy 1930-ban tartott konferencián Kurt Gödel levezette, hogy minden axiomatikus rendszerben van legalább egy olyan állítás, amelyről elvben lehetetlen bebizonyítani, hogy igaz-e vagy sem – egyszerűen nem lehet eldönteni. Ez annyira ellentétes volt az összes akkori híres matematikus és logikus gondolkodásával, hogy Neumann János kivételével senki sem figyelt fel rá. Neumann közölte Gödellel, hogy történelmi felfedezést tett. Ez a Gödel-tétel fordulatot jelentett a logikai gondolkodásban, s bebizonyította, hogy léteznek eldönthetetlen állítások. És nem azért, mert nem vagyunk elég okosak. Ez nem kudarc, hanem az emberi intellektus legnagyobb erőssége: az, hogy be tudjuk bizonyítani saját gondolkodásunk korlátait. Ez történt a határozatlansági elv és még néhány törvény bizonyításakor is. A diákok felfogják, hogy ez egy újfajta megközelítés a megismeréshez.

Másképp fogalmazva, még a logikában is vannak olyan igaz állítások, amelyeket elvben nem lehet bizonyítani.

KGY: *Úgy beszélsz európai kulturális gyökereidről, mint ha ezzel azt akarnád mondani, hogy ez az európai kutatók számára Amerikában is komparatív előnyt jelent. De ott van az indiai kutató Indiában, a kínai kutató Tajvanon, szemben azzal az indiai és kínai kutatóval, aki Amerikában dolgozik. Őket hogyan segíti a kutatásban az indiai vagy a kínai kulturális hagyomány?*

RT: Ezzel kapcsolatban csak a személyes tapasztalataimra hivatkozhatok. Van egy jó barátom a Berkeleyn, Chua professzor, akivel közösen dolgoztuk ki az új celluláris számítógép elvét. Ő eredeti kultúráját tekintve kínai – egy kínai családban született a Fülöp-szigeteken, s tizennyolc évesen onnan ment Amerikába tanulni –, kulturális érdeklődése azonban klasszikus európai: ilyen zenéket hallgat, ezeket a könyveket olvassa. És nem ő az egyetlen ilyen szinergiával rendelkező kínai kutató, akivel találkoztam.

KGY: *És a klasszikus kínai festészet, vagy a konfucianus és taoista gondolkodás? Ez az örökség vajon segíti őket?*

RT: Biztos, hogy ez is ott van – de amikor Chua professzor új ötleteken töri a fejét, Mozartot, Verdit vagy Beethovent hallgat. Európának tehát nincs túl sok ideje, hogy kiaknázza kulturális előnyeit (hacsak nem válik hirtelen sokkal hatékonyabbá a jelenlegi kutatáspolitiká). Hiszen ma Amerika büszkélkedhet a legtöbb igazi kiválósági központtal – mint a Berkeley, az Intel, vagy a Notre Dame Egyetem a nanotechnológia terén –, és legígéretebb kutatóik, köztük az én doktorandusz-hallgatóim a Berkeleyn, maximálisan a maguk hasznára fordítják a mi kulturális örökségünket. A világ minden részéről érkeznek ide, és ebben a szinergiában dolgoznak.

KODOLÁNY GYULA – NICK THORPE

(Az interjú a Hungarian Review 2012. januári számában jelent meg. Az interjút Németh Orsolya fordította.)

A BENSŐLEG GAZDAG ÁLLAMPOLGÁR

A népművelés és nemzetnevelés eszményei
Németh László gondolkodásában

„Kultúra”, „műveltség”, a „szellem embere”

A kultúra létének, minőségének és szerepének egy nép életében egész pályája során rendkívüli jelentőséget tulajdonított Németh László. Már a húszas évek végén kialakult felfogása szerint ugyanis a kultúra „nem tudás, nem művészi produkció, hanem valami életet szabályozó elv, amely egy embercsoport minden tagjának belső mágnese, irányítója”. (*Molnár Albert zsoltárai és ritmikájuk*, [1928]) Ez a kultúrafelfogás messze túlmutat a szűkebb értelemben vett „kulturális kérdések” körén, valójában „sorskérdéseinek” egyike lesz: *egy nemzet azonosság-tudatának meghatározója*. Ehhez a kultúrához személyes akarattal és erőfeszítéssel, a *műveltséggel* lehet az egyénnek eljutnia, mintegy csatlakoznia. Az „általános” (később így nevezi: „közös”) műveltség nem „hátunkra vett teher”, hanem „aktív erőfeszítés”; az „általános” jelző pedig „nem sokfélélet, hanem összefüggőt” jelent. (*Új enciklopédia*, [1931]) A műveltség – utal rá ismételtelen a későbbiekben is – „nem tudás, hanem szenvedély. Az ismeret belepi az agyat, mint a homok vagy a korom [...] Az ismeret akkor lesz csak élet, ha a tájékozódás, az önalakítás szenvedélye nyúl ki érte, s tudásunk és magatartásunk egyet jelent.” Ugyanitt fogalmazza meg (máig ható frissességgel) a korszerű műveltség-eszményt, valamint a nép művelődésének személyre szabott és lelkiekben is emelő alapvető „technikáját”, mondván, hogy a népművelésnek „nem lehet az a célja,

hogy a népbe bizonyos ismeretet beleverjen, hanem hogy ezt a szenvedélyt a tömegek kiválóbbjaiból kiváltsa”. (*Rádió és népművelés*, [1934]) A *szellem emberének* kritériuma nem az iskolai végzettség, hanem a *teljesség iránti igény*, a rendszerezés, az új jelenségek szelektálásának és integrálásának képessége és az *egész iránti felelősség* érzete.

„Két sors közt”

„A magyar föld népe két kultúra közt lebeg [...] A nép nem akar többé nép maradni” – diagnosztizálja a magyar parasztság bomlásnak indult kultúrájának állapotát már 1929-ben. (*Nép és író*) Egyenes út vezet ettől a gondolattól a két sors közé szorult paraszttehetségek, továbbá a „sznobok és parasztok” kultúrája, valamint az „őstehetségek”, a nép Eötvös-kollégiuma gondolatai körül folyó vitasorozathoz, mely viták egyben a harmincas évek közepének jellegzetes – kultúrpolitikai, sőt társadalompolitikai jelentőségű – szellemi csatározásai voltak. Németh e hírlapi vitákban élesen szembefordul a „föld szelleme” kultusszal, elutasítja a parasztmítoszt, a parasztrómantikát, s *szembelyezkedik a népi és urbánus kultúra egymás elleni kijátszásával*, a népi–urbánus szellemi és politikai ellentét szítóiival; s ezzel az egyértelmű – napjainkig mutató és érvényes – érveléssel a harmincas évek egyik igen fontos eszme- és politikatörténeti állásfoglalását fogalmazta meg. (*Sznobok és parasztok*, [1934]) Ezekben a sajtóvitákban ráirányítja a figyelmet *a két kultúra között lebegő*, sokasodó számú embertömegre, azzal a meggyőződéssel, hogy a két kultúra közelíthető egymáshoz, s azt a feladatot fogalmazza meg, hogy ezt a közeledést a parasztság műveltségi szintjének emelésével kell meggyorsítani. (Lásd: *Őstehetségek és fogalomzavar*, *A nép Eötvös-kollégiuma*, *Rádió és népművelés*, *Két sors közt*, *A bűvös szandzsák*, [1934])

1934 nyaratól Németh László (rövid ideig) a rádió munkatársa, majd vezető munkatársa. Fő feladata az irodalmi műsorok szervezése és szerkesztése. Ezúttal is az egészben gondolkodik: a lehetőségek és feladatok teljességét veszi számba. (*A Magyar Rádió feladatai* [1934]) A magyar öntudat, a magyar önismeret, a magyarság – kulturális-nyelvi közösségként – együvé tartozása (ilyen vonatkozásban egysége) a domináló gondolati íve ennek a sokrétűen gazdag és színes tanulmánynak. A külső (országhatárok) és a belső (osztályhatárok) szétszakítottság következményeinek enyhítése, az állam- és osztályhatárokkal elválasztott magyarok egymás iránti felelősségének tudatosítása alapvető feladatként szerepel itt. Hangsúlyozottan a különböző osztályok közötti feszültség enyhítésével és az osztályérdekek egymáshoz közelítésével. A „népművelés” legteljesebb formája rajzolódik ki: a nemzetnevelés, amely a magyarságtudat öntudattá szublimálásával egy közös, új magyar kultúra kialakítását jelenti. Méghozzá nem sterilen, önmagában képzelel el mindent, hanem egy általános és mély lényegű, teljes értékű reformfolyamat részeként.

Erről szól terjedelmes és részletes esszéje, *A reform* 1935 tavaszán, melyben a népművelő és nemzetnevelő program konkrétan megtervezett és leírt nagyszabású társadalmi, szociálpolitikai, gazdasági és közigazgatási háttér elé kerül. A lelkek forradalma nélkül nem győzhet minőségi színvonalon a gazdasági reform sem – hangoztatja ismét –, a gazdaság (és ennek az összes társadalmi, politikai stb. vonzata) nem alakulhat át minőségileg az egész nemzet javára „egy új szellemi nemesség szabadságharca” nélkül. Anyagi és szellemi „forradalom” egyidejűségére van szükség tehát, ám az osztályharc elkerülésével, a magyar társadalmon belüli tényleges harcok nélkül.

„Magyar vidék”. „Az értelmiség hivatása”

A harmincas évek második felétől kezdve Németh László nem hisz már abban, hogy a magyar kormányok bármelyike végre tudna vagy akarna hajtani egy olyan reformprogramot, amely a magyar nép egységes és általános fölemelkedését jelentené. Úgy látja, hogy végképp kiapadtak a belső, ezt ösztönző szellemi energiák, s nincs politikai akarat sem. Következésképpen az ország sorsa a nagyhatalmak játszmaíttól függ. A harmincas évek végétől (*Kisebbségben*, 1939; *Szekfű Gyula*, 1940; *Második szárszói beszéd*, 1943) megváltozik stratégiai elképzelése is a magyar sorskérdéseket tekintve: immáron a *nemzeti túlélés* programja kerül előtérbe. Ez azt is jelenti, hogy tervezetei, ajánlatai megfogalmazásaira, a nemzeti túlélés esélyei, a nemzeti-történelmi értékeinkre való összpontosítás s ezzel párhuzamosan az *idegen érdek* és érdekképviselet elutasítása, másfelől a védekezés, a *nemzeti önvédelem* módjainak, lehetőségeinek a keresése és propagálása nyomják rá bélyegüket. A nemzetnevelő programja ekkor már nemzetvédő, nemzetmentő program is egyben, s a kultúrába, a magyar hagyományvilágba, a hiteles nemzeti értékekbe való visszahúzódás most egyet jelent a magyar sorskérdéseknek a történelmi magyar kultúra szférájába helyezett majdani megoldásával. „A magyar program ma: lenni [...] vagyis az lenni, amik vagytok, hűnek maradni ahhoz, amiben születtetek” – üzeni az ifjúságnak. (*Az ifjúság kérdez.* 1940) Móricz „adjutánsaként” járja az országot, s minden „jó hírt” közzé is tesz azonnal, hiszen hite szerint „a vidékről hozott 'jó hír' a magyarság titkos akaratát jelzi, hogy jobb szellemeit elakadt sorsába fogva – történelmi kátyújából végre kirántsa magát”. (*Magyar vidék*, 1940)

Azt is jól látja, hogy kiművelt parasztfiatalok sokasága nélkül nem keveredhet ki a történelmi kátyúból Ma-

gyarország. Népkollégiumok, paraszntinternátusok sokaságát szeretné (maga is megpróbálkozik ilyennel, sikertelenül), működési terveket és tanterveket dolgoz ki számukra, a szervezett fiatal paraszti közösségeket a történelmi folytonosság egyetlen lehetőségének és garanciájának tartja. A parasztkollégiumok elsődleges célja és funkciója tehát a nemzeti öntudat védelme s a magyarság belső kohéziójának megteremtése s erősítése. Mégpedig azért, hogy „akármi talál átgázolni rajt, össze s ne szétnyomódjék”. (*Parasztkollégium*. 1940)

Nem stílusbeli, hanem tartalmi fordulat, hogy Németh László már nem (már régen nem) a középosztály, hanem az *értelmiség* felfrissítéséről beszél. Magyarország hadba lépésével egyre világosabb a számára is, hogy *az ország jelene* el fog tűnni, s 1943 nyarától-őszétől már az sem igen kétséges, hogy milyen irányból s irányban várható ez az átalakulás. Egyértelműen a *jövőre* készül. *Hisz* a megmaradásban, *hisz* a nemzet továbbélésének lehetőségében. Az osztály nélküli társadalmat *értelmiségi társadalomként* definiálja, s így készül a háború után várható megpróbáltatásokra. Az 1943-as *Szárszói beszéd* befejező passzusának hangütése szinte himnikus: „ma az értelmiség a Noé bárkája. Benne ring mindaz a hagyomány, küzdés, emlék, amit az izgalomba jött emberiség tán hajlandó volna fölláldozni. S benne menti magát a Jövő nagy utópiája is: az osztályok valódi összeölelkezése – egy megtisztult értelmiségi kultúrában.”

„A tanügy rendezése”

Németh László – lényegesen megváltozott történelmi, politikai, társadalmi és személyes körülmények között – *folytatja* (s a hatvanas évek elején ki is teljesíti) a harmincas évek első felében meghirdetett népművelő és nem-

zetnevelő programját. Új ösztönzést kap a nemzetnevelő *pedagógus ethosz*, miközben – elsősorban a liberális és a szociáldemokrata sajtóban – folyamatosak ellene a politikai és ideológiai támadások.

Ideája kész, elhatározása szilárd. Egy Veres Péternek szóló levélfogalmazványában (1945 decemberében) arról ír többek között, hogy a hajdani *Tanú*, valamint a sokat bírált *Kisebbségben* valamilyen szintézisére készül: „a *Tanú*-ban az európai lehetőségeit jártam meg – írja –, a *Kisebbségben* óta a gyarmati sors mélységeit, s most ez következik: a magyar sorsban (a gyarmati népek szabadságharcához) az európai művelődés távlatait kitágítani. Ez oly nagy feladat, hogy kitérítettnei belőle semmiért nem engedem.” 1945 szeptemberének elején írja meg – Illyés Gyula felkérésére – a Nemzeti Parasztpárt oktatási reformprogramjaként a legkorszerűbb pedagógiai igényeket támasztó s azokat szinte szuggeráló, *A tanügy rendezése* című tervezetét, amely voltaképpen kibővített, erősebben társadalmasított s operatívabb szemléletű változata az éppen húsz évvel korábban *A reform* címmel közzétett nagy eszszéje egyik fejezetének. A két fő gondolati ív megegyezik: az *anyagi és a szellemi fölemelkedés egyidejűségét* hangsúlyozza itt is, ekkor is. A tanügyi reformnak a műveltség szférájában kell *megszüntetnie az osztálykülönbségeket*, ilyenformán tehát – nyomatékosítja – az oktatásügy *forradalmasítása* társa a *földosztásnak*, az ipar *államosításának* s a *szövetkezeti* mozgalomnak. Azaz: Németh László 1945-ben hitet tesz egy demokratikus, a népet fölemelő és erkölcsi igazságot is szolgáltató szocializmus mellett. Másfelől *A tanügy rendezése* azért is fontos állásfoglalás, mivel ebben a tervezetében valójában az *értelmiségi társadalom* kialakításának első nagy lépését jelöli ki.

Számos gyakorlati programban is részt vesz ekkortájt (legfőképpen mint három éven át gimnáziumi tanár Hódmezővásárhelyen, melynek során bőven alkalmazza

reformpedagógiájának, ezen belül új típusú didaktikájának – például a tantárgyösszevonásnak – alapgyakorlatait), ám programjairól és javaslatairól a politika nemigen vesz tudomást; Németh László művelődéspolitikai, oktatási, népművelői, nemzetnevelési eszményein – mint oly sok minden más nemes emberi erőfeszítésen – a negyvenes évek végétől ismét átgázol a történelem.

„Tapasztalat- és álmátadás”

Az oktatás ügye, a két kultúra (ezúttal a természettudományos, illetve a humán kultúráról van szó) szerves egységének elve, az értelmiségi társadalom elmélete és gyakorlati teendői a hatvanas években is foglalkoztatják, s ismét bízunk – néha túlságosan, illetve indokolatlanul – a műveltség egy magasabb szinten való társadalmi méretű *kiegyenlítő*désében. („Az 'értelmiségi társadalom' nem utópia többé, s az új tanügyi reform már az ő iskoláját teremti meg” – írja például – megelőlegezve az eredményt – 1960-ban a *Tapasztalat- és álmátadás* című esszéjében.) Régi eszményeit nem változtatja meg, s örül a társadalom különböző rétegeiben kétségkívül meglevő és fel-felcsillanó igénynek, érdeklődésnek.

Sőt. A Németh Lászlóra más tekintetben egyáltalán nem jellemző derűlátás a nemzetnevelés lehetőségei vonatkozásában a hatvanas évek első felében szinte nem ismer korlátokat. Mint csaknem valamennyi kedves utópiájának fürkészése során, itt is, ezúttal is elvonatkozott a konkrét (történelmi, társadalmi, gazdasági, személyes, tudati) helyzet ezzel ellentétes irányú működésétől. Az 1956 utáni „konszolidáció” s a hatvanas évek első felének oldottabb, reformváró hangulata és társadalmi bizakodása jó ideig – a hatvanas évek közepéig, második feléig – elfedi előle a ténylegesen létező magyar szocializmus sú-

lyos, többek között a tudatban, az emberi mentalitásban, a lelkekben lapuló feszültségeit.

Mint jó pedagógus Németh László többször ismételt, rendszerez, összefoglal a hatvanas évek eleji megnyilatkozásaiban. Több cikkében tér vissza a tanítás, a népművelés és a nemzetnevelés tartalmának kulcsfogalmaihoz. Több helyen találkozunk írásaiban a természettudományos műveltség, valamint a humán tudományok és szakágak, tehát a „két kultúra” egészséges összetartozásának hangoztatásával; az iskolai tantárgyösszevonás, a történeti szempont, az áttekintés képessége, az új információ beépítése, a rendszerezés képessége, a fogékonnyá, nyitottá, érdeklődővé tevő iskola, az oktatás számos problémásorával, illetve személyes javaslataival. Kidolgozza a szervezett ismeretterjesztés három fokozatát, lépcsőfokát, többször hangoztatja a „törzsműveltség”, a „közös műveltség” érettségi szintű létrehozásának, kifejlesztésének fontosságát, valamint az „általános egyetem” gondolatát. Egyik legszebb vallomásában, a Koczogh Akossal folytatott beszélgetésben például a zene hatalmas alakító erejéről való gondolatait foglalja össze. Mélylélektani összefüggéseket tár fel, s ezúttal is a *teljes ember*, a bensőleg gazdag állampolgár eszményének a vonzásában gondolkodik. „Az, hogy a zene milyen közérzethez szoktatja egy nemzet fiait s főként a fiatalat, nemcsak művészi kérdés” – figyelmeztet Platónra utalva. „Az, hogy ki milyen zenével öblíti a lelkét, eldöntheti a civilizatórikus hovatartozását.” (*Beszélgetés a zenéről*. 1963)

A jelzett korszak fontos és szép esszéje, a *Ha most lennék fiatal* című (1961), időben fordított utópia. Részben bölcs és szelíden ironikus önkritikája, részben összefoglaló és szintetizáló szellemi igénye miatt. A legdöntőbb humán kérdésről: az *életminőség* mibenlétéről értekeznek (nem először, tegyük hozzá) mint olyan *egyéni és társadalmi* értékről, amely a tudással és a műveltséggel áll szoros

kapcsolatban. A legnagyobb és legigazibb emberi siker „a szépen fejlett, arányos, másokat melegítő élet, amelynek a méltóságát a körülötte levők önkéntelen is elismerik, titkát keresik, receptjét átvenni igyekeznek”. Ebben az ontológiai igényű és etikai ihletettséggű esszében nemcsak a teljes Németh László-i népművelési, ember- és nemzetnevelési életprogram lényege és célja összegeződik s tárul elénk újra, hanem benne van az e programokban való személyes szerep, a cselekvő részvétel vállalásának igénye is. Az *értelmiségi* társadalom ismeretelméleti axiómájának hangsúlyozásával („Tulajdonképpen mindegy: hol áll hozzá az ember, minden munkahelyről az egész élet felfejthető”) pedig – az *eszmények* természete szerint újra csak zárójelbe téve a szociológiai, politikai stb. típusú megfontolásokat – abbéli hitét nyilvánítja ki, amely szerint *emberideálja* tömeges valósággá válásának nincsenek elméleti-filozófiai természetű akadályai.

Egy évvel később (1962 végén) az akkori művelődési miniszterhelyettes Aczél György kérésére terjedelmes esszé tanulmányban foglalja össze mindazon kulturális jellegű javaslatait, amelyek az alapjait, a lényegét jelentették egész élete egyik fő törekvésének: a magyar irodalom, a magyar kultúra európai szintre emelésének. (*Ha én miniszter lennék*) Az ebben foglalt egyik alapgondolat megegyezik a még 1919 tavaszán, tizennyolc éves korában elmondott önképzőköri előadásának fő vonalával: nekünk, magyaroknak készen kell állnunk arra, hogy ha Európa „szólít” minket, képesek legyünk kiteljesített kultúránk egészét megmutatni. A személyes, a lelki ráhangolódás magyarázata pedig az, hogy Németh László 1962-ben még úgy értékelte, hogy a kialakult magyar társadalmi állapotok alkalmasak arra, hogy a viszonylagos szélcsendben elérhető legyen egy „szép, egyenletes pallorozottság”. Ezen az említett két gondolati pilléren nyugszik a *Ha én miniszter lennék* szellemi hídja, egybefogva

egszersmind a népművelő és nemzetnevelő Németh László négy évtizednyi ideavilágát a nemesebb, a gazdagabb, a szebb szellemi magyarságról. (Azt is meg kell jegyeznünk ugyanakkor, hogy az évtized közepétől már csalódásairól és megrendült hitéről is írt – többször is. (Lásd: *Tihanyi certosa*. 1964; *Levél a nacionalizmusról*. 1967)

A szóban forgó terjedelmes esszé (amely csak 24 évvel később, 1986-ban jelent meg nyomtatásban) sokoldalú, sokszínű, és olvasmánynak is élvezetes. Újra és újra föltűnnek a több évtizedes múltra visszatekintő kulturális és művelődési *eszmények*: a kulturális reformjavaslatok (például az „értelmiségi társadalom” modellje, az oktatási rendszer új szerkezete, a rádió feladatai stb.), de ezek mellett a hatvanas évek elejének reálisnak hitt vonzó aktualitásai (az írói szabadság és sokszínűség kérdései, a film és a televízió szerepe, az esztétikai nevelés rangja, az újságírás megreformálása, az ismeretterjesztés átalakítása stb.) is. Kiemeli, hogy az akkor létező szocialista országok eltérő történelmi és társadalmi hagyományaiból az ezen országok nemzeti sajátosságaiban jelentkező különbözőségek következnek. A fejlődés egyben verseny is, s a kis létszámú magyarságnak „a tétje és reménye ebben a versenyben [...] a magasabb közműveltség lehet”. Összefügg ezzel a gondolattal annak hangoztatása – sajátos módon próbálva elébe menni a hatvanas évek végén kibontakozó magyar reformfolyamatnak (egyben messze túlértékelve annak esetleges, valódi értékeit) –, hogy *a valóban szocialista* viszonyok megvalósítása nem képzelhető el a *minőség forradalma* nélkül. (Márpedig – mint tudjuk – a valódi minőség értékeit a létező szocializmus nem mindenben engedte érvényre jutni, hiszen akkor önmaga sírásója lett volna.) Németh László éles kritikát fogalmaz meg ugyanitt, ám a *rendszer* helyett a vezető garnitúra egyes *személyeit* bírálja. A *rendszert* – próbaképpen – elfogadta. A személyi akadályokat viszont ekként köze-

KÁVÉHÁZ ELŐTT (THE BELL...)
18×11 cm

líti meg: „A szocializmusnak kétségtelenül legnagyobb gyengéje, mondhatnám Achilles-sarka, hogy az irányítók azzal, hogy szocialistának vallják magukat, de nem azok vagy egyszerűen nem alkalmasak a betöltött szerepre: óriási hatalmat kapnak mások tönkretételére.” Azt is látja, hogy feszült helyzetet teremthet – miként teremtett is nemegyszer – a politikai hatalom és az író, az értelmiség tisztázatlan viszonya, különösen akkor, ha a politika napi szolgálatot vár el az írótól, művészekről, alkotóktól. Ő maga a sokszínűség, a *szellemi pluralizmus* híve (mindig is az volt: szellemi kérdésekben a *valódi* liberalizmus elvei szerint gondolkodott): életben, művészetben, irodalomban is az *egyéni változatok* sokszínűségének létjogosultságát keresi és hirdeti. Hangoztatja (itt is), hogy „az irodalom messze hordó fegyver, s ha járőrcsatározásra akarják befogni, egyetlen védekezés: még messzebbre, még nagyobb célra irányítani”.

A *Ha én miniszter lennék* nemzetnevelő, a nemzetet kultúrájában és öntudatában is megemelő programja Németh László hite szerint „a világnak is többet mondó nemzeti jelleget” kölcsönözhet a magyarságnak. Mert csak a műveltségében és öntudatában felemelkedett nemzetnek adatik meg, hogy *újra bekapcsolódjék* Európa – és a világ – szellemi áramába: megbecsülést, szolidaritást termő erkölcsi közösségébe.

MONOSTORI IMRE

A VENDÉGEM LESZEL

Illyés Gyuláról Kalász Mártonnal

TÜSKÉS ANNA: *Hogyan találkozott először Illyés Gyula műveivel?*

KALÁSZ MÁRTON: Nagyon szerencsés gyerek voltam Sombereken, mert volt a faluban egy hatalmas könyvtár, a papunké, Pintz Bálinté, aki nekem elsősorban verseket adott olvasni magyarul és németül. Mi német vidék voltunk, s tízéves koromig nemigen beszéltem magyarul. Az édesapám és a mohácsi rokonok ugyan próbáltak volna magyarul beszélni. Később azért elkezdtem magyarul olvasni is.

TA: *A családban milyen nyelven beszéltek?*

KM: Az apám jól tudott magyarul, az unokatestvéreim nem tudtak németül, úgyhogy Mohácson a nagybátyám tolmácsolt. Ha ők voltak nálunk, akkor az apám tolmácsolt. Azért korán elkezdtem magyarul is olvasni, mert a papunknak két könyvtára volt: egy magyar és egy német. József Attilát és másokat is ő adott a kezembe. Az egyik könyv, amit korán elolvastam Illyéstől, a *Puszták népe* volt. Ez nekem olyan volt, mint egy megnyilatkozás, mert minden ismerős volt. A mi falunk is pusztákkal volt körülvéve, és a nagynénémék pusztán laktak. Tehát mindent össze tudtam hasonlítani, mint kis okoskodó gyerek. Csodálatosnak találtam anélkül, hogy igazán tudtam volna, hogy ki ez a nagy író. Előbb ismertem meg ezt a könyvét Illyésnek, és utána olvastam a verseit.

TA: *Akkor már más volt a puszta, mint amit Illyés leír a Puszták népében?*

KM: Nem, ugyanolyan volt. Volt ugyan lakássor, de az egész szerkezet, a gondolkodásuk és az életvitelük

tulajdonképpen nagyon hasonlított. A nagynéném férje első kocsis volt, ennél fogva ő a legelső lakásban lakott, és egy kicsit úriembert játszott. Tulajdonképpen úgy éreztem, hogy Illyés ezt mirólunk is írta, épp csak magyarok nem vagyunk.

TA: *Mikor és milyen nyelven írta az első verseit?*

KM: Általános iskolában kezdtem az első versikéim írné. Az elsőt azt úgy, hogy a tanítónk egyszer azt adta fel házi feladatnak, hogy írjuk meg, mit csinálunk este otthon. Senki soha nem készített házi feladatot, de ezt én megírtam. A tanító fölemelte a füzetemet, és látva a két strófát, óriási pofont adott, mert azt hitte, hogy ez valamilyen gúny. Elég ideges természetű volt a háborúból és a fogságból hazajőve. De utána aztán elmagyarázta a gyerekeknek, hogy itt ma valami történt, mert egy kisfiú elhatározta, hogy ő verset fog írni. Hát engem nem kellett biztatni. Ha nem tudtam, hogy magyarul ez vagy az a szó mit jelent, akkor megkérdeztem az apámat, és úgy írtam le. Apám súlyos betegen jött haza a hadifogságból, és 1947 tavaszán meg is halt. Németül sose írtam verset, és nem is akartam. Volt még egy hihetetlen szerencsém, hogy ez a pap a *Vigiliát* is járatta. Az akkori *Vigilia* 1949-ig csodálatos folyóirat volt Rónay György és Sík Sándor révén. Később is, mert Pilinszkytól Ottlikon és Nemes Nagy Ágnesen át Mészöly Miklósig oda menekültek a költők, mert másutt nem tudtak publikálni. Aki a *Vigiliát* olvasta, őket olvasta. Olyan szerencsés voltam, hogy mindig megkaptam az esperes úrtól. Ha ministráltam, akkor utána odaadta, és hazavihettem.

Amikor aztán középiskolába kerültem, nem volt könnyű. Pécsen a Nagy Lajos Gimnáziumban kézbe kaptam a magyartanárom, a cisztercita tanár és költő Ágoston Julián jóvoltából Illyés versesköteteit. Fialtan költő tanáromat aztán elvitte az ÁVO, ahogy végül is mindannyiukat internálták, és jött az államosítás. Akkor

már próbáltam mindent beszerezni, és Illyés verseibe beleszerettem. Érdekes módon tétováztam az ő korai, párizsi versei és a már itthon írt, és a pusztai iránt elkötelezett versei között, például a *Három öreg* és azok a versek, amik valójában erről szóltak.

Ágoston Julián csodálatos egyéniség volt, és jó költő is. Megjelent a Szent István Társulatnál egy Kassák-szerű, nagyon érdekes verseskötete *Fekete remeteségem* címmel, 1939-ben. Ezt faltuk mindnyájan, bár néha nem értettünk egy szót sem belőle. Engem ő látott el olvasmányokkal. Úgy jelentem meg 1954-ben az első versemmel a *Vigiliában*, hogy ő elküldte néhány versemet Rónay Györgynek. Aztán elvitte őt az ÁVO, ahogy az egész rendházat. Mire megkaptam a választ Rónaytól, addigra már nem tudtam neki megmutatni. Rónay azt mondta, hogy küldjek újabb verseket. Így jelent meg az első versem aztán a *Vigiliában*.² Ágoston Julián később segédmunkás volt, úgy halt meg, hogy Bián az általános iskolás kisgyerekeket tanította. A temetésén egész Bia ott sírt.

TA: *Az érettségi után hogyan alakult a sorsa?*

KM: Ott volt a *Dunántúl*, és ott volt Csorba Győző. Különbféle helyeken dolgoztam, először egy állami gazdaságban az Ormánságban, aztán úgynevezett népművelő lettem Csorba Győző segítségével. Az az időszak csodálatos volt, csak hát aztán szétverték mindent. Emlékszem egy jelenetre, mielőtt letartóztatták Szántó Tibort. Bejött egy dilettáns a *Dunántúl* szerkesztőségébe a Széchenyi téren, rátámaszkodott az íróasztalra: „Hoztam kéziratot, de most mi mondjuk meg, hogy ki jelenik meg a *Dunántúlban*.” Akkor jött a *Jelenkor* 1958 ősztől, amit először Mészáros Ferenc szerkesztett. Mészáros katonatiszt volt, és novellákat írt. Pécsen én igazából sose éltem. Siklóson éltem, meg később Szigetváron, onnan jöttem föl Pestre.

TA: *Hogyan ismerkedett meg Illyés Gyulával személyesen? Milyen élményei, emlékei vannak?*

KM: Amikor megjelent 1955 karácsonyára Pécssett a *Hajnali szekerek* című első verseskönyvem, többek között Lengyel Balázs is írt róla kritikát. Azt írta – kicsit megjajsz-tett, de titokban kicsit büszke is voltam rá –, hogy ezekkel a versekkel csak az a probléma, hogy ha összevegyítenénk Illyés verseivel, akkor nem lehetne tudni, melyik az Illyés-vers, és melyik a Kalász-vers. Arra nem jöttem rá mindjárt, hogy erre tulajdonképpen büszke lehetnék, mert akkor az én verseimet is színvonalasaknak elfogadta. Ennyire egyszerű azért nem volt a dolog, mert ettől az akaratlan másolási igyekezettől meg kellett szabadulni. Ez nem jelentette azt, hogy nem figyeltem volna állandóan Illyés műveit. Rajongással érdeklődtem Illyés és Nagy László iránt, akit szintén olvastam. Ugyanakkor próbáltam saját költészetet alkotni. 1957 őszén feljöttem Pestre, és akkor – mint ilyenkor gyakran bekövetkezik – hosszabb ideig semmit nem írtam. Mindenütt ott voltam, ahol Illyés beszélt, megfordult, ami 1956 után nem volt olyan könnyű. Emlékszem egy sértő megjegyzésre iránta az Írószövetség egyik rendezvényén. Illyés és Németh László fönn ült az emelvényen. Ahogy 1949 után meg akarták nyerni őket, ugyanúgy most is meg kellett nyerni őket. Az volt éppen a téma, hogy megjelennek vagy nem jelennek meg a műveik. Máig emlékszem, hogy az akkori miniszterelnök, aki mindig úgy tűnt, hogy régi barátja Illyésnek, a Gyufa, ugye Kállai Gyula, egyszer csak azt mondta: Hogy dolgozik-e Illyés Gyula, ír-e vagy sem, az nem érdekes. Nagyon sértően mondta. Mi fiatalok akkor azt vártuk volna, hogy Illyés Gyula föláll, és kimegy. De ő tudta, hogy nem lehet, mert egy nagyobb érdek van az egész mögött, mint hogy Kállai Gyula mit mond, aki kis bábfigura végeredményben.

Személyesen az 1960-as évek elején találkoztam vele, azt hiszem, már amikor a *Kortárs* folyóiratot megindították Tolnai Gábor főszerkesztésével, ami nem volt olyan nagy telitalálat. Próbáltak ennek a lapnak nyilvánosságot

teremteni. Volt egy alkalom, Vas megyébe elküldtek egy társaságot, hogy fölolvassanak Szombathelyen, Kőszegen. Ott jelen volt Illyés Gyula, Németh László, Hidas Antal, Szeberényi Lehel. Máig nem tudom, hogy fiatal költőnek miért engem vittek. Akkor mi napokon keresztül autókkal mentünk. Gobbi Hilda és Ungvári László mondták a verseket. Én egy baranyai verset olvastam fel, az volt a címe, hogy *Kertvég*.³ Illyés utána odajött, és gratulált nekem a színpalak mögött. Ettől én teljesen megrendültem. De már előtte is kérdezgetett engem: Hogy volt ez ott nálatok a németeknek? Ez probléma volt az Ormánságban meg Tolnában is, és Illyés olyan gimnáziumba járt, ahol voltak német gyerekek is, Bonyhádon. Illyés ott kezdett el figyelni rám, és bárhova vittek bennünket, egy-két kérdést mindig kaptam én is. Nagyon meglepett, hogy a körút végeztével Illyést a kocsi nem haza vitte Budapestre, hanem mondta nekem: Ráérsz? Akkor ülj be, elmegyünk Tihanyba, és a vendégem leszel. Ezt nem lehet elfelejteni, elkezdett nekem mesélni a saját gyerekkoráról, életéről. Aztán vonattal jöttem föl, mert ő ottmaradt. Utána minden verse a tihanyi látogatásra emlékeztetett engem.

Ezt a *Kortárs*-estet aztán a Kossuth Klubban megismételték. Ott megint ugyanazt olvasta mindenki. Akkor még ott volt Csukás István, Orbán Ottó és más fiatalok is. Illyés megint odajött hozzám. Látszott, hogy ő a fiatalokat biztatni akarja. Németh László érdekes módon, ott legalábbis, abban a helyzetben visszahúzódó volt. Őt később ismertem meg. Nagyon örülök ezeknek az emlékeimnek.

TA: *A nemzetközi költőtálalkozókon is találkozott Illyéssel?*

KM: 1956 után kezdték a két-három napos nemzetközi költőtálalkozókat szervezni, amikor Aczél lett a művelődésügyi miniszter egyik helyettese, és mutogatni akarta az országot. Somlyó hihetetlenül alkalmas volt a

szervezésre, még Amerikából is voltak itt. A Fészekben volt a megnyitó, és aztán Füreden folytatódott. Érdekes előadások voltak, és nagy versmondások. Latino-vits mondta a verseket. Tolmácsok fülkében fordították az egészet. Este nagy vacsora, és beszélgetések voltak. Hangverseny is volt és kiállítások. Ezeken a nemzetközi költőtalálkozókon Illyés is mindig jelen volt, mert tulajdonképpen Franciaországból az ő hajdani barátai érkeztek. Aczél Györgyöt azért nem lehet kizárólag csak szidni, mert ő mindig segítette ezeket a találkozókat. Emlékszem Csoóri Sanyira, aki rendszeresen járt Illyéshez, mondhatnám úgy, mint aki majd az ő helyébe lép. Vele másképp viselkedett Illyés, de nagy örömmel emlékszem arra, hogy egy-egy jó szót mindig kaptam Illyéstől.

TA: *Amikor elment Németországba, akkor megszakadtak ezek a kapcsolatok?*

KM: Az 1960-as években egy évet töltöttem Berlinben ösztöndíjasként, és aztán 1971–74 között a Magyar Kulturális Intézetben dolgoztam. Az Illyésről való emlékeim itt folytatódnak, mert Kelet-Berlin, a szocialista Németország részeként, egyrészt rettenetes volt, másrészt azért nagyon érdekes volt ott lenni, és közelről figyelni az irodalmat. Elkezdték a magyar költészet németre fordítását szervezni. Ennek politikai oka is volt. Az eltiltott költők – Magyarországon is volt ilyen –, akik nem jelenhettek meg, azok fordíthattak. Az eltiltott keletnémet költők fordították németre a magyar, a cseh, a lengyel, tehát az úgynevezett szocialista országok költőit. Közülük még él Paul Kárpáti – súlyos beteg évek óta –, akit mindenki csak Palinak hívott, a berlini Humboldt Egyetem Finnugor Intézetének oktatója volt, ahol 1929–1936 között Keresztury Dezső nevelte a fordítókat. Paul Kárpáti egy Györkönyről (németül Jerking) kitelepített, Tolna megyei német fiú volt, Illyés származási környékéről. Groteszk dolog volt, hogy az édesapja kérvényezte a neve magya-

rosítását, de mire megkapta a Krausz helyett a Kárpátit, addigra ki is telepítették a családot. Paul Kárpáti fantasztikus munkát végzett. Nyersfordításokat csinált, és antológiákat szerkesztett az eltiltott költőkkel.

TA: *Illyés műveit is fordították?*

KM: Igen, Illyést is.⁴ Nagyon érdekes volt figyelni ezt a munkát. Ezek a költők, élükön egy Reiner Kunze nevű, már tizenkét, vagy több éve eltiltott költővel, akit gyűlölt az egész pártapparátus, teljesen beleszerettek az illyési költészetbe. A Volk und Welt kiadó adta ki az úgynevezett fehér sorozatot gyönyörű szép kiállítással. Mindegyik kötet fehér volt, szép rajzzal a borítón. Ebben világirodalom jelent meg. Ezt a szónak olyan értelmében használok, csak nagy költők lehettek. Úgy döntöttek ezek a költők, hogy elkezdik Illyést fordítani. Emlékszem a beszélgetésekre, és tegnap este előkerestem Reiner Kunzénak az egyik könyvét, amelyikben esszészerűen megírja ezeket az emlékeit, költészetéről és a fordításról.⁵ A *Ditirambus a nőkhöz* című verset emlegeti ebben a 68-69. oldalon. Ismerte a *Puszták népét* is, amit Podmaniczky Tibor már az 1940-es években lefordított.⁶ Kunze hosszan idézi a *Puszták népéből*, Illyés mit ír a nagyanyjáról, meg az öregasszonyokról, akik morzsolták a kukoricát a sötétben, és közben mondták a litániát. Azt próbálja bebizonyítani Kunze, hogy tulajdonképpen ez a ritmus, amit Illyés gyerekkorában hallhatott, megjelenik a *Ditirambus a nőkhöz* című versben. Mindenesetre gyönyörű szép szöveg. Ezt a verset ugyan nem ő fordította németre, hanem egy nála fiatalabb költő, Richard Pietraß. Valóban fantasztikus kötet lett belőle. Reiner Kunze a *Bartók* című verset fordította, és még más is, csak aztán a minisztérium nem engedélyezte az ő fordításait, így azok nem kerültek bele, csak a saját válogatott fordítás kötetébe. Ugyanígy, amikor megcsinálták Nagy László kötetét, ő megint ki lett tiltva belőle.⁷

TA: *Hogyan dolgoztak az Illyés-köteten?*

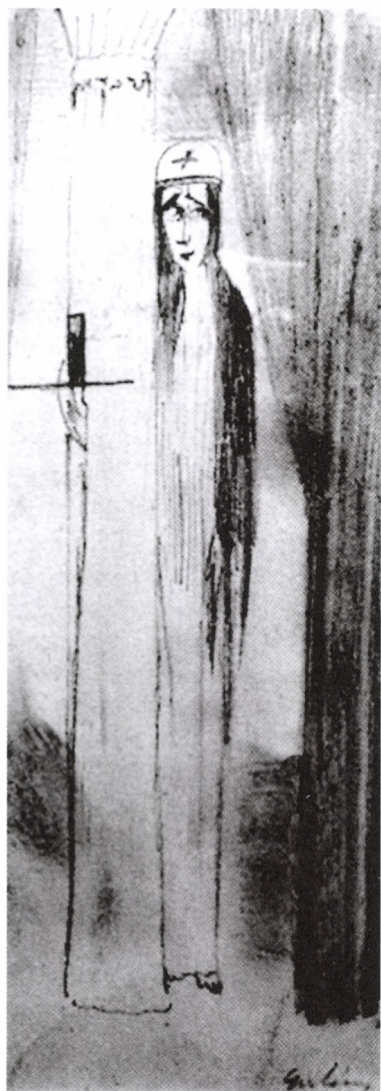
KM: Ehhez a fehér sorozathoz mindig fölkertek valakit, egy költészethez állítólag értő irodalomtörténész, kritikust. Ezek olyanok voltak, mint az éles kés. Mindenki tudta, hogy ha az Illyés-kötet kéziratát X-nek adják, aki már ki is volt jelölve – a nevére nem emlékszem, a szörnyű munkásságára igen –, akkor Illyésből aprófát csinál, mert ez a költészet az antikulturális és marxista szemlélet szerint értéktelen. Kárpáti Pali a következőt gondolta ki. Akik csinálták a kötetet, gyönyörű előszót írtak hozzá, méghozzá Illyés tanulmányaiból, esszéiből montázsszerűen. Ebből egy fantasztikus portré rajzolódott ki. Kárpáti engedélyt is kapott a közlésére egy feltétellel, ha a költővel megbeszéli, és ő hozzájárul. Tulajdonképpen nagyon szívesen vendégül is látták volna Illyést ennek a könyvnek a bemutatójára, de ő nem is volt talán már igazán jól, és Kelet-Berlinbe nem vágyott.

TA: *Hogyan alakult ezeknek az eltiltott német költőknek a sorsa?*

KM: Reiner Kunzét később kikergették az országból, Passau környékén telepedett aztán le a feleségével meg a lányával. Több költőt, akit kiutasítottak, a nyugatnémetek átvettek, és a nemzetközi PEN próbálta őket segíteni. Megrendítően számolnak be később ezek a költők, hogy Nyugat-Németország mennyire idegen volt nekik. Ők sok mindent elszenvedtek volna, a nélkülözést, csak ne tiltsák el őket, engedjék őket levegőt venni. Évekig egy sora nem jelenhetett meg Kunzének. Odaát hiába fizettek volna, vagy fizettek honoráriumot, nem tudták eljuttatni nekik, csak feketén. Ezt az egész tragédiát a *Berlin – zárt övezet* című könyvemben próbáltam megírni. Egy egész sor agyongyötört ember volt, akiknek a költészete is ennek megfelelően alakult.

TA: *Most is olvassa Illyés műveit?*

KM: Illyés költészetének állandó olvasója vagyok. Most a bölcs, idős Illyésnek a költészetét olvasom többnyire, de a korai műveket is újra meg újra olvasom, például a

KERESZTES
Színes ceruza

Hunok Párizsbant. Gyönyörű regény, nem értem, hogy ez a könyv miért nem kerül újra meg újra elő, mert aktualitása is van, ahogy leírja azt az izgalmas művészeti életet. Úgy láttam, hogy Illyésben megmaradt az a modern gondolkodású én is, aki magyarnak vallva magát európai volt. Európa számomra Illyés Gyula volt. Még nem esett szó az *Egy mondatról*. Mindenki tudja ma már, hogy nem akkor írta, amikor megjelent. De mi akkor ismertük meg, akkor hatott ránk. Lefordították több idegen nyelvre. Előbb franciául tudták elolvasni, aztán valaki lefordította németre. Nem tudom, aztán mi lett ennek a versnek a sorsa, mindenesetre kötetben csak évtizedekkel később jelent meg.

Illyés nagyon tartózkodó volt. Eszembe jut erről még egy történet. Franz Fühmann, aki szintén fordította magyar költők verseit németre, egy csodálatos, tisztességes ember, a legszűkebb baráti körömhöz tartozott. Az ötvenedik születésnapjára a magyar PEN meghívta őt három hétre Magyarországra, hogy itt is lehessen ünnepelni. Utána írt egy nagyon szép könyvet Magyarországról, magyarul az a címe, hogy *Huszonkét nap, vagy az élet útjának fele*. Ez a könyv hamar megjelent magyarul is.⁸ Ebben többször visszatér Illyésre, sajnálkozva, hogy nem lehetett közelebb kerülni hozzá. Hogy aztán amíg itt volt, találkoztak-e, az nem derült ki igazán. Amikor ő visszament Pestről Berlinbe, úgy emlékszem, azt mondta, hogy nem találkozott vele. Ezek az én emlékeim Illyés Gyuláról.

Az interjú TüskÉS ANNA készítette

Jegyzetek

¹ Az interjú 2012. március 13-án készült.

² Kalász Márton: *Nyári zivatar*. In *Vigília* XIX. évf. (1954) 3. sz. 125.

³ Kalász Márton: *Megszámított vigasz*. (Válogatott versek 1952–1974.), Szépirodalmi, 1976, Budapest. 95.

⁴ Illyés Gyula: *Mein Fisch und mein Netz.* (Gedichte.) Hrsg., Nachwort: Paul Kárpáti. Übers. Annemarie Bostroem, Günther Deicke, Stephan Hermlin, Uwe Greßmann, Bernd Jentzsch, Heinz Kahlau, Paul Kárpáti, Günter Kunert, Reiner Kunze, Wilhelm Tkaczyk, Paul Wiens., Verlag Volk und Welt, 1973, Berlin. Illyés Gyula: *Gedichte.* Auswahl: Paul Kárpáti. Übertragen von Annemarie Bostroem, Uwe Greßmann, Heinz Kahlau, Paul Kárpáti, Richard Pietraß, Brigitte Struzyk, Paul Wiens. Verlag Neues Leben, 1982, Berlin.

⁵ Reiner Kunze: *Das weiße Gedicht.* (Essays.) S. Fischer, 1989, Frankfurt.

⁶ Illyés Gyula: *Pusztavolk.* (Roman einer Kaste.) Deutsch von Tibor Podmaniczky. Verlag Volk und Welt, 1948, Berlin.

Illyés Gyula: *Pusztavolk.* (Roman einer Volkskaste.) Deutsch von Tibor Podmaniczky. Willi Weisman Verlag, é. n. München.

⁷ Nagy László: *Gedichte.* Szerk. Paul Kárpáti. Ford. Annemarie Bostroem et al. Verlag Neues Leben, 1971, Berlin.

⁸ Franz Fühmann: *Zweiundzwanzig Tage oder Die Hälfte des Lebens.* Suhrkamp, 1973; Franz Fühmann: *Huszonkét nap, vagy az élet útjának fele.* Ford.: Kalász Márton. Európa, 1976, Budapest.

EGY „FARKASEMBER” SZÍNEVÁLTÓZÁSAI

A zsidó- és a magyarkép Emil Ciorannál

Kérdés: indokolt-e Emil Cioran, a párizsi mandarin Értelmiségiként 1995-ben meghalt esszéista esetében zsidó-, magyar- és németképet feltételezni? Nem lenne-e pontosabb azt vizsgálni, hogy zsidók, magyarok, németek milyen helyet foglalnak el, vagy milyen szerepet játszanak Cioran világlátásában? A *kép* fogalma a kultúrmorfológiai spekulációkban megfelel annak, hogy minden népnek lehet valami ősfarmája. A fiatal Hitler-szimpatizáns és legionárius Cioran egyértelműen így viszonyult a világhoz. A kamaszkorból kinövő gondolkodó már került a tipológiát, inkább gyakorlati tapasztalatait állította előtérbe. És mosakodhatott: a kérdésre, hogy ifjúkorában közel állt-e a Vaszgárdához, így válaszolt: „Igen. De nem az eszméi érdekeltek, inkább a lelkesedése. Ez teremtett köztük és köztem valamiféle kapcsolatot. Végül is patológiai história. Mert az én kultúráim és elképzeléseim teljesen különböztek az övéiktől.”

Ebből minden igaz, de a legionárius antropológia és az ő antropológiájának a közös vonásairól hallgatott, és arról is, hogy részt vett a román király elleni szélsőjobb legionárius felkelésben. A kérdésre, hogy a tagadásnak van-e logikus következménye, a válasz: „Egyáltalán nem, mert én, a papfiú, a bukaresti zsidó világkongresszus minden ülésén ott voltam, én, az egyetlen nem zsidó. Elbűvölt. Ez természetem másik oldala.” Azt azonban elfelejtette, hogy virulens antiszemita részeket írt politikai könyvében. A kérdésre, hogy a náciizmus vonzásába került-e, a válasz: nem. Majd miután egy kis idézetet

olvastak a fejére, azzal vágta ki magát, hogy a németek érdekelték, és nem a náciok. A történelem nem értékrend-szer. Álláspontja mindig esztétikai volt és nem politikai. A németek – szerinte – megőrülnek az elvekért, nem képesek kételkedni, semmi érzékük az árnyalatok iránt, ez a tragédiájuk.¹ És ki tagadná, mennyi bölcsesség van ebben, miközben elfelejtette Hitlert dicsőítő cikkeit.

Nem véletlenül hangsúlyozta 1973-as, első tv-interjújában, hogy írásaiért semmiféle felelősséget sohasem vállalt.² Ambíciója: „magángondolkodó, Jób epigonja. Ha valakinek, akkor Jóbnak voltam a tanítványa.[...] Magamnak írok. És ez a felelőtlenség, mint kiderült, az én esélyem.”³ Ezek után mélyen igaz: „Semmit se vettem komolyan. Az egyetlen dolog, amit komolyan vettem: konfliktusom a világgal.” Ez pedig a rossz közérzet a létben.

A mindennapi életben sem vállal felelősséget semmiért. Nem érdeklik egy mondat, egy aforizma lehetséges következményei, szabadnak érzi magát minden morális kategóriától. „Ezért nem lehet megítélni az én csatlakozásaimat és tagadásaimat e kategóriák szerint.” Mert óriási részvétet érez minden létező iránt, beleértve az embert, és „csak sajnálni lehet, miután itt az ideje, hogy eltűnjék”. Nincs haladás, „azért vagyunk itt, hogy kínozzuk magunkat kimeríthetetlen illúziókkal”.⁴

Kérdés, hogy azok a képzetek, amelyeket különböző népekről és azok fiairól kialakított, milyen illúziók voltak. És ezeket miként alakították immár párizsi tapasztalatai?

Zsidókép

Cioran az 1950-es évek dereka felé megírta a maga hitvallását, *A magányosok népe* című esszéjét, amely olyan kollektív portré a zsidóságról, amelyet olasz és amerikai

zsinagógákban is felolvastak.⁵ Mindazt a negatívumot, amelyet korábban a *Románia színeváltozásában* leírt, most pozitívumba fordította át. Ezt fel lehet neki róni,⁶ és akár képmutatónak nevezni,⁷ sőt, filozemitizmusát egyenesen veszélyesnek nevezni, mert jellege teljesen esztétikai.⁸ A lélekbúvár is úgy nyilatkozott, hogy amit Cioran a zsidókról írt, nem őszinte, a túlélés szüksége diktálta.⁹ Csodálója, Susan Sontag, éppen az ő amerikai kötetéhez írt előszóban ezt az esszét meglepően felületesnek minősítette.¹⁰ Cioran ezért okkal neheztelt, úgy érezte, hogy Sontagnak nem tetszett az esszé, és ezért kapta ezt a minősítést, holott amit a zsidókról írt, éveken keresztül hordta ki magában.¹¹ Jóvá akarta tenni korábbi antiszemita eszmefuttatását. Ez, és az antiszemitizmus vádja élete végéig nyomasztotta.

Hajlott a tipológiákban való gondolkodásra, miközben erre személyes élményei rá-rácáfoltak. Antiszemitizmusát is az őt segítő zsidó barátok hatására vetkezte le. Amikor élete vége felé egyik zsidó ismerőse meglátogatta a kórházban, szaggatottan nyögte ki, hogy „nem vagyok antiszemita”.¹² Holott kétségtelen, egész sor antiszemita klisé bedolgozott írásaiba. Igaz, azért is, hogy filozemitizmusát azok ellenpontosásával nyomatékosítsa – véli az, aki Cioran őszintesége mellett tör lándzsát, és a változást a zsidók megítélésében 1942–44-re teszi, azzal a tragikus fejleménnyel összekötve, hogy Cioran a romániai zsidó származású Benjamin Fondane-nal is barátkozott, amikor pedig letartóztatták, megpróbált közbenjárni az érdekében, de hiába. Bár állítólag elérték, hogy Fondane-t ne hurcolják el, a nővére nem kapott mentességet, és ezért ő is vele ment a halálba.¹³ A legsúlyosabb érv Cioran őszintesége mellett az, hogy *A magányosok népe*-be már magát is beleírta, sőt magáról is írta. „Embernek lenni dráma, zsidónak egy másik. A zsidó privilégiuma: kétszer is megélni sorsunkat.”

Cioran a maga emberségét és románságát élte meg ilyen kettős drámának. A zsidónak „az exodus a bizonyossága, abban van otthon”. Cioran is állandóan költözött, és útra készen állt, transzhumáló pásztorokhoz hasonlították román ismerősei.¹⁴ „A legintoleránsabb és legüldözöttebb nép a legszorosabban egyesíti az univerzalizmust a legszigorúbb partikularizmussal.” Ez a *Románia színeváltozásának* – ciorani – román népe. A zsidók legnagyobb hőstette a kereszténység elvetése – fejtegette Cioran, aki maga is ezt tette, és a Krisztust megfeszített főpapokkal értett egyet, valamint Júdással, megvetve annak lelkiismeret-furdalását. „A szó számukra menekülés, a barátságosság önvédelem.” Ha valami, ez Cioranra illik, és részben a következők is: „Hatékonyak, mint a fermentum és a vírus, elbűvölnek és kínos érzéssel töltenek el. Reakciónk velük szemben a zavar: hogyan viselkedjünk velük szemben, amikor ők egyszerre helyezik el magukat alánk és fölénk, mindig olyan szinten, ami sohasem a miénk? Innen a tragikus, elkerülhetetlen félreértés, amiért senki sem felelős. Milyen lelkiismeret-furdalásuk lehet, amikor a mi jelentéktelenségünkre tekintenek? Soha senki sem fejtheti meg a megfejthetetlen helyzetet, amelyben együtt vagyunk. Siessünk a segítségükre? Semmit sem kínálhatunk nekik. És, amit ők kínálhatnak, meghalad minket.” Ez a fejtegetés az antiszemita világból jött ember önmarcangolása is. Az is, hogy a Kabbala titkának zsidóit és a haladás zsidóit egyazon entitásnak tételezte: „»A haladás« eszméjével tisztánlátásuk bomlasztó következményei ellen küzdenek, ez az eszme kitervelt menekülésük, erőltetett mitológiájuk.” Németországi tapasztalat: „A németek megvalósult álmukat gyűlölik a zsidóban, az egyetemességet, amelyet ők sohasem tudtak elérni.” A „zsidó eposz” folyamán ez a törzs „nem szűnik meg ultimátummal fenyegetni Istent” – mint Cioran tette. „A zsidók hajlama az utópiára

jövőbe vetített emlék, eszménnyé konvertált maradvány. Ez az ő osztályrészük, amikor a Paradicsomba akarnak eljutni, a Panaszfalba ütköznek.”¹⁵ Mindez lehet irónia, de az egész emberi nemnek szóló. Ő pedig így vezekelt azért, amit korábban írt.

Cioran, az egykori szuperantiszemita most már-már szuperzsidóként írt újabb és újabb vádiratot minden ideológia és ideológus ellen. Magát olykor „metafizikailag zsidó”-nak¹⁶ vagy „bolygó gój”-nak nevezte a bolygó zsidó analógiájára.¹⁷ Kvázi-zsidó sorsot vindikált magának. „A zsidók nem nép, hanem sors.”¹⁸ Miután elolvasott egy könyvet Treblinkáról, az alig elképzelhető rémálomról, megjegyezte: „Minden más népnak története van, a zsidóknak sorsa.”¹⁹ Egyenruha-fóbiája volt, és ez mindig kiújult, ha a rendőrségen kellett jelentkeznie. Márpedig évente kellett, még hozzá az egyik külvárosban.²⁰ És egyik ilyen alkalommal ki is fakadt: „Mennyire megértem a zsidókat! Mindig az állam periferiáján élni! Az ő drámájuk az én drámám.”²¹ És ezt akkor hihette is. Némileg így járt el nem egy harcos antiszemita kortársa. Például Céline, aki véresszájú rasszista zsidóüldözőből már-már üldözött kvázi-zsidóvá próbálta magát transzfigurálni a világ előtt, miközben meghittebb körben olykor még a nem is nagyon kódolt antiszemita nyelvet használta. Igaz, Ciorannak könnyebb volt, mert nem jelentett fel senkit a német megszállás alatt, nem is ragadta magával olyan mélyre a rasszizmus örvénye, mint Céline-t.²² Cioran meg is jegyezte magának, hogy Céline – akiben éppen az őt is gyöttrő álmatlanság miatt sorstársat látott – hibája nem abban rejlik, hogy írt a zsidók ellen és mellett, hanem abban, hogy csak ellenük írt.²³

Cioran tapasztalatai is vezeklésre ösztönözték. El is mesélte: „Nagyon sok rendkívül érdekes zsidót ismertem, az emberi kapcsolatokban ezek a legintelligensebbek, legkiszámíthatatlanabbak és a legnagyobblelkűbbek.

Amikor Franciaországba jöttem, zsidók voltak az egyetlenek, akik érdeklődést tanúsítottak irántam, és érdeklődtek, hogy miként tudok megélni. 1937-ben magyar zsidó politikai menekültekkel éltem.”²⁴ Aztán a háború után egy romániai zsidó rendszeresen megvendégelte,²⁵ és erre nagy szüksége volt, mert krumplin élt, és felkoppott volna az álla, ha nem hívják meg, és a vendéglátást csevegéssel próbálta kiérdemelni.²⁶ Közben emésztette a múlt. „Jobban megértem magam a román zsidókkal, mint a »tulajdonképpeni« románokkal. Így volt ez, 35 éve, a Vasgárda okozta félreértés előtt. A zsidókkal minden komplexebb, drámaibb és titokzatosabb, mint ezekkel a balsorsukba ragadt pásztorokkal és parasztokkal.”²⁷ Paul Celan azonban, aki *A bomlás kézikönyvét* németre fordította, gyanakodott. 1959-ben fel is jegyezte magának: „C[ioran] változatlan, homályos, hazug, gyanús”, aztán amikor az egyik romániai irodalomtörténész felvilágosította Cioran múltjáról, úgy érezte, hogy becsapta,²⁸ *bár hálás is volt román barátjának, mert bátorította, vállaljon némettanári állást az egyetemen. Cioran egyébként óvatos volt, tartott Celantól, félt az ingerlékenységétől.*²⁹ Nyilván tapintatosan nem mondott neki olyasmit, amit meghittebb baráti körben.

Ezek ellenpontozzák az önpátosszal is áthatott kollektív zsidóportrét és egyben ki is egészítik. „Az antiszemitizmus alapvető oka: a zsidók túl sokat beszéltek magukról, túl jelen vannak, nem feledtetik magukat, legalább taktikából, ügyességből megtehetnék. [...] Mérhetetlen büszkeségük tehetségüknek a váltságdíja. Éppen a mértéktelenség az, ami közös bennük a németekkel.” Példa erre Freud, aki a pszichoanalízissel színlelt vallást alapított, melyben az analitikus helyettesíti a gyóntatót.³⁰ Ebben a megjegyzésben van némi szolidáris aggodalom, és némi fölényeskedés, hiszen azoknál, akiket maga fölé emelt, jobban tudja, mit kellene tenni. Olykor a zsidókat

úgy faragja, hogy a románoknak is fájjon: „Aki velünk kapcsolatba került, frivol lett, még a zsidóink is. Sterilizáltuk őket, miattunk elvesztették géniuszukat, főleg vallásos géniuszukat. Nincsenek nálunk csodarabbik, nincs haszidizmus.”³¹ Továbbá: „Majdnem úgy gyűlölöm a honfitársaimat, mint Simone Weil [aki katolizált] a [volt] hitsorsosait. Természetesen nem ugyanabból a megfontolásból. Mert az én honfitársaim, és ezt meg kell mondanom, nem képviselnek semmit, ők semmi. Nem lehet őket megvádolni azokért az értékekért, amelyeket védenek, mert nem védenek semmit.” De „sikerült nekik az az erőpróba, melynek eredményeképpen a zsidókat nálunk felületessé tették”. És bár Romániában a zsidók szellemi színvonala magasabb a románokénál, ott egy Kafka elképzelhetetlen, a környezet dilettáns, vulgárisan szkeptikus újságíróvá tette volna.³²

Végül is: „Minden nép átkozott. A zsidó nép átkozottabb, mint a többi. A román zsidó románellenes, az amerikai Amerika-ellenes, és így tovább. De a francia zsidó nem franciaellenes. Nem mer az lenni.[...] Franciaországnak monopóliuma van – vagy inkább volt – a presztízstre. Olyan maga számára kedvező előítéletet alakított ki, amelyből mindenki profitálni akar.”³³ Olykor van az ilyesmiben némi öncélú szellemeskedés, és ez súrolja az antiszemitizmus határát: „A cionizmus – írta egyik osztrák barátjának – nagyszerű eszme. De mindenki boldogabb lenne, elsősorban a zsidók, ha csak eszme maradt volna. Izrael felébresztette az arabokat történelmi álmukból. Tévedés – súlyos következményekkel.”³⁴ És bár már aberrációnak minősítette a keresztény mitológiát,³⁵ örültségnek tartotta, hogy a zsidók nem fogadták el a kereszténységet, hanem továbbra is ragaszkodtak identitásukhoz, de Himmler találmánya – Auschwitz – „elfogadhatatlan – mondta –, bármekkora volt is a zsidók örültsége”.³⁶ Igaz, ebben az érvelésben némileg a zsidók

hibáztatása is benne rejlik, és jellegzetes leegyszerűsítés Himmlerben a keresztény intolerancia hordozóját látni, hiszen ő és bandája a kereszténységgel mint zsidó termékkel is le akart számolni. Ugyanakkor az, amit zsidónak neveztek, olyan sokszínű valóság volt, amelyet a radikális antiszemita rasszizmus homogenizált. Ezért bölcsebb, amikor csak annyit jegyzett fel: „Zsidók és keresztények – kétezer éves félreértés.”³⁷ Ebben felsejlik a tragédia, és az a fájdalom is, ahogy mindezt tudomásul vette.

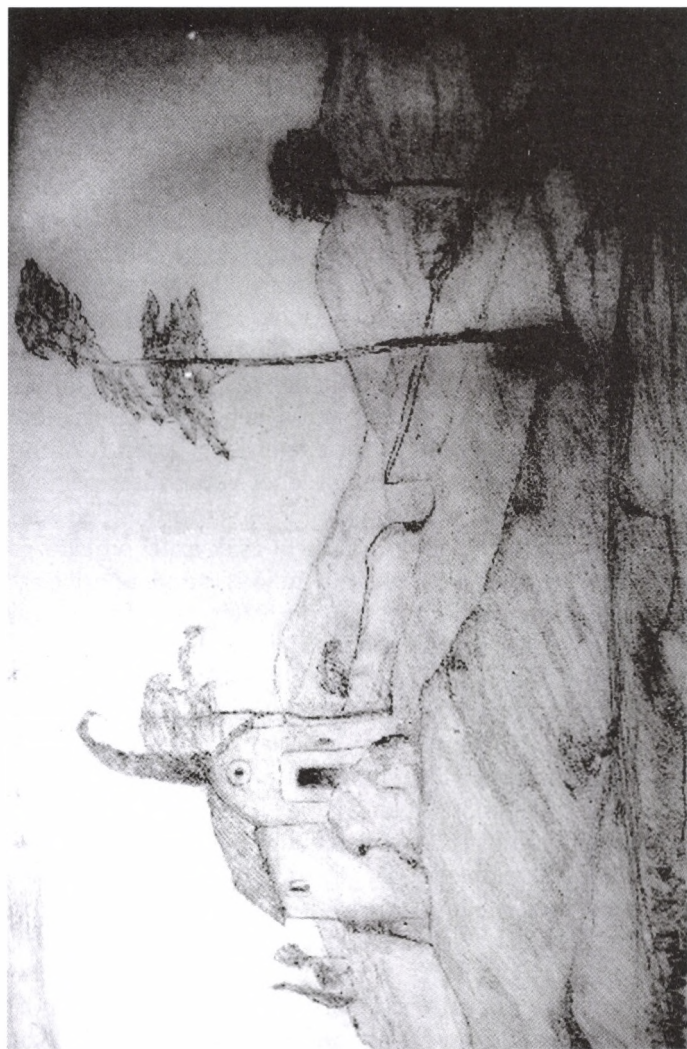
Olykor jól elszórakozott zsidó barátain. Egyik öngyilkos akart lenni, és felhívta Ciorant, aki megkérte, várjon vele, amíg odaér, és mire odaért, az öngyilkosjelölt már szépen elszunyókált. Zsidó vicceket is mesélt, aztán megjegyezte, „olyanok vagyunk, mint a szolgák, akik ki-nevetik uraikat”.³⁸ Hitt a zsidó világruralomban? Olykor biztos. Nem minden vonatkozásban tudott kilépni a 20. század első feléből. De a maga módján megpróbálta. Sokáig gyűlölte Lucien Goldmant, mert elterjesztette róla, hogy legionárius volt, és ezért nem kapott állást az egyik kutatóintézetben, viszont végül kibékültek, és mindenki jól járt, az író, az olvasó, és a kutatóintézet is.³⁹

A Securitate próbálta visszarángatni Ciorant az antiszemita mitológiába és a maga céljaira használni. 1988-ban a nyakára küldtek egy ügynököt, aki később kiadta az „interjút”, amelyben sok mindent emlékezetből idézett fel, más szóval utólag találta ki, többek között ezt is: „Ne beszéljünk eszményekről, hanem saját identitásunkat építsük fel (...) És még valami, ami fontos: oldjuk meg a második világháborúbeli zsidók kérdését. Itt az idő, hogy hangosan kimondjuk, nem voltunk barbárok. Segítettük a zsidókat, hogy ne tizedeljék meg őket. Írjunk könyveket, vegyük fel a kapcsolatot azokkal, akik minket gyaláznak ebben a kérdésben. A zsidók tartoznak nekünk. De nem kérünk tőlük semmit. Ismerjék el az igazságot. Ha megértik a 40-es évek Romániájának helyzetét, emelt

fővel állhatunk ki. Ha nem, akkor mindig vádolhatóknak állítanak be bennünket, szörnyű következményekkel.”⁴⁰ Feltehetően ugyanez a riportter vagy másik hasonszőrű alak hosszan provokálta, amikor elmondta: az 1950-es években jobb volt magyarnak, zsidónak, cigánynak vagy lipovánnak lenni, mint romának, a házigazda nem reagált, és egyébként is visszafogott volt.⁴¹ Megbízhatóbb 1991-es interjúkötetben zsidókat nem is nagyon említettek.⁴² Kerülték a témát.

Magyarkép

A zsidókkal kapcsolatos képzetek összefonódtak a magyarokkal kapcsolatos képzetekkel; a zsidókomplexusok összefonódtak a magyarkomplexusokkal. Ciorant a '60-as években aggasztotta, hogy az amerikai magyar revizionizmus és a cionizmus szövetkezik, tartott az amerikai magyar zsidóktól.⁴³ Aztán 1982-ben a korábban magyar veszéllyel példálózó már olyasmit mondott, hogy a romániai magyarok helyzete annyira rossz, hogy Erdélyt Magyarországhoz csatolják szovjet és amerikai beleegyezéssel. Sőt, amikor „a forrás” – értsd: a besúgó – 1940-et emlegette, akkor „azt válaszolta, hogy Erdély esetleges Magyarországhoz csatolása lenne a legjobb megoldás az itteni román lakosság számára is, hiszen a magyarok két-három év alatt rendbe tennék a gazdaságot, és emelkedne az életszínvonal”. Emellett „az Erdéllyel kapcsolatos hazafiúi állásponttal szemben nagyon hidegnek bizonyult, mondván, hogy a magyaroknak nagyszerű vezetőjük van, és Magyarországnak ilyen módon sikerült sokkal magasabb életszínvonalat biztosítania”.⁴⁴ Nem

kétséges, a jelentők maguk is üzeni akartak. Cioran is, de ez egyben jelzi, magyarképe is állandó változásban volt. Osztrák barátjának pedig azt írta, boldog lehet, hogy „Magyarországgal közvetlen kapcsolatban élhet. Mindig irigyeltem ezt az országot, elbűvölt” – 1987-ben.⁴⁵ 1989-ben, amikor egyik barátja beszámolt magyarországi útjáról, valósággal ujjongott: „tudd meg, magyar vagyok”, Clemenceau-t okolta Erdély elcsatolásáért, miközben élet-társa csak ámult, hiszen korábban arról beszélt neki, hogy a románoknak mint többségi népnek joguk volt Erdélyre.⁴⁶

A Románia színeváltozásában Magyarország az ellenpélda, az önmeghatározás kelléke. „Az az ország, amely csak etnikai eredetiségének fejlődésében tetszeleg, nem játszhat aktív szerepet a történelemben. Ezen az úton pittoreszk és érdekes országgá lehet válni, mint például Magyarország, de nem nemzetté, és semmiképpen sem nagyhatalommá. Magyarországról csak azért emlékezik meg a história, mert makacsul ragaszkodott régi jellegzetességeihez. Eredeti ország, de történeti szempontból sikertelen.”⁴⁷ A nagyvilágon csak a külpolitikában agresszív országot veszik számításba. A Balkán nem földrajzi, hanem szellemi periféria: „értelmetlen hánykolódás, önmagába zárt dinamizmus, szánalmas meddőség”. Bulgária, Jugoszlávia, Görögország, Románia közül egyedül ez utóbbinak lehet olyan jövője, amely „nagyszabású eredeti jelenséget” tartogat. A többi kis országgal szemben Románia többlete: „elégedetlen öntudata, amelynek önnön érvényét nem mélysége, hanem tartóssága biztosítja”. Szerbia nagyobb katonai erőt tud felmutatni, Bulgária több offenzív primitivitást, Magyarország több szenvedélyt, Csehszlovákia több civilizációt, de átlagpolgáraikat nem fűti a messianizmus, nem tekintik magukat lényegileg másnak. Ezzel szemben: „Az utolsó román állampolgár is állandó tiltakozásban él.” Ha ez a tiltakozás kisszerű, akkor nem lehet kollektív fellángolás és lázadás

alapja. „Románia döntő és létét meghatározó jövőbeni nagy politikai tett nélkül számomra szörnyűség, a történelem aljassága, rossz tréfa.” Rehabilitálnia kell ezt az európai perifériát. „Szégyelljük magunkat a jövőben, hogy egy ilyen közösséghez tartoztunk, és a múltunk legyen egyedüli szégyenünk.”

„Ha Magyarország ma nagyobb politikai kapacitással tesz tanúságot, mint Románia – hiszen politikájának pozitív oldalát követelésekben és fenyegetésben juttatja kifejezésre –, nem kell felednünk, hogy ez az ultrareakciós ország képtelen nagy politikai megújulásra, és csak megvetően tekinthetünk egy olyan ország jövőjére, amely néhány százados uralom után oly üres, hogy ezer esztendő sem volt elég nagy történelmi eszme, messianisztikus tudat, felforgató vízió kialakítására. A turanizmus fordított messianizmus. A magyaroknak semmi értelme sincs e világon, ha pedig elvonatkoztat az ember a magyar nőktől és a cigányzenétől, akkor nem is volt.”

Cioran persze nem titkolja, hogy mint román, nehezen tud objektív lenni a környező népekkel szemben. „Mind uralkodtak rajtunk, akár egy egész korszak folyamán, akár csak néhány pillanatra. Szégyenünk annál nagyobb, hogy szinte lehetetlen valamiféle mentséget kitalálni. Innen az értetlenség és megvetés e népekkel szemben.” Nem tagadja: „A magyar léleknek sok mozzanata végtelen szimpátiát kelt bennem; képtelen vagyok viszont a magyar néphez és történelméhez a legkisebb vonzalomra. Néhány éve, amikor Budapesten megpillantottam az utcai rendőr őrmestert, beleremegtem abba, hogy annak bajusza ezer éven át Erdély fölé nyúlt, és e szomorú jelenségben megértettem, hogy nekünk, románoknak miért nincs küldetésünk e világon.” Igaz, a magyarok, ha részt vettek is az európai fejleményekben, sohasem tették ezt őszintén. Cioran számára a kultúrák eredeti szubsztanciájáról szóló spengleri elméletet igazolják a magyarok. A kulturális

formák mögött megőrizték az eredeti lüktetést. „Túl sok vér van a magyar szellemben ahhoz, hogy Magyarország más legyen, mint lélek.” Gondolati téren semmi eredetit nem mutatott fel, a kultúrába nem vitt stílust. „Különben a magyarok nem azért telepedtek le a pannón síkságon, hogy gondolkozzanak, hanem azért, hogy énekeljenek és igyanak. És ez sikerült.” Akartak ugyan történelmet csinálni, de ez már nem sikerült. Csak városokra és mulatságokra tellett. A nyugati értékeket nem értették. Katolikus buzgalmuk turanizmus. „A román nép természetesebb a történelemben. Ha mi a magyarok életfeltételei közepette éltünk volna, kétségtelen, többet alkottunk volna.” Nevetséges és felháborító, hogy a magyarok imperialista eszméket melengettek. Uralmi törekvéseiket csak az alávetett népek tehetetlensége igazolja. „Senki nem mossa le a szegényt, hogy ezer éven át a magyarok alávetettek minket. Az ókirályság történelmi szegylene kisebbnek látszik. Talán jobb volt a törökök alatt.” Egyébként mi marad a magyarokból? A nők kétségtelen. De főleg a zenéjük. „Az utolsó ítéletkor a magyaroknak csak egy cigánybandát kell küldeniük, és magyarázat nélkül beveszik őket a paradicsomba.” A magyar zenéből áradó szomorúság ragadta meg Ciorant. „Praekulturális varázsa, az egyszerű eszközök, a cifrázás hiánya a vér unalmát fejezi ki. Biológiai melankólia, stilizálatlan, de hullámozásait az anyag luxusa igazolja.” Bachot hallva az ember azt hiszi, az égben temették el. A magyar zene hallatán viszont csak a síró fűzfák alatt van értelme a halálnak. Ha Schumann már nem, akkor a pusztai zene kielégíti az ember szomorúságigényét. A Magyarországot imádó Erzsébet királynőt idézi mindez, aki szerint vannak e világon még síró fűzfák is az emberi egoizmuson kívül. Megerősíti ezt még a magyar kocsmá látványa. A magyarok őrzik nomád ösztöneiket. Az egyetlen nép, amely még tud bőgni. „Az üvöltés fejezi ki a térrel szembeni kétségbeesést. Ezért, ha egyedül van

az ember a hegytetőn vagy a síkon, az üvöltés az egyetlen válasz a hatalmasság kísértésére. Minden megvetésem azoké, akik a magányban nem tudnak megtérni ösztöneikhez. A természet, akár az emberek, megbolondítanak, amaz a végtelenjével, emezek pedig laposságukkal.”

„A magyar siránkozások forrása az ösztön szomorúsága. A tér mohó igénye elégül ki a monoton hosszú dallamokban, amelyek automatikusan végtelen tér reprezentációját keltik. [...] A magyarok conquistador nép, amely oda jutott, hogy disznókat hizlal. Példátlanul félrecsúsztak.”

A magyarok iránti „nagyon természetes nemzeti gyűlölet” mellett Cioran még némi gyöngédséget érez a magyar nép iránt. „Politikai érzék teljes hiányában az egyik legmesterségesebb államalakulatot hozta létre. Együttműködtek az osztrákokkal, mivel ezek léte sem bírt érvényes értelemmel.”

„Magyarország megérdemli ma a sorsát. Megérdemelte, hogy még annál [a méltányosnál] is több területet veszítsen el, csak azért, hogy újtukra bocsássa azokat a végtelenül szívszaggató irredenta dallamokat, amelyekkel sohasem fog semmit sem visszahódítani.”

„Magyarország léte történelmi kaland és pittoreszk kérdés. Vajon nem azért maradt Európában egyetlen feudális szerkezetű országgént, hogy a történelmi táj sokszínűségének esztétikai szükségszerűségéből kifolyóan meghosszabbítson egy anakronizmust? Magyarország ma csak esztétikailag igazolható. Amikor minket üldözött, akkor sem volt több. Zsarnokságuk számunkra szégyen, nem nekik. Mit terjesztett el Magyarország szerte a világban? Cigányokat és nőket. És románokat, akik félnek a magyaroktól.”

„Magyarországhoz haszontalansága köt, politikai sorsának komolytalansága, lelkének örök keserősége. Jó, ha vannak köztünk olyan népek, amelyek nem tudnak kilépni önmagukból, eredeti helyzetük örök foglyai.”

Jugoszlávia, Bulgária, Görögország, Magyarország, Csehszlovákia, Ausztria és Lengyelország nem képviselnek történeti eszmét. „Románia gyakorlatilag csak Oroszországgal és Németországgal szomszédos.”⁴⁸

Magyarkép 1956 után

Az összkép negatív, de pozitív árnyalatokkal, sőt némi empátiával. És ebben a képben ott rejlik a ciorani román frusztráció és feldolgozásának/áthárításának dialektikája is. Benne vannak azok a mozzanatok, amelyek magyarképében később már inkább pozitív árnyalatokban jelennek meg. Az alkalmat az 1956-os magyar forradalom hozta meg, és az, hogy a régi barát levélben tudakolta meg tőle, hogy vajon továbbra is ragaszkodik „kis nyugati szomszédunkkal szembeni előítéleteihez”. A válasz a francia esszé remeke.⁴⁹ A színeváltozás-könyv színeváltozása, de onnan áthozott elemekkel, miközben legionárius múltját felidézte és átírta – magát „kérlelhetetlen liberálisnak” minősítve, ami a múltat és a jelent egyaránt illeti. Így kellő frivolsággal – és kellő távolságból, kellő önkritikával – idézhette fel a vasgárdista múltat, bölcsen kerülte a jelzót, mindent esztétikai élményre alakított át, miközben a fasizmus kórrajzát vázolta fel. Szólt arról, hogy mindketten elvetették „a demokrácia babonáit”, ő pedig, mint fiatal, csak saját igazságait fogadhatta el, a pártok küzdelmeiben is csak a másik megsemmisítésének célját láthatta, a parlamentáris rendszert az emberiség szégyenének tekintette, és az ezt felszámolni akaró rendszerek „csak szépeknek” tűnhettek, egyetlen istenséget ismert csak el, az Életet. Ez pedig azt jelenti, hogy az ember másokat elutasít, a szabadságot csak magának akarja, nem terjeszti ki másra. A fiatalokat nem vonzza a tolerancia, „korszakunk” viszont a

fiatalok kultuszának köszönheti „véres jellegét”, hiszen „adjátok meg nekik a gyilkosság reményét vagy alkalmat, vakon követni fognak”. És így szabadon idézhette fel saját „verbális demenciá”-ját, azt, hogy önfeledten követelte a negyven év fölöttiek kiirtását, és ezzel csak azt juttatta kifejezésre, „amit minden hazáját szerető ember szíve mélyén óhajt: honfitársai felének a megsemmisítését”. Mindezt a gyilkos ösztönt saját „bestiális szomorúságából” vezette le, ezzel magyarázta farkaséhoz hasonló lelkét, és hogy az egész öngyónás még valószerűtlenebb legyen, a legboldogabb farkasembernek minősítette hajdani önmagát, amelyet magyarélményével erősített meg. Noicát is ez izgatta, és kimondatlanul is nyilván az, miként lehet, hogy a nemzedéke által megvetett magyarok fellázadtak a szovjet kommunizmus ellen, míg a felsőbbrendűnek tartott románok meghúzzák magukat. Cioran a legionárius múltidézéssel is e kérdésre adott válaszát készítette elő:

„Őn, aki a Kárpátokon túl született, nem ismerhette a magyar csendőrt, erdélyi gyermekkorom rémét. Ha már messziről is észrevettem egyet, elfogott a pánik és menekültem, ő volt az idegen, az ellenség, gyűlölni azt jelentette, őt gyűlölni. Miatta minden magyartól – valószínű magyar szenvedéllyel – irtóztam. Megvallom, akkor, ha érdekeltek. Miután megváltoztak a körülmények, nem volt okom haragudni rájuk. Viszont hosszú ideig nem tudtam úgy elképzelni az elnyomót, hogy ne idézzem fel fogyatékoságait és erényeit. Ki lázad, ki fog fegyvert? A rabszolga ritkán, szinte mindig a szolgasorba taszított elnyomó. A magyarok közelről ismerik a zsarnokságot, mert páratlan szakértelemmel gyakorolták: a régi Monarchia kisebbségei tanúsíthatják. Mivel a múltban olyan jól játszották az urat, most Közép-Európában az összes nemzet közül ők viselték el a legnehezebben a rabszolgaságot; és ha annyira szerettek parancsolni,

miért ne szeretnék a szabadságot? Miután az üldözés hagyománya erősítette őket, valamint ismerték az elnyomás és a türelmetlenség mechanizmusát, fellázadtak az ellen a rendszer ellen, amely hasonlít arra a rendszerre, amelyet ők kényszerítettek más népekre. De mi, kedves barátom, nekünk eddig nem volt szerencsénk elnyomónak lenni, nem lehetett szerencsénk fellázadni sem. Meglévén fosztva e kettős örömtől, korrektül viseljük láncainkat, és nem lenne szép, ha tagadnám diszkréciónk erejéit, szolgaságunk nemes jellegét, miközben elismerem, hogy a mi szerénységünk túlságai nyugtalanító szélsőségek felé taszítanak, ilyen bölcsesség meghalad minden határt, mértéktelensége azonban nem enged elcsüggedni. Megvallom, irigylem szomszédaink arroganciáját, a nyelvüket is, mely nyelv vad – valami embertelen szépség hatja át más univerzumból jövő hangzásokkal –, erős és maró, és imára, üvöltésekre, sírásra való nyelv, amely a pokolból tört elő, hogy annak tovább hallassa hangját és zaját. Bár nem ismerem csak az átkozódásokat, végtelenül tetszik ez a nyelv, nem győzöm hallgatni, elbűvöl és megdermeszt, bája és borzalma leigáz, leigáznak ezek a nektár- és cián-szavak, amelyek oly megfelelnek az agónia követelményeinek. Magyarul kellene meghalni, vagy sehogy.”

Ez a csúcs az extatikus okfejtésben. Majdnem felhívás a felkelésre. De ezzel vége a crescendónak. Még egy kicsit elidőzött Cioran a magyarok európai elszigeteltségénél, „e rafinált hunok” melankóliájánál, ami aztán zenébe vált, hogy megérkezzünk a magyarok missziójához ebben a modern világban, és ez „a sovinizmus rehabilitálása, amibe elegendő pompát és fatalitást vittek bele ahhoz, hogy a kiábrándult szemlélő előtt pittoreszkké tegyék”. És még hálás is nekik Cioran, mert megismerhette a legelviselhetlenebb megaláztatást, és ez: „szolgának születni”. Ezek után az olvasó azt hihetné, hogy olyan magyar szeretne lenni, amilyen zsidóságot képzelt

RAJZI.
Ceruza

be magának. De nem, vége a dialektikának. Cioran jelzi, hogy ismeri saját korlátait és a magyarokét is, és ez lelohasztja lelkesedését, olyannyira, hogy már nem is büszke az üldöztetésre, amit tőlük elszenvedett. Dekódolva: a magyarok sem jobbak, mint a románok, inkább szégyen a magyar elnyomatásra hivatkozni. És feltehetően bele is fáradt e motívummal való játszadozásba. Inkább a lényegről írt, és barátjának azt fejtegette, hogy a nyugati társadalom sem jobb, nincs utópiája, ami nélkül pedig nem lehet élni. „A két rendszer közötti különbség kevésbé fontos, mint amilyennek tűnik: önök kényszerből magányosak, mi kényszer nélkül.” A szabadság Cioran okfejtésében nem érték, mert „az ember oly kevésbé teremtett arra, hogy elviselje vagy kiérdemlje, hogy annak előnyei eltiporják, mert olyan teherré válik, hogy az általa kiváltott túlzások helyett a terror túlzásait részesíti előnyben.” Sőt, „a liberális társadalom kiiktatta a »misztériumot«, »az abszolútumot«, »a rendet«, nincs már igazi metafizikája, csak igazi rendőrsége, az egyént magára hagyja, eltávolítja attól, ami: saját mélységeitől”. A szabadság a 18. század terméke, az arisztokrácia hanyatlása nyomán jött létre. „A szabadságok csak beteg társadalmi testben virulnak, amelyben a tolerancia és a tehetetlenség egymás szinonimái.” A szabadság elillan, mihelyst meg akarjuk ragadni. „Nincs-e szabadságszeretetünkben valami perverz? – hangzik a költői kérdés. És már a majdani kemény gnosztikus szólal meg Cioranban: „Semmink közepén tekintsünk szét, ne hanyagoljuk el az üdvösség lehetőségeit, amelyek bennünk rejlenek” – miközben érezhető „a várakozás más istenekre”. Hogy ezek milyenek, senki sem tudhatja, csak azt tudja mindenki, ezt a helyzetet nem lehet végtelen időkig elviselni. Nyugatnak vissza kell vennie a tőle ellopott utópiákat. Neki kellett volna a kommunizmust a gyakorlatba ültetnie, egyben humanizálnia és liberalizálnia, és aztán átadni a világnak, de

hagyta, hogy Kelet valósítsa meg a megvalósíthatatlant. Márpedig a nyugati világ „az igazságtalanság kvintesszenciája. Csak a henyék, a paraziták, az aljasság szakértői, a kis és nagy gazemberek élvezik azokat a javakat, amelyeket mutogat, a bőség, amellyel kérkedik: felszínes öröm és gazdagság.” Viszont: „megbocsátjuk másoknak a gazdagságot, ha cserében háborítatlanul hagynak éhen halni”. Nyugat „az ideológiák csatájában félénknek bizonyult, ártalmatlannak; egyesek ezért gratulálnak neki, holott kárhozthatni kellene, mert korunkban nem lehet hegemoniára szert tenni azon nagy, hazug elvek bevetése nélkül, amelyekkel a férfias népek ösztöneiket és céljait leplezik.” Ehelyett Nyugat feláldozta a valóságot az eszmének, az eszmét az ideológiának, és „nem csinálta meg azt a forradalmat, amely őt illette meg”. Nyugat elárulta előfutárait, akik Luthertől Marxig készítették és formálták, és elképzelhető, hogy kívülről csinálják meg az ő forradalmát, ehelyett valami átoktól sújtva „ezeket az üres tekintetű és ványadt mosolyú üzletembereket, fűszereket és spekulánsokat termelte ki, akiket mindenütt látni Franciaországban, Angliában, és még Németországban is”. Nyugatnak el kellene takarítania a szemetet és „vállalni a megvalósíthatatlan feladatokat, amelyek ellenkeznek azzal a borzalmas józan ésszel, amely deformálja és elveszejt”. Nem kétséges, kimondatlanul is a Szovjetunió ellen mozgósított, ugyanakkor az iránta érzett rokonszenvét sem titkolta. Mintha lenyűgözte volna a cárok és koronázatlan utódaik könyörtelensége, és az, hogy egy ilyen nemzet, amely világalomra tör „nem is érthető nyelven beszél, hanem gnosztikus zsargonnal él, amelyet az általános paralízissel gazdagított”. Cioranban is feltámadt a gnosztikus lázadó, és ő, aki már előljáróban szkítának nyilvánította magát, így fakadt ki: „En, akin nem fog a latin világosság és fertőzés, ereimben Ázsiát érzem lüktetni: sarja lennék valami hitvány népcsoport-

nak, vagy egy hajdan féktelen, ma néma törzs szószólója? Gyakran elfog a kísértés, hogy másik családfát készítek magamnak, kicseréljem az őseimet, azok közül válasszak ősokeket, akik a maguk idejében gyászt hoztak a nemzetrekre, míg az enyéim, a mieink, akiket elfeledtek és öldököltek, nyomorúságtól sújtva sárban fetrengtek és évszázadok átkát nyögték. Igen, önteltségem rohamaiban hajlok arra, hogy azt higgyem, valamely illusztris – pusztításairól híres – horda epigonja vagyok, vérbeli turáni, a sztyeppék törvényes örököse, az utolsó mongol...⁵⁰

Cioran levelét betette a *Történelem és utópia* című kötetébe, amelyben az utópisztikus gondolkodás mechanizmusait valósággal pellengérré állította. Később megbánta: „Amikor – írta 1970-ben – megtámadtam az utópiát, holott az volt a szándékom, hogy megvédem, de elárultam mélyen rejlő opcióimat, tudatalatti meggyőződésemet.”⁵¹ Valóban, a ciorani levélnek az is lehetett volna a címe, hogy „Nyugat színeváltozása”. A magyar forradalom csak alkalom volt arra, hogy most *Románia színeváltozásának* receptjét immár a nyugati világnak nyújtsa át. A magát jó liberálisnak is nevező Cioran ugyanúgy nem hisz Nyugat színeváltozásában, ahogy Romániában sem hitt, a magyarok elbűvölik egy pillanatra, mert megpróbálták a lehetetlent, és a magyarokon keresztül felfedezte magában az ázsiait, és burkoltan valamiféle nyugati társadalmi forradalom mellett tette le voksát, ahogy korábban a legionárius forradalom mellett. És amit korábban mítosznak nevezett, most utópiának. A mítoszt kompromittálta a fasizmus, Cioran szerint a szó használata a vallásosság érzésének teljes hiányára vall, sőt a mentális higiénia követelménye két szó kerülése, ezek: a mítosz és a struktúra.⁵² Mégis Noica – egyik barátjának szóló levelében – pontosan érzékelte, hogy Cioran nem változott, azt írta, amit húsz éve a *Románia színeváltozásában*, „csak mi folyunk tovább, ők helyben állnak”.⁵³ (A sors iróniája, hogy ezért a levél-

váltásért (is) Noicát letartóztatták, már 1957-ben, és csak 1964-ben szabadult – amnesztiával.) Illyés Gyula talán a kelleténél komolyabban vette Cioran levelét, amelyben az utolsó nihilista akkordok arról szólnak, hogy a levélíró sajnálja, Párizst nem rombolták le, mert ez a város, amelytől nem tud megválni, köti a térhez – és ez már-már tréfás hiperbola. Illyés a magyar csendőr motívumot, ahelyett hogy némi iróniával kezelte volna, elmondta: „Hogy dolgozó milliók olyan hajdani vezetők vétkeiért feleljenek, akiktől ők is szenvedtek, és akiknek megfeleltetésében mellesleg ők is részt vettek – ez nemcsak nem marxista, hanem keresztény felfogásnak is képtelenség. Mert ez faji álláspont.”

Kétségtelen, amit Cioran hajdan művelt, az biológiai voluntarizmus vagy determinizmus volt, de most már inkább identitásképző szójáték lett. Korábban – az 1930-as években – a magyar csendőr megidézése a diszkriminációt is legitímálta. *Románia színeváltozásában* Cioran javaslata a kisebbségek „holtvágányra” helyezése, bár nem fejtette ki, hogy ez alatt mit ért,⁵⁴ igaz, minek? – úgyis tudta mindenki, és sokan meg is tapasztalhatták. Cioran egyébként most egyáltalán nem kérte számon a magyar dolgozók millióin a csendőrt, igaz, a román nacionálkommunista magyarellenességet erősítette, amelyet egyre inkább elítélt. Illyés viszont egyben a román hivatalos politika immár körvonalazódó nacionálkommunizmusára is választott, és jól megfaragta a nacionálkommunizmus pótválását: a dák–római kontinuitás újra erőre kapó dogmáját. (Valójában Cioran nem csinált nagy ügyet a dák–római kontinuitásból, legfeljebb ha szidta őseit, egyébként volt olyan pillanata, amikor úgy vélte, „Ázsiából jöttünk, mint egyébként mindenki”.⁵⁵) Viszont, ami fontosabb, Illyés nyugodtan elhallgathatta azt, hogy Cioran alapvetően a forradalmat irigylte és dicsőítette. És ezt természetesen el is kellett hallgatni, viszont valamiféleképpen mégiscsak

felhívta rá a figyelmet.⁵⁶ És a magyar író, aki 1956 előtt a legmeggrázóbb verset írta a kommunista terrorról, '56 után a helyzethez mértén bölcs kultúrpolitikusaink hagyták, hogy időnként kinyissa a szelepet, és olyasmit is mondjon, amit magas helyen nem mondhattak, már nyelvi és szellemi mosdatlanságuk okán sem.

1956 után Magyarország – brutális megtorlás és aljas vérengzések után – elindulhatott a reformkommunizmus útján, ami egyébként Ciorannak tetszett, és a román kommunisták inkompetenciája miatt kesergett, hiszen sújtotta az otthoniakat és kompromittálta a szót: román. A párizsi remete egyre inkább képzelte magyarságában tetszelgett – több-kevesebb komolysággal. És ezt a magyarságot általában alárendelte az egykori Monarchia iránti nosztalgiának. „Ausztriában értettem meg, hogy közép-európai ember vagyok. A régi osztrák-magyar alattvaló minden stigmáját magamban hordom. Innen annak képtelensége, hogy Franciaországban *at home* érezzem magam” – írta 1962-ben.⁵⁷ Majd hozzátette: „Van bennem szláv és magyar, semmi latin.”⁵⁸ Mert: „»Sírva vigad a magyar.« Magyar vers ez vagy közmondás? Nem tudom. De tudom, hogy ehhez a világhoz tartozom, ha más nem, szomorúságom révén.”⁵⁹

De a történelmi szolgaság érzése is kísértett. Saját „szörnyű Bildungstrieb”-jét ősei számlájára írta, ő pedig analfabéta nemzet gyermekeként kompenzált: „Egyszerre kellemes és megalázó arra gondolni, hogy néhány nemzedékkel korábban az enyéim még vadak voltak, bennszülöttek. Jogilag rabszolgák, akiknek kötelessége volt a tudatlanság, bennem az a kötelességtudat munkált, hogy mindent megtanuljak”.⁶⁰ Ez a szubjektív igazság nem felel meg a történelmi igazságnak. Láttuk, írástudó, szabad emberek voltak az ősök. Resinár pedig Nagyszében jobbágyfalva volt, amely aztán egy majdnem évszázados per után II. Józseftől elnyerte a teljes szabadságot. Polgárosodása éppen 1867 után teljesedett ki. Közben a

rádióban szívesen hallgatott magyar cigányzenét.⁶¹ Sőt, vett lemezeket is, hogy szüntelenül hallgassa, „Tetszik – írta öccsének – végtelen melankóliájuk, de gyűlölöm a mi zenészeink lapos vulgaritását. Lehet, van bennem némi magyar vér, büntetésként azért, mert erdélyiek vagyunk. Tudom, hogy a regátiaknak nem tetszik ez a zene.”⁶² De a rádiót sem kapcsolta ki. „Éppen most – írta 1971-ben – hallottam magyar cigányzenét. Szüleimre gondoltam, akik szerették ezt a zenét, eszembe jutott, amikor 1920-ban Nagyszebenbe érkeztem, ezekre a szívszaggató dallamokra, amelyeket a kávéházakban és vendéglőkben adtak elő, újra eszembe jutottak a szüleim és a gyermekkorom, és zokogásban törtem ki. Mert az ember nem sírhat, csak akkor, amikor felidézi gyermekkorát, és mivel az enyém rendkívüli volt, minden, ami arra emlékeztet, felkavar. A román népzene a dojna kivételével közömbösen hat rám, sőt taszít, a legjelentéktelenebb magyar nóta viszont úgy felkavar, mint semmi más. Normálisan, ha »Románia« nem létezett volna, akkor Budapesten és Bécsben végeztem volna tanulmányaimat; közép-európai ember vagyok, véremben van ennek a szerencsétlen népnek a fatalizmusa, ugyanakkor osztrák-magyar vagyok, a régi Monarchiához tartozom. Ezek a nóták, amelyeket gyermekkoromban hallottam, emlékeztetnek arra, hogy mindazok, akikkel együtt hallgattam, meghaltak. Nagyszebenben este 11-kor fogtuk a budapesti rádiót, és ettől a cigányzenétől megőrijtett a melankólia. Nem ismerek szívtépőbbet, általa újra találkozom halottaimmal.”⁶³

Jób, Chamfort és magyar szomorúság

Érdekes, hogy ő, a zenebarát azt a zenét imádta, amelyet Bartók mélyen megvetett, a magyar zeneszerzőről, aki oly sok román elemet épített be saját szerzeményeibe, nem is

beszélve román átiratairól, soha nem tett említést, holott egy kötetre rúgnak a zenéről szóló megnyilatkozásai. De hát ilyen az, amit az élet melódiájának is neveznek. A magyar világnak tehát csak egyik arca az a bizonyos magyar csendőr. Ráadásul ez az alak általánosabb csendőrfóbia részese. „Rabszolganép körében születtem, itt kell keresni a hatóságtól való hihetetlen félelmemet, minden hatóságtól. Eszemet vesztem, ha egyenruhás embert látok vagy bárkit a hivatali ablak mögött, akár egy Állami hivatalnokot.”⁶⁴ Ezen csak segített „magyar melankóliám. Mióta ezt a melléknevet ragasztottam az engem emésztő baj mellé, megkönnyebbültem. Mintha már tudnám, mitől szenvedek.”⁶⁵ Olyannyira, hogy „Jób, Chamfort és magyar szomorúság – így határoznám meg magam.”⁶⁶ Jób az Istennel perlekedő próféta, Chamfort a francia aforizmaíró. És innen egy lépés a magyar próféta. Ő sem maradt ki. „Ady – írta 1971-ben – »magyar átokról« beszél. De mi ez a román mellett? Magyarország létezik vagy létezett, Románia nem létezett és nem létezik. Ezért Ady mondásával kapcsolatban csak »román átokról« lehet beszélni.”⁶⁷ 1977-ben már „magyar és román keveréknek” nevezte saját magát.⁶⁸ Aztán miután Erzsébet királynő sorsa kezdte érdekelni, a királynő magyarbarátságát is magáévá tette, amikor arról beszélt, hogy „van valami sajátos magyar szomorúság... Egyébként Európában háromféle szomorúság létezik: orosz, magyar, portugál. Engem leginkább a magyar vonz, hiszen Ausztria–Magyarországon születtem.” Érthető Sissi magyarbarátsága, viszont a magyar sovinizmus okozta a Monarchia vesztét.⁶⁹ Ehhez kapcsolódó másik kérdésre a válasz: „A legmelankolikusabb nép, amelyet ismerek, a magyar; ezt a cigányzene bizonyítja. Ennek varázsa a fiatal Brahmsot is hatalmába kerítette. Innen művének ellenállhatatlan bája.”⁷⁰

Ezek a nyilatkozatok megzavarják a cioranizáló exegetákat. Sissiről szóló német interjúját francia kötet-

ben nem közölték teljes egészében. Kimaradt az, amit a Brahms zenéjében érvényesülő magyar hatásokról mondott. Ennél több fejtörést okozott, amit naplójában írt: „Lelkemben románnak és magyarnak érzem magam, lehet inkább magyarnak, mint románnak.” Magyarázatként külön kellett hangsúlyozni, hogy a magyarok mennyire elnyomták a románokat, és mennyi rosszat okoztak nekik, és kétségbe kellett vonni annak őszinteségét, amit 1986-ban Fejtő Ferencnek mondott, arról, hogy a magyarokkal szembeni érzelmei sokat változtak.⁷¹ „A magyar rendszer nem üldözte a románokat. De a magyarok a románokat paraszt, alárendelt osztálynak tekintették, és úgy is kezelték. És később, amikor apám összehasonlította Erdély magyar adminisztrációját az 1918 utánival, akkor gyakran mondta, hogy a magyar adminisztráció nagyon különb volt. Az Osztrák–Magyar Monarchia adminisztrációja egyike volt a legjobbaknak a világon.” Immár Svájc lett a „számomra ideális ország”.⁷² A Monarchiát is a svájci mintát követő osztrák–magyar–cseh–román konföderációvá kellett volna átalakítani, de ez elmaradt, más történt, és „balszerencsésükre a magyarok a fő felelősök ezért a tragédiáért. Kormányuk, vezető osztályaik ellenálltak a federáció eszméjének és a nemzetiségek autonómiájának”. Az antantnak viszont az volt a legnagyobb tévedése, hogy 1916–17-ben nem kötött békét a német nemzet megalázása nélkül. „A hitlerizmus soha nem fejlődött volna ki.” Clemenceau és nacionalista tanácsadói, szabadkőműves barátai támogatták a cseh szeparatistákat. Márpedig „az Ausztria elleni gyűlölet örökség volt. Európa közepén, Oroszország, Németország és Nyugat között, teljességgel szükség volt egy központi birodalomra.” Egyébként Európa akkor is jobban járt volna, ha 1941–42-ben a nyugati hatalmak megmondják a tábornokoknak, hogy szabaduljanak meg Hitlertől, és aztán tisztes békét kötnek. Az első világháború alatt

két ember látta racionálisan a dolgokat: Joseph Caillaux és Romain Rolland. „Megértették, hogy a végsőkéig való harc Európa öngyilkossága.”⁷³ És még hozzáfűzte: „A baj az, hogy az amerikaiak sem 1945-ben, sem előtte 1918-ban nem voltak elég érettek a világbéke biztosítására.”⁷⁴

De nemcsak a magyar Fejtőnek nyilatkozott ilyen formán. Élete vége felé, amikor felidézte azt, hogy Nagyszében háromnyelvű város volt, ahol három etnikum békésen élt egymás mellett, arról vallott, hogy nem is tudna élni olyan városban, ahol csak egy nyelvet beszélnek.⁷⁵ Helyére tette azt a bizonyos csendőrt is. Fejtőnek arról beszélt, hogy amikor nővérét Arad mellett felkereste, nőre lett szüksége, és egy csendőrhöz fordult, aki a szomszédos faluba küldte egy hölgyhöz, akinek éppen távol volt a férje, és az öreg Cioran éppen ebben a csendőri magatartásban látta „a román és magyar józan ész” megnyilvánulását.⁷⁶ Amikor utolsó német interjújában rákérdeztek a gyermeket elrémisztő magyar csendőrré, a válasz: „Mint mondtam, egy kis faluban laktunk, és ez a rendőr, aki az állami hatóságot képviselte, félelemmel töltött el. De ennek semmi köze a nacionalizmushoz, akkor én gyermek voltam, de ez az egyenruhás alak, aki nem beszélt románul, különös jelenség volt egy hegyi faluban. Ez nem felelt meg szüleim érzelmeinek, akik magyarul végezték tanulmányaikat. A nacionalizmus még nem öltött olyan méreteket, mint később, mert az osztrák–magyar birodalomban volt valami, amit a törvényesség babonájának neveznék. A mélyben volt valami, ami nem működött, de a hétköznapiakban érvényesült a másik iránti tisztelet. Igazat szólva, ez nem volt zsarnokság, valami más volt, hat nép élt együtt abban a régióban, és az egyik közülük hatalomra került – ez volt a probléma, és ennek semmi köze a gyűlölethez. Ez sokkal komplexebb, mint a gyermeket megfélemlítő magyar csendőr képe. Erdély Romániában külön jelenség. Amikor ott éltem,

egy birodalom része volt, és az nem volt olyan rossz!”⁷⁷ Jellemző, Fejtőnek úgy megtetszett a magyar csendőr metafora, hogy Cioran-nekrológiájában is azt idézte fel, nem a későbbi korrekciót, amelyre éppen az ő beszélgetésük adott alkalmat.⁷⁸

Persze, ha provokálták Ciorant, más is kijött belőle. Ezt tette a mi Walter Györgyünk, aki lehet, hogy kiváló író, Attila gyermekei című regénye három évvel a francia kiadás után 1970-ben magyarul is megjelent, nagyon szép sanzont írt Juliette Grecónak, művészi hatással tud felolvasni Cioran-szövegeket, de amikor beszélgettek és történészkedett, melléfogott. Kellő fontoskodással és már-már megható naivitással komolyan vette, amit Cioran arról mondott, hogy a magyarok a Monarchiában milyen összehasonlíthatatlan kompetenciával gyakorolták a zsarnokságot, és bár a román író a magyarok által „zsigerileg megvetett néphez tartozik”, mégis csodálattal viseltetett az egykori elnyomó iránt stb.⁷⁹ A kép, tudjuk, árnyaltabb. Ezt már maga Cioran is, már Fejtőnek érzékeltette, hogy ez a megvetés-formula nem helytálló. Tudjuk, legitimáló formuláról van szó. Magyar forradalmárok és pszeudoforradalmárok saját felvilágosultságukban tetszelegve „a reakció” elleni harcaikban forgatták ezt a fegyvert. A náluk értelmesebb románok pedig Erdély erőszakos romanizációját igazolták, és revánsot vettek úgynevezett ezeréves sérelmeikért. Cioran ezzel nyilván tisztában volt, amikor 1990-ben Walter Györggyel beszélgetett, aki arról fecsegett, hogy neki a papája azt mesélte, hogy az ő falujában a magyar legények kedvenc szórakozása a románok levetkeztetése volt. (De ha már a magyar-román viszonyt feszegette, említhette volna papája mellett Bartók Bélát is, érdekes lett volna megtudni, miként reagál Cioran, akinek a zenéről szóló megnyilatkozásait is külön kiadták.) Cioran a walteri rémtörténet hallatán csak bölcsen hümmögött,

nyilván tudott ellentörténetekről, a magyar és a román közösség közötti gyűlölet értelmetlenségéről mondott valamit, és azért jelezte, hogy a magyarok mélyen lenéztek a románokat. Walter ráharapott, a Ceaușescu alatti magyarellenes keménységet ezzel a megvetéssel magyarázta. Erre Cioran azzal vágott vissza, hogy Ceaușescu a megvetésre méltó, igaz, a magyarok a románokat harmadrendű népek tartották, míg a románok becsülték a magyarokat, mert „becsületesebbek, mint mi”, majd elmondta, hogy a kérdést nem az amerikaiak oldhatják meg, olyan rendkívüli politikus kell, aki meg tudja találni a módját, csakhogy azokat, akik Romániában hatalomra kerültek, gyűlöli a nép. Cioran végül Erdély kvázi-függetlenségéről szólt, majd a svájci modellről. Walter viszont Jugoszlávia példáját hozta fel arra, hogy ez milyen veszélyekkel jár. Mire Cioran megint csak azt hangsúlyozta, hogy rátermett erdélyi – és nem bukaresti – politikusra van szükség. Majd azt is elmondta, hogy a régi nacionalista formákat el kell vetni, Franciaország nem ismeri ezeket a problémákat, míg a régi Németország ismerte, de nem lehet tudni, hogy a mostani milyen szerepet akar játszani. Viszont a szászok is elmentek a Ceaușescu-féle politika miatt, holott ők közvetítő szerepet játszhattak volna. Cioran szerint a bukarestiek nem látják és nem értik az erdélyi problémákat, erdélyi politikusokra lenne szükség.⁸⁰ Egyvalami kétségtelen, az öreg Ciorant mélyen megrázta az, hogy Románia és Erdély népe mennyit nélkülözött a Ceaușescu-rendszer miatt, és sokkal bölcsebben állt hozzá, mint beszélgetőtársa, mélyen megrendülten, olyan emberként, aki nem akar klisékben gondolkodni. Személy szerint nem tudom, hol vannak a Cioran által várt erdélyiek, de ami a történészek világát illeti, éppen a bukaresti Lucian Boia az, aki sokkal nagyobb rálátással nyilatkozott, mint azok, akik nacionalista papáik mondókáival tetszelegnek az

RAJZ II.
Ceruza

elfogulatlan européer szerepében, vagy Erdély-történeti szintéziseik a hagyományos nacionalista narratívához illeszkednek. „Pontosítani kell – írja Boia –, Magyarország liberális és nem autokrata állam volt. [...] A magyarok szerint csak egy nemzet létezett, a magyar, amely több nemzetiséget foglalt magába, a románokat is. Végül is ez a játék nem jött be nekik. De magyarosításról beszélni teljességgel túlzás. Ha akarták volna is a magyarok, nem voltak rá képesek és nem is teheték meg egy jogállamban, amely törvényes alapokra épült. Persze tartóztattak le románokat, rendeztek pereket, hoztak ítéleteket [...], amelyeket aztán túlértékelték. [...] Nem mondom, hogy ez korrekt volt. De ma Magyarországot is túl befeketítik abból az okból, hogy ő is elvesztette a háborút, mint Németország. A befeketítés egy pontig indokolt, de azon túl túlzás.”⁸¹

Az öreg Cioran ezt is tudta. Immár minden elavult és divatos politikai babonán felülemelkedett. Beszélgetőpartnerei nem tudták követni.⁸² De lehet, hogy ez volt Cioran életművének valódi motivációja. Hogy folytonosan mutogassa magát - de sose mutassa meg, hogy ki is volt, és mit is gondolt valójában. Hadd idézzem még egyszer szavait: „Semmit sem vettem komolyan. Az egyetlen dolog, amit komolyan vettem: konfliktusom a világgal.”

MISKOLCZY AMBRUS

Jegyzetek

¹ Cioran: *Entretiens*. Paris, 1995, 180.

² https://www.youtube.com/watch?v=LhR536ao_cg. (2013. 11. 25.)

³ Cioran: *Entretiens*, 257.

⁴ Cioran: *Entretiens*, 181.

⁵ Dan C. Mihăilescu: *La Paris, România literară*, 1990. dec. 6. 49. sz.

⁶ Alexandra Laignel-Lavastine: *Cioran, Eliade, Ionesco. L'oublié du fascisme*. Paris, 2002. 439–449.

⁷ Mara Magda Maftעי: *Cioran și utopia tinerei generații*. București, 2009., 122.

⁸ Pierre Yves-Boissau véleménye egy 1995-ös rádióbeszélgetésben. *Cioran: Țara mea. Mon pays*, București, 1996., 159–160.

⁹ Valentin Protopopescu: *Cioran în oglindă*. 2003, București, 187.

¹⁰ Susan Sontag: „Thinking Against Oneself”: *Reflections on Cioran*. <http://emcioranbr.wordpress.com/fortuna-critica/thinking-against-oneself/> (2013-11-25)

¹¹ *Cioran: Cahiers*, 533.

¹² Marta Petreu: *Cioran sau un trecut deochiat*. Iași, 2011., 212.

¹³ Patrice Bollon: *Cioran l'hérétique*, Paris, 1997., 141–142. Az esetet legrészletesebben leírja Léon Volovici: *Épilogue d'une amitié*. <http://www.fondane.com/Epilogue-LVovoloci.htm> (2014-01-02)

¹⁴ Petre Pandrea: *Memoriile mandarinului valah*. București 2000. 433.

¹⁵ *Cioran: Œuvres*, 1995. 858–879.

¹⁶ *Cioran: Cahiers*, Paris, 1997., 254.

¹⁷ *Cioran: Cahiers*, 60.

¹⁸ *Cioran: Cahiers*, 361.

¹⁹ *Cioran: Cahiers*, 455.

²⁰ Salvater: *Eseu*, 165.

²¹ *Cioran: Cahiers*, 369.

²² https://www.youtube.com/watch?v=2Z_Uy1sFWlc (2014-01-02)

²³ *Cioran: Cahiers*, 837.

²⁴ *Cioran: Entretiens*, 139.

²⁵ *Cioran: Scrisori către cei de-acasă*, 17.

²⁶ Mattheus: *Cioran*, 130.

²⁷ *Cioran: Cahiers*, 783.

²⁸ Mattheus: *Cioran*, 149–150.

²⁹ *Cioran: Cahiers*, 806., 842, 937.

³⁰ *Cioran: Cahiers*, 837–838.

³¹ *Cioran: Cahiers*, 344.

³² *Cioran: Cahiers*, 903.

³³ *Cioran: Cahiers*, 389.

³⁴ *Cioran: Scrisori către Wolfgang Kraus 1971–1990*. București, 2009., 66.

³⁵ *Cioran: Scrisori către cei de-acasă*, București, 1995., 228.

³⁶ Sanda Stolojan: *Nori peste balcoane*. București, 1996., 56.

³⁷ *Cioran: Cahiers*, 260.

³⁸ Stolojan: *Nori*, 192–193.

³⁹ *Cioran: Cahiers*, 853.; Livius Ciocârlie: *Caietele lui Cioran*. 1999, Craiova, 114., 119., 221., 243.

⁴⁰ Ion Deaconescu: *În dialog cu Emil Cioran*. <http://www.cadranpolitic.ro/?p=3898> (2014-01-02); Ion Spânu: *O numire de râsul curcilor: Venerabilul securist Ion Deaconescu, director al ICR Târgu Jiu*. <http://www.cotidianul.ro/venerabilul-securist-ion-deaconescu-director-al-icr-targu-jiu-204353/> (2014-01-02)

⁴¹ Stelian Tănase: *Cioran și Securitatea*. 2010, Iași, 342.

⁴² Emil Cioran, Luca Pițu, Sorin Antohi: *Le néant roumain*. 2009, Iași.

⁴³ Tănase, *Cioran*, 150–151.

⁴⁴ Tănase, *Cioran*, 320–322.

⁴⁵ Cioran: *Scrisori către Wolfgang Kraus 1971–1990*. 2009, București, 233–234.

⁴⁶ Stolojan: *Nori*, 308.

⁴⁷ Emil Cioran: *Schimbarea la față a României*. București, 1936., 200.

⁴⁸ Cioran: *Schimbarea la față*, 609.

⁴⁹ <http://mp3leaf.com/mp3-cioran-download.html#:> cioran le pessimisme jubilatoire_3.mp3. (2013-11-18)

⁵⁰ E. M. Cioran–Constantin Noica: *L'ami lointain*. Paris–Bucarest. Paris, 1991. 7–31.

⁵¹ Cioran: *Cahiers*, 833.

⁵² Cioran: *Cahiers*, 45., 461.

⁵³ Stelian Tănase: *Anatomia mistificării*. 1944/1989. 1997, București, 125.

⁵⁴ Petreu: *Cioran*, 253.

⁵⁵ Cioran: *Cahiers*, 683.

⁵⁶ Illyés Gyula: *Három levél*. *Nagyvilág*, 2012. 6. sz. 458–462.

⁵⁷ Cioran: *Cahiers*, 102.

⁵⁸ Cioran: *Cahiers*, 128.

⁵⁹ Cioran: *Cahiers*, 150.

⁶⁰ Cioran: *Cahiers*, 334.

⁶¹ Cioran: *Cahiers*, 83.

⁶² Cioran: *Scrisori către cei de-acasă*, 76.

⁶³ Cioran: *Cahiers*, 964.

⁶⁴ Cioran: *Cahiers*, 328.

⁶⁵ Cioran: *Cahiers*, 723.

⁶⁶ Cioran: *Cahiers*, 757.

⁶⁷ Cioran: *Cahiers*, 921..

⁶⁸ Cioran: *Entretiens*, 20.

⁶⁹ Cioran: *Convorbiri*, 67.

⁷⁰ Cioran: *Entretiens*, 230.

⁷¹ Maftei: *Cioran*, 152–153.

⁷² Cioran: *Entretiens*, 190.

⁷³ Cioran: *Entretiens*, 195–196.

⁷⁴ Cioran: *Entretiens*, 202.

⁷⁵ Cioran: *Entretiens*, 286.

⁷⁶ Cioran: *Entretiens*, 193.

⁷⁷ Cioran: *Entretiens*, 298.

⁷⁸ François Fejtő: *Je doute, donc je suis*. Cioran: Țara mea. Mon pays. 1996, Bucuresti, 217.

⁷⁹ Georges Walter: *Préface. La Hongrie*. Romain Pages Editions, 1992. 5.

⁸⁰ «Le néant valaque». Entretien par Georges Walter. *Cioran. L'Herne*, Paris, 2009. 418–427. = <http://www.youtube.com/watch?v=sHqyEYUji24> (2014-02-01)

⁸¹ Lucian Boia: *Istoriile mele*. București, 2012. 188.

⁸² Emil Cioran, Luca Pițu, Sorin Antohi: *Le Néant roumain. Un entretien*. Iași, 2009.

SZAKKÉPZETT OSZTRÁK

*A legtöbb ember nem ő maga, hanem más.
Gondolatai mások gondolatai, élete mimikri,
érzései és szenvedélyei idézetek.*

OSCAR WILDE: GONDOLATOK¹

Zavarba ejtő ez a *Der gelernte Österreicher* cím²: ironikusan felsejlenek mögötte olyan kifejezések, mint *gelernter Tischler* (szakképzett ács) vagy *gelernter Biologe* (szakképzett biológus – hogy a jelenlegi bécsi polgármesterre gondoljunk). A *gelernte* szó szakmai képzettségre utal, amit az ember tanoncként, illetve növendékként, majd az adott mesterség gyakorlójaként sajátít el. Iparosságban vagy valamilyen más foglalkozás gyakorlásában szerzett jártasságot jelez. De hogyan lehet valaki *gelernter Österreicher*?

A *gelernte*hez hasonlóan az *Idiotikon* szó is többértelmű jelzéseket küld az olvasónak. Megtudjuk, hogy eredetileg „egy ország vagy egy régió nyelvi furcsaságainak gyűjteményét”³ jelölte, ám mára ez a jelentése már archaikusnak számít. Goubran a görögöktől követi nyomon az „idióta” szó etimológiáját, akiknél minden pejoratív árnyalat nélkül magánszemélyt jelentett, míg a rómaiaknál már lekicsinylő értelemben a hozzá nem értő embert jelölte. Végül eljutunk Lenin „hasznos idiótáihoz”, akik egyszerre voltak az ideológiai manipuláció áldozatai és elkövetői. Goubran keserű hangvételű értekezése „hasznos idiótaként” jellemzi az osztrák értelmiségit, vállalatigazgatót, hivatalnokot vagy politikust, aki gyakran feláldozza szellemi függetlenségét az identitásmentes karrierizmus érdekében. Ezek a rosszmájú általánosí-

tások akár Thomas Bernhard műveiben is szerepelhetnének, ám Goubrannak az osztrák ethoszt sújtó bírálatai mögött megfontolt szándék rejlik, ami nem mindig mondható el Bernhard irodalmiaskodó hiperboláiról és finoman hangszerelt cikornyáiról.

Az a fajta karrierizmus, amelyet a szerző itt pelengérré állít, nem tartozik a legközönségesebbek közé. Igaz, hogy Goubran szívesen zárja fejezeteit a *hier in Österreich wie überall* mantrával („itt Ausztriában, akár-csak másutt”), ám alapvetően egy általános európai jelenség – az autentikus nemzeti vagy egyéni identitás elvesztése – ausztriai változatát vizsgálja. A *nemzeti* identitások gondot jelentenek a nemzetek fölé emelkedő látnokok számára, akik a jelek szerint csak akkor hajlandók ártalmatlannak tekinteni őket, ha idegenforgalmi célokból forgalmazott megszokott klisékre korlátozódnak, míg az *egyéni* identitásoknak a konzumerizmus, a politikai hatalomkoncentráció és a globalizáció világába kellene szerintük betagozódnuk. Ezt a minden személyes autenticitást üldöző közeget mi sem jellemzi jobban, mint a védjegyzett szellemi vagy kulturális árucikkek és üres jelszavak sora, az agresszív vásárlásösztönzés és a személyes szféra megszállása. „Ebben a mindent szabályozó világban a főhős az identitásmentes ember, aki a szabályokat és az előírásokat kihasználva marad meg hatalmi helyzetében. Akkor bukkan föl, amikor bankokról és nemzetközi konsernekről esik szó a beszélgetésekben. Vállalatok ügyvezető testületében vagy különféle bizottságokban találkozunk vele, amikor a központosítás nagy léptekkel halad előre”⁴.

Utóbbi megjegyzés nyomán azt gondolhatnánk, hogy az osztrákok állítólagos identitásvesztése nem különbözik a mai világ más nációitól. Ám a könyv központi gondolata éppen az, hogy a furfangos osztrák – önvédelemből vagy előrelépése érdekében – hihetetlen

könnyedséggel aggatja magára a legkülönbözőbb identitásokat. Goubran szerint az osztrákok eme képessége a versailles-i békét követő „túlélési időszakban” alakult ki, s a *gelernter Österreicher neuer Österreicherré* való átalakulásában négy stádiumot különböztet meg: az 1938-as *Anschluß* nyomán megjelent a *Deutschösterreicher*⁵, akit a háború után a *Parteiösterreicher* váltott föl, lévén, hogy ekkor a párttagsági könyv lett minden karrier előfeltétele (a szerző szerint a legtöbb tanár két *Parteibüchert* tartott, hogy adott esetben mind konzervatív, mind szocialista párttagságát igazolni tudja). Ezt az időszakot az 1980-as évektől kezdődően a kétpárti hegemonia fokozatos összeomlása követte, melynek során megjelent a *moderner Österreicher*, majd a kilencvenes évek elején a *liberaler Österreicher*. Amiből az következik, hogy ezek az átváltások inkább a stratégiai előnyös helyzet kialakításának szándékát, semmint új alapelvek elfogadását tükrözik: tartalmatlan *Anpassungsfähigkeit* vagy *vorausseilender Gehorsam* (konformizmus vagy szolgálalkúség) áll mögöttük, nem egyéni meggyőződés.

Ismerős területen járunk: egy állítólagosan autentikus identitás és egy állítólagosan mesterségesen kialakított vagy az emberekre kényszerített identitás közötti feszültség uralja az osztrákok önképét Robert Musil *A tulajdonságok nélküli ember* (1930–33) című regényétől egy sor, Erwin Ringel pszichiáter *Die österreichische Seele* (Az osztrák lélek, 1984) című munkájához hasonló értekezésem vagy Friedrich Heer történész nagyszabású *Der Kampf um die österreichische Identität* (Küzdelem az osztrák identitásért, 1981) című művén keresztül egészen az olyan ellentmondásos szélsőjobboldali indulatkitörésekig, mint amilyen Jörg Haider szájából hangzott el, aki a Második Köztársaságot „elvetélt”-nek (*Fehlgeburt*) nevezte. Musil az osztrák identitásválságot a jelentőségét és rendeltetését fokozatosan elveszítő császárvárosi elit életén keresz-

tül mutatja be, míg Ringel a náci traumát követő évek világát idézi föl. A legérdekesebb és egyben a legtöbb vitát gerjesztő mű Heer alkotása, akinek felfogása szerint az osztrákok tudathasadásos öngyűlöletének (*Morbus Austriacus*) gyökerei abba a korba nyúlnak vissza, amikor az osztrák koronához tartozó területeken könyörtelenül felszámolták a protestantizmust. Heer rámutat, hogy a szélsőjobboldali Szabadság Pártnak éppen azokban a régiókban a legerősebb a szavazótábora, ahol a reformáció hajdan szilárd pozíciót vívott ki magának. Tegyük még hozzá, hogy Georg Ritter von Schönerernek a 19. és a 20. század fordulóján alkalmazott retorikája egy egyszerre zsidó- és *katolikusellenes* „Pángermán Politikai Program” követeléseit fejezte ki: nyolcvanhatezer katolikus lépett át a református egyházba Schönerer hatására, aki kijelentette, hogy „Németország székesegyházának kupolája zsidók és Róma nélkül épül meg”⁶. Goubran viszont az *Anschluss* évét választja kiindulópontul, akárcsak előtte Helmut Qualtinger és Carl Merz, a *Der Herr Karl* című híres kabarédarab szerzői: itt a főszereplő egy cinikus munkásember, aki sikerrel vészelt át minden rendszert, s azt állítja, csak azért lépett be a náci pártba, mert ingyen juthatott sörhöz és szendvicsekhez a gyűléseken. „Az én felfogásomban a demokrácia azt jelenti – mondja Herr Karl –, hogy az ember fogja be a száját és mosolyogjon.”

A liberális ausztrómazochizmus közhelyeivel kísért lehangoló indítás ellenére Goubran polémiája hamarosan éles fordulatot vesz, és szinte teljesen szembefordul az uralkodó irányvonallal. Amikor már azt gondolnánk, hogy a szerző mindenestül eltűnik a balliberális konszenzus ragacsos ölelésében, üdítő ellentámadásba megy át a lelkünkért (és szavazatunkért) versengő szenteskedő ortodoxiak ellen. A könyv – valószínűleg Goubran szándéka ellenére – erőteljes tiltakozás a tragikus történelmi múlt rövid távú politikai nyereségei és hiteltelen ripacs-

kodások szolgálatába állítása ellen. Nemrégiben történt, hogy egy osztrák újságíró, aki csak rendőri kísérettel juthatott be a Szabadság Párt éves bálján a vendégeknek fenntartott zárt területre, az észak-koreai rendszerhez hasonlította az említett korlátozást; ám nem a szabadság ügyéért osztotta ki ezt az ökölcsapást, mint szeretne volna elhiteitni velünk, hanem csak egy adott választói réteg előtt akart komédiázni.⁷ Ráadásul az általa felállított hamis egyenlőség leértékeli a föld egyik legbarbárabb rendszerének totalitárius szorításában vergődő emberek szenvedését. Mint Hubert Feichtlbauer írja *Az osztrák dilemma* című figyelemre méltó munkájában: „Az erkölcsiség nélküli politika szakadékba taszít bennünket. A politika helyébe lépő erkölcsiség viszont nem más, mint az egyéni véleményekre nehezedő terror.”⁸ Hasonló meglátásra jut Goubran is – mintegy munkája melléktermékeként –, így a megkérdőjelezhető általánosítások és a felsorakoztatott kacskaringós érvek ellenére mindenkinek ajánlhatjuk, hogy olvassa el a könyvet.

Ódivatú módon Goubran Anton Wildgansnak a *Wiener Rundfunk* rádióban 1930. január 1-jén elhangzott, *Rede über Österreich* című hírhedt beszéde felidézésével kezdi. A beszéd Ausztria kivételes helyzetének megőrzését kívánta szolgálni, melyet a letűnt birodalomban betöltött vezető szerepe igazolt. Ekképp a *Partei* és a „nemzetiségek fölött” álló *Deutschösterreicher*ből akarva, nem akarva *Völkerkenner*, *Menschenkenner*, *Seelenkenner* (a népek, az emberek, a lelkek avatott ismerője) lett volna. Goubran rövid úton elintézi ugyan Wildgans nézeteit, rámutatva, hogy alig nyolc évvel a beszéd elhangzása után az empátiával eltelt *homo austriacus* borzalmas *Kristallnacht*ot rendezett. Wildgans gondolatait jobban megérthetjük, ha az adott történelmi kontextusban vizsgáljuk őket. 1918-ban az osztrákok egyik pillanatról a másikra elveszítették hat-száz éves birodalmi vezető szerepüket. Amikor Wildgans

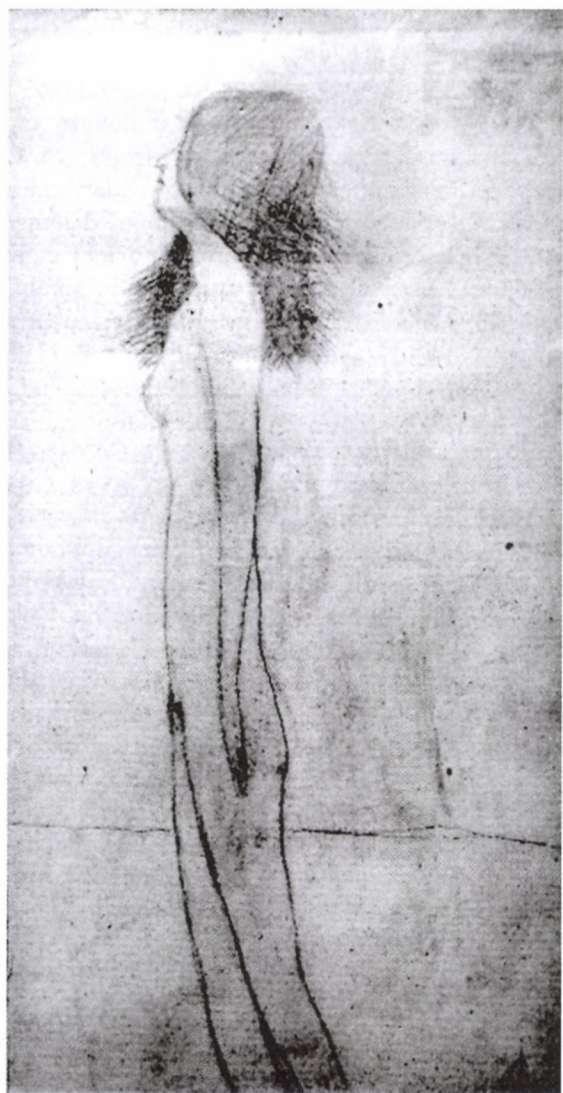
„lélektani képességekkel” és „egy eszme szolgálatára való hajlandósággal” ruházta fel őket, akkor nem pusztán képzelete csapongásainak engedett, hanem egy rettenetes lelki (és területi) csonkítás sebeit próbálta bevarrni. Sajnos az üszkösödés így is megkezdődött.

A szándékos öncsalás (valójában ez Goubran könyvének témája) második „borzalmas példája” az az igyekezet, amellyel – mellesleg a szövetségesek bátorításával – Ausztriát Hitler „első áldozatának” próbálták beállítani. „Tiszta lappal kerüljünk ki a börtönből”: erre a gondolatra vezethető vissza számos mai tisztázatlanság és konfliktus gyökere. Wolfgang Schüssel, aki konzervatívokból és a szélsőjobboldali Szabadság Párt tagjaiból alakított sok vitát kiváltó koalíciós kormányt 2000-ben, „a második világháború és a náci terror minden áldozatáról” való hivatalos megemlékezéssel próbálta megoldani a kör négyesítését. Sok bírálat érte, miután a *Jerusalem Post*nak adott egyik interjújában kijelentette, hogy „a szuverén osztrák állam volt a szó valódi értelmében a náci rendszer első áldozata”, jöllehet hozzátette, hogy „ez semmiképp nem csökkenti Ausztria erkölcsi felelősségét”⁹. Nézőpont kérdése, hogy e két kijelentést igaznak vagy egymást kölcsönösen kizárónak fogadjuk el. Goubran pusztán azért idézi az „áldozatiság” érvét, hogy ezzel támassza alá kétes értékű általánosítását, miszerint az osztrák karaktert „az *Ohnmacht* [a tehetetlenség: „Hitler áldozata”] és a *Selbstzufriedenheit* [az önelégültség; lásd Wildgans beszédét] közötti állandó ingadozás” jellemzi.

De számtalan más, ehhez hasonlóan félrevezető hivatkozás található még a könyvben: így a felemlegetett osztrák „sikerek” többnyire álságosak, és csak a közhangulat javítását szolgálják ebben a világ szemében jelentéktelenné vált országban¹⁰. De hasonlóképpen álságos az osztrák patriotizmus is, hiszen csak a külföldi fogyasztásra szánt *Heimatindustrie* részeként létezik¹¹. A *gelernter*

Österreichernél „a gondolkodás helyébe a meggyőződés lép; nála a tanulási folyamat a lefejezéshez hasonlít”¹² (*sic!*). „Minél alacsonyabb fokra süllyedt az identitástudata, annál erősebben él benne a vágy, hogy tartozzon valakikhez vagy valamikhez”¹³. „Ausztriában lehetetlen minden alulról jövő kritika... minden, a sikeres [azaz *gelernten*] osztrákok bűvös körén kívülről érkező kritika felségsértésszámba megy”¹⁴. Az osztrákok *Raunzenjében* („zsörtölődésében”) „panasz és sérelmekkel való üzletelés, vád és önsajnálát, rosszkedv és zúgolódás keveredik”. Nem más ez, mint „a tehetetlenek mindentudása, erőtlen, kicsinyes és dogmatikus, kesergő és gyűlölködő emberek elfogult morgolódása”¹⁵. És így tovább. Goubran kijelentései itt is Thomas Bernhard szereplőit idézik, akik szavaiban – akár tükrözték azok alkotójuk Ausztriáról való véleményét, akár nem – kétségtelenül az ország lakóinak erős fokú öngyűlölete fejeződik ki („Egész Ausztria egy kultúraidegen szellemi kloáka” stb.).

Elképzelhető-e, hogy akár a legelkeseredettebb magyar álliberális vagy a legönhittebb hampsteadi angol értelmiségi efféle általánosításokat fogalmazzon meg saját országáról? Tény, hogy egy külföldre távozott magyar moslékot zabáló disznókhöz hasonlította honfitársait, de erre a Fidesz-kormány elleni kampány csúcspontján került sor, s az írás inkább gyerekes dühkitörés terméke, semmint egy pallérozott elme megfontolt nézeteinek tükré. Az ausztrorozochizmus minden jel szerint osztrák unikum, frusztrációk és *Wichtigtuerei* („önhittség”) mérgező keveréke. A *helyesen gondolkodó* osztrák szemében a patriotizmus minden megnyilvánulása tabu alá esik, nem utolsósorban azért, mert ő maga a balliberális elmékben többé-kevésbé a patriotizmus szinonimájává lett „nacionalizmus” pellengérré állításából és megbélyegzéséből él. Az elfogadott álláspont szerint – Goubran ezt jól érzékelteti – a nemzeti büszkeség csak sportsikerek, giccses táj-

SERDÜLŐ, 1907
Grafit

képek és a népzene kapcsán nyilvánulhat meg. Ám ami a szeretett hazai tájakat illeti, a balliberálisok újabban arra utasítanak bennünket, hogy áhítatos ragaszkodásunkat tisztítsuk meg esetleges nacionalista érzületeinktől. A *Financial Times* egyik cikke¹⁶ fennköltlen hirdeti: „Előfordul, hogy a hazai táj szeretete teljesen ártalmatlan marad, de gyakran *bevándorlóellenes* érzésekbe csap át.” (Kiemelés tőlem, *N. T. P.*) De az efféle sivár politikai korrektség megnő amatőrség lesz az olyan önostorozás mellett, amelyet egy Bernhardhoz hasonló osztrák produkál a szóban forgó toposzból: „Ha párhuzamba állítod egymással a lakosság hitványságát és a táj szépségét, akkor előfordulhat, hogy felöltik benned az öngyilkosság gondolata.”

Nem vitás, hogy a *helyesen gondolkodó* osztrák egy általános európai irányvonalat követ: a patriotizmus megnyilvánulásai számos értelmiségit bosszantanak vagy ejtenek zavarba szerte a kontinensen. Azonban a jelek szerint már a baloldalon is többen újragondolják a dolgokat, és – talán bizonyos politikai fejlemények nyomására – árnyaltabb felfogást kezdenek kialakítani. Lásunk – mintegy taláalomra – egy példát. A baloldali beállítottságú *The Observer* című brit napilap nemrégiben közzétett egy könyvismertetést, melyben a szerző, a szabadelvű szocialista Nick Cohen a neves brit identitástörténész, Linda Colley egyik munkájával foglalkozik. Cohen nagyra tartja ugyan a művet, de kötelességének érzi hangsúlyozni, hogy „a kötetet alkotó tizenöt tanulmány egyikében sem fedezte fel a csodálat akár legparányibb szikráját sem a szólásszabadság vagy a szakszervezeti jogok nagy-britanniai hagyományai iránt. A középosztálybeli baloldali liberálisok többségéhez hasonlóan [Colley] sem képes arra, hogy egyetlen jó szót ejtsen is hazájáról. Öntudatlanul átenged a jobboldalnak minden hazafias érzést, minden olyan gondolatot, miszerint történelmünk során életre keltek olyan eszmék és mozgalmak,

amelyeket érdemes megvédenünk... a hálás konzervatívok pedig boldogan foglalják el azt a teret, amelyet a hazafiatlan baloldal kiürített.”¹⁷ Ugyanez érvényes – még fokozottabb mértékben – számos osztrák értelmiségire, mindenekelőtt az élvonalbeli írókra, akik olykor szinte önmagukat parodizálva kapálóznak azért, hogy az ellenkultúra bajnokainak tüntethessék föl magukat.

A patriotizmust finomkodó és szenteskedő frázisokkal elvető magatartás azzal a veszéllyel jár, hogy ellenhatásként felerősíti a „populizmust” (lásd a Szabadság Pártot). Amint azt a nemrég elhunyt szociáldemokrata történész, Tony Judt nyilatkozta annak idején a *Newsweek*-nek: „Haider [a néhai Jörg Haider, a Szabadság Párt akkori vezetője] rossz hír, de nem szörnyeteg. Ám a sikere nyomán Európa-szerte kitört indulatok a legrosszabb ösztönöket keltik életre benne és követőiben.”¹⁸ Lehet, hogy Judtnak igaza volt, mindenesetre az osztrák baloldalnak az ottani hazafias identitás iránt megnyilvánuló patológikus bizalmatlansága ennél is furcsább következményekkel járt. A leglátványosabb eset az író Peter Handke fordított, jobban mondva „kihelyezett” nacionalizmusa volt. Handke magáévá tette Slobodan Milošević erőszakos szerb nacionalizmusát, s Miloševićet az imperialista nyugati erők áldozatának állította be. A NATO által végrehajtott bombázások hírére azonnal Belgrádba rohant („ott a helyem a szerbek között”), s a Milošević temetésén elmondott kétértelmű beszédében sokak szerint igyekezett tisztára mosni a háborús bűnöst. Felesleges hangsúlyoznunk, hogy Milošević mindazt képviselte, ami egy Handkéhez hasonló balliberális értelmiségi szemében gyűlöletesnek számít (virulens nacionalizmus és könyörtelen diktatúra, nem is beszélve a nemzeti kisebbségek üldözéséről és legyilkolásáról).¹⁹ Ugyanakkor szinte minden értelmiségi tiszta lelkiismerettel követi az irányvonalat, amikor Orbán Viktor magyar „nacionaliz-

musát” kell ócsárolni, nem utolsósorban azért, mert a magyar miniszterelnök a nemzeti szuverenitás elvesztéseként értelmezte az ország 1944-es német megszállását, amiből az következik, hogy ezzel Magyarország a háború utolsó évében Hitler szövetségéséből Hitler áldozatává lett. Az osztrákok valószínűleg azért tiltakoznak ilyen dühödten az efféle apró történelmi kiigazítások ellen, mert ilyenkor kevésbé nyugtalanítják őket saját lélektani dilemmáik.

A liberális osztrákok ellentmondásos identitása és az általuk alkalmazott kettős mérce akkor került erős megvilágításba, amikor Schüsselt pártja 2000-ben a szélsőjobboldali Szabadság Párttal (FPÖ²⁰) alkotott kormányzó koalíciót. A teljes vezető értelmiségi réteg tiltakozott, mivel ez a szövetség ténylegesen szalonképessé tette a Szabadság Pártot, miközben a baloldalon azt hajtogatták, hogy az FPÖ eleve méltatlan a kormányzásra. Ezzel az irányvonallal az volt a baj, hogy (1) a Szabadság Párt már régóta a demokratikus politizálás szabályainak (ha nem is mindig a szellemének) megfelelően működött, s (2) kormányzási programja a jogállamiság demokratikusan alkalmazott elveinek keretein belül maradt, noha liberális bírálói joggal kifogásolták néhány politikusának verbális provokációit. Ráadásul a Wolfgang Schüsselt vezető ÖVP²¹-vel közösen elfogadott kormányprogram támadhatatlan demokratikus alapokon nyugodott. A kormány első intézkedései a bevándorlók beilleszkedését és a kisebbségek jogállásának javítását szolgálták. Ezt a náci által elrabolt zsidó javak visszaszolgáltatása követte, amit korábban egyetlen baloldali vagy jobboldali kormányzat sem valósított meg ilyen módszerességgel. Ám mindez nem számított semmit, és első ízben fordult elő, hogy az Európai Unió törvénytelen „szankciókat” alkalmazott egyik tagállama demokratikusan megválasztott kormánya ellen.

Még az Európai Unió által az ausztriai demokrácia vizsgálatával megbízott „három bölc” is kénytelen volt azzal beérni, hogy elítéli egy-két FPÖ-politikus ízléstelen kiszólásait és a párt néhány idegengyűlölő választási plakátját. Ám ha az európai demokratikus pártok által gyártott minden félrevezető vagy kifogásolható falragasz az adott párt kormányzati szerepből való kirekesztéséhez vezetne, akkor valószínűleg nem maradna egyetlen párt sem, amely méltó volna Európában a kormányzásra. Valójában az EU azon volt, hogy sikerüljön tekintélyvesztés nélkül kievickélnie a saját maga által előidézett nehéz helyzetből: a demokrácia helyzetének hasonló vizsgálata meglehetősen kínos eredményekkel járt volna Franciaországban, ahol látványosan előretört Le Pen antiszemita pártja, vagy Olaszországban, ahol újfasiszták és a sovinszta Északi Liga tagjai kormányzati pozíciót élveztek. Gianfranco Fini, a korábban a *Movimento Sociale* nevet viselő, 1995-től Berlusconi-val koalícióban kormányzó Nemzeti Szövetség vezetője már 1994-ben ilyen kijelentéseket tett: „A fasizmus hagyománya nem más, mint becsület, tisztesség és jó kormányzás”; „Mussolini volt a 20. századi Olaszország legnagyobb államférfija”. Ám akkor nem utazott „három bölc” Olaszországba, hogy ellenőrizze a demokrácia ottani állapotát.

Az osztrák szocialisták, akik együttműködtek az EU bizonyos erőivel abban, hogy törvénytelen szankciókkal sújtsák a nekik nem tetsző kormányt, kétségkívül antidemokratikus módon viselkedtek. A kettős mérce alkalmazása itt még nyilvánvalóbb volt, mint Handke, a zavart elméjű idealista esetében. Az ügyről szóló baloldali beszámolók magától értetődően elfelejtettek megemlékezni arról, hogy 2000 elején Viktor Klima, a szocialisták vezetője a hatalom megőrzése érdekében megpróbált változtatni pártjának az FPÖ iránt mindaddig tanúsított kirekesztő politikáján. 2000. január 23-án a *Format* című magazin-

nak adott interjújában nyitva hagyta az ajtót egy FPÖ-vel kötendő együttműködési megállapodás előtt, mely egy esetleges kisebbségi szocialista kormányzás számára biztosított volna szilárdabb alapokat. Mellesleg ezt az utat választotta 1970-ben a szocialista Bruno Kreisky kancellár is, amikor megalakította első kisebbségi kormányát (erre később még visszatérünk).²² A konzervatív oldalon pedig azt igyekeztek kitörölni az emberek emlékezetéből, hogy Klestil köztársasági elnök, aki hatáskörén belül, sőt azon túllépve is mindent megtett az ÖVP–FPÖ koalíció megakadályozása érdekében, 1998-ban interjút adott a *Le Monde*-nak, melyben az FPÖ-t alkalmasnak találta kormányzati szerepre. Klestilnek ugyanis szélsőjobboldali szavazatokra is szüksége volt elnökké választásához.²³

A külföldi sajtóbeszámolók vegyes érzelmekkel szóltak Ausztriáról, és sokan nem tudták, hogy a koalíciós kormány mögött a leadott szavazatok 58 százaléka állt, programja pedig egyáltalán nem volt „szélsőjobboldalinak” mondható. Arról is csak keveseknek volt tudomásuk, hogy a „szankciók” minden EU-jogalapot nélkülöztek: valójában az Unió három vagy négy vezető személyisége eszelte ki őket telefonbeszélgetéseik során, mielőtt a tizennégy tagállam elfogadta volna őket. Arról még kevésbé értesülhettek a külföldi újságolvasók, hogy a Schüssel-kormány számos, régóta esedékes intézkedést is bevezetett: jelentősen csorbította a bürokrácia tarthatatlan pénzügyi privilégiumait, megkezdte a zsidó javak sokáig jegeltetett visszaszolgáltatását, és kárpótlást nyújtott azoknak, akiket a nácik kényszermunkára hurcoltak. Később nem egy liberális azzal állt elő, hogy ezek az egyébként kívánatos lépések csak az ő nyomásukra történtek meg. Azt viszont nem tudták megmagyarázni, miért nem került minderre sor a korábbi szocialista kormányzatok alatt... Mindenesetre a szankciók kiagyalóinak célja a demokratikusan megválasztott Schüssel-

kormány megdöntése volt, amint azt a belga külügyminiszter egy óvatlan nyilatkozatában elismerte²⁴.

Goubran csak közvetve utal ezekre a polémiákra, a könyvét kísérő függelékben viszont hosszasan foglalkozik a Simon Wiesenthal megrágalmazó Bruno Kreisky különös ügyével – ami már csak Kreisky zsidó származása okán is zavarba ejtheti a kívülállókat. A botrány gyökerei abba az időszakba nyúlnak vissza, amikor a bal- és a jobboldali pártok azért vetekedtek egymással, hogy magukhoz vonzzák az akkor még élő jelentős számú volt náci voksát. Először a szocialista Kreisky jutott egyezsége a Szabadság Párttal, mely több, a háború éveiben aktív náci is számlált tagjai között. Kreiskynek azért volt szüksége az FPÖ támogatására, hogy kisebbségi kormánya hatalmon maradjon, miután a szocialistáknak 1970-ben nem sikerült parlamenti többséget szerezniük. Az 1975-ös választások után Wiesenthal leleplezte, hogy Friedrich Peter – akinek Kreisky az alkancellári tisztet szánta arra az esetre, ha a szocialistáknak megint szükségük lenne a Szabadság Párt támogatására – tagja volt egy SS zászlóaljnak, amely civileket mészárolt le a keleti fronton. Kreisky hiúságán súlyos seb keletkezett, s a kancellár több olyan kijelentést tett, miszerint Wiesenthal együttműködött volna a Gestapóval. Általános felzúdulás tört ki, és a gyűlölet Wiesenthalra irányult: halálos fenyegetéseket kapott, új helyre kellett költöztetnie irodáját, és rendőri védelmet kellett kérnie. Sohasem került elő semmilyen bizonyíték, amely alátámasztotta volna a kancellár szavait, s amikor 1980-ban Kreisky ismét előállt a rágalmaival, Wiesenthal pert indított ellene és megnyerte.

E csúnya eset nagy vonalakban való ismertetése természetesen nem alkalmas arra, hogy teljes képet adjon a háttérben működő osztrák identitástudat ellentmondásosságáról. Mint Goubran rámutat, Kreisky népszerűsége éppen azon alapult, hogy olyan egységteremtő személyiségként jelent meg, aki képes a bal- és a jobboldal

számára egyaránt elfogadható konszenzust kialakítani. Ráadásul úgy érte el ezt, hogy a konszolidációt és folyamatosságot hirdető hagyományos konzervatív konszenzust a modernizálást és a haladást hangsúlyozó, baloldali színezetű konszenzussal váltotta föl, mely a mérsékelt konzervatívok számára is elfogadható volt. Az egykori náciak szalonképessé tétele szerves része volt tervének, amelyre Wiesenthal leleplezései komoly veszélyt jelentettek. Ebből a nézőpontból mindjárt érthetőbbé válnak Kreisky rágalmai. (Goubran azt írja, hogy az akkori közvélemény-kutatások alapján az osztrákok 83 százaléka hitelt adott Kreisky szavainak.) A többség kétségbeesetten ragaszkodott a gyógyító erejű konszenzushoz, jóllehet ez azzal járt, hogy – akár a primitív társadalmak törzsi rituáléiban – a viszály elhintőjét, vagyis Wiesenthalt fel kellett áldozni. (A *Kronen Zeitung* egyik cikkírója egyenesen azt javasolta, hogy fosszák meg állampolgárságától.)²⁵

Önként adódik a kérdés: ha Kreisky sikerrel valósíthatta meg a volt náciak társadalmi integrációjának tervét (márpedig az említett megdöbbenő „balfogás” ellenére alapvetően eredménnyel járt), akkor Wolfgang Schüsselnek az FPÖ-vel 2000-ben kötött koalíciója miért váltott ki már kezdettől hisztérikus megbélyegzéseket? Az FPÖ-t ekkor már új nemzedék népesítette be: évekkel korábban eltűntek soraiból azok, akik egykor a náci államgépezetet szolgálták.²⁶ Miért kell ezt a koalíciót rosszabbnak – sőt a rossznál is rosszabbnak – tekinteni, mint Kreisky kiegészését a volt nációkkal?²⁷

Azt az egyszerű választ adhatnánk, hogy amit a liberális sajtó megenged a baloldalinak számító politikusoknak, azt úgyszólván sohasem nézi el a jobboldaliaknak. Ez nyilvánvalóvá válik mindenki számára, aki elfogulatlanul tekint a dologra, hiszen e kiragadott példa helyett számtalan mást is választhatnánk: a balliberális sajtó az emberi jogok elleni merényletről szólt, amikor a koncer-

atív Nicholas Sarkozy elrendelte a Franciaországban illegálisan letelepedő romák kiutasítását, de szinte teljesen hallgatott, amikor François Hollande szocialista kormánya ugyanígy járt el velük.²⁸ Azonban, mint Goubran rámutat, a Kreisky–Wiesenthal ügyben megnyilvánuló képmutatást kíméletlen lépések követték. Csak néhány újságírónak volt bátorsága ahhoz, hogy elítélje Kreisky nyilatkozatát; egyikük ellen, aki „vérlázító, erkölcstelen és opportunista” magatartással vádolta, a kancellár pert indított. Az illetőt elítélték rágalmazásért, és a fellebbviteli bíróság is helybenhagyta az ítéletet, ami meglehetősen előnytelen fényben tüntette föl a sajtószabadság osztrák jogi értelmezését. 1986-ban az Emberi Jogok Európai Bírósága a szólásszabadságra hivatkozva megsemmisítette az ítéletet, és 280 ezer osztrák schilling jóvátétel megfizetésére kötelezte az Osztrák Köztársaságot.²⁹

Azonban az imént megfogalmazott „egyszerű válasz” nem fed fel kellőképpen azokat az erőket, amelyek a kettős mérce említett alkalmazása mögött állnak. Jörg Haideret mindenekelőtt azért találták veszélyesnek, mert támadást szándékozott indítani a fennálló politikai konszenzus ellen. Ezt a konszenzust a pártok annak érdekében tákoltták össze, hogy elejét vegyék az olyan gyűlölségeknek, amelyek az 1934-es rövid polgárháborúhoz, a *Ständestaat* ezt követő könyörtelen uralmához, majd a náci rendszer borzalmaihoz vezettek. Mind a bal-, mind a jobboldali politikai elit szemében az számított Haider legfőbb bűnének, hogy ellentéteket és viszályokat keltett, érzékeny idegekre tapintott, és minden erejével azon volt, hogy hiteltelentse a kétpárti kormányzás gyakorlatát és az ünnepeelt osztrák *Sozialpartnerschaft* égisze alatt kialakított árnyékkormány működését.³⁰ A hosszú ideje fennálló hegemonia magától értetődően endemikus korrupciót eredményezett Ausztriában, s a Haider kutakodásai nyomán feltárult ajtók mögül botladozó csontvá-

zak léptek a színre. Azok, akik a politikai-bürokratikus elit mágikus körén belül tisztségeket (*Ämterkumulierung*), fizetéseket, tiszteletdíjakat, járadékokat, mellékjövedelmeket halmoztak föl maguknak, hirtelen féltetni kezdték javadalmazásaikat. A Schüssel-kormány hozott ugyan néhány intézkedést a visszaélések ellen, de hamarosan kiderült, hogy az FPÖ valójában nem *megszüntetni* kívánta a rendszert, hanem *részt követelt* magának belőle. Az Augiász istállója kitakarításának ígéretével hatalomra kerülő más populistákhoz hasonlóan ők is csak saját sarukat hordták be a régi helyett. (A Második Köztársaság megalapítása óta a legtöbb korrupciós ügy az FPÖ-politikusok és tányérnyalóik nevéhez fűződik Ausztria történelmében.)

Haider és az FPÖ nem csak általában támadták a konszenzus szent tehenét, hanem gyakran egyenesen mefisztói eszközöket választottak: egyfajta politikai asztalkendőnek állították be, amely csak elleplezi azokat a realitásokat, amelyeket fel kellene számolni. Peter Sichrovsky, az FPÖ főtitkára kijelentette például egy újságírónak, hogy az osztrák demokráciát „egykori nemzeti szocialisták és utódaik építették föl”³¹. Ez persze nem volt igaz (az osztrák demokráciát alapvetően olyanok építették föl, akik a náci időkben külföldre menekültek vagy koncentrációs táborokban raboskodtak), másrészt elkerülhetetlen volt, hogy számos egykori hitvalló, illetve passzív náci is bevonjanak az ország gazdasági és politikai újjáépítésébe. Sichrovsky képmutató megjegyzésével alá akarta ásni a Második Köztársaság megalapításának mítoszát, és lyukakat ütött a *gelernter Österreicher* csinos asztalkendőjén. Ez a választási szempontból sikeres taktika mélyreható polarizálódáshoz vezetett. Az FPÖ támogatói úgy érezték, végre megszabadultak apáik bűneinek terhéől, amelyet szerintük igazságtalanul aggattak a nyakukba. A verbális tabuk áthágását pedig a szólássza-

MONTE CARLO II.
Grafit, 17x11 cm.

badságra hivatkozva igyekeztek igazolni. A „tisztos” politikai elitet alkotó ellenfeleik egyszerre a feldolgozandó és levezeklendő múlt Szkülájája és a választási realitások Kharüdisze között találták magukat.

A Kreisky–Wiesenthal ügýtól a Waldheim-cirkuszon át (amikor is az osztrák államfő felkerült az USA hivatalos „figyelőlistájára” [*Watch List*], miután nem a kellő őszinteséggel nyilatkozott a háborús években viselt dolgairól, jóllehet háborús bűnök elkövetését nem lehetett rábizonyítani) a Schüssel vezette „Fekete–Kék” koalícióig tartó időszak traumatikus hatással volt Goubran *gelernten Österreicherjeire*. Egészen 2000-ig akadtak még olyan osztrákok, akik hosszú életük során tanúi lehettek a birodalom, az Első Köztársaság, majd a tekintélyelvű *Ständestaat* (korporatív állam) összeomlásának, Ausztriának a hitleri Harmadik Birodalomhoz történő csatolásának (*Anschluss*), az ország évtizedes szövetséges megszállásának és a Második Köztársaság megszületésének. Nem kell különösebb éleslátással rendelkezünk ahhoz, hogy kijelenthessük: a túléléshez szükséges, mindenféle felmentésekkel kísért lelki alkalmazkodás cinizmust, képmutató oportunizmust és karrierizmust táplálhat. Ugyanakkor elcsodálkozhatunk azon, hogy az Ausztriában szintén mindenütt megtalálható tisztesség és erkölcsi értékek túléltek ezeket a viharokat. Goubran elbeszélésében a hiteltelen *gelernter Österreicher* fokozatosan és lassan modern „identitásmentes” (*identitätslos*) hatalomgyakorlónvá alakult át, akit a hatalom mint olyan elsősorban önmagában érdekel: a valódi élet látszatát kínálja számára, amire identitáshiánya folytán egyébként nem volna lehetősége³². De Goubran ennél is tovább megy, amikor azt állítja, hogy ezek az emberek kockázatmentes politikai ripacskodásuk álcája mögött valójában vonzalmat éreznek az iránt, amit elítélnek: „Aki ma nácivadászként (*Nazijäger*) jeleníti meg önmagát, az merő oportunizmusból tesz így. Ékes bizonyítékát adja

annak, hogy a náci időkben is opportunista módon viselkedett volna”³³.

E túlzó kijelentés mögött az a kellemetlen igazság rejlik, hogy a szóban forgó szintetikus méltatlankodás az imázs kialakítását szolgálja: *hier in Österreich wie überall*. Egyetérthetünk Goubran okfejtésével, aki szerint ez a magatartás az egyéni identitás elvesztését igyekszik kompenzálni az egyre inkább apparatcsikok uralta, helyi szinten központosított, ugyanakkor a gazdasági globalizáció fogságában élő világban. Goubran a könyvét záró megjegyzéseivel az angyalok táborához csatlakozik – ami felettébb meglepő egy osztrák értelmiségi részéről, akinek társai azzal szomorítanak el bennünket, hogy egyre „több Európát” és egyre nagyobb nemzetkefelettséget követelnek, miközben kétkedően nyilatkoznak minden, a nemzeti szuverenitással és identitással kapcsolatos kérdésben. Hangsúlyozza, hogy a kultúrák becses egyedisége éppen napjainkban szüntelenül támadott nemzeti jellegükből ered, nem pedig valamiféle „nacionalizmusból”. A mai hatalomvágyók fel akarják számolni a „nemzeti identitásokat”, mert „az állam, az eszményi »világállam« csak akkor lesz működőképes, ha elegyengetődik vagy egyenesen eltűnik minden különbség a népek és a nemzetek között – vagyis mindaz, ami egyedivé teszi őket... Az első lépés az, hogy a nemzeti parlamenteket szabványosítják és központi irányítás alá vonják, miközben megfosztják őket hatalmuktól”³⁴. Elővigyázatosságból nem teszi hozzá, hogy mindez az EU által cinikusan „jótékony”-nak nevezett válság eszközével érhető el, legyen szó pénzügyi, környezeti vagy klímaváltozásról.

Tény, hogy egy vezető osztrák értelmiségi, Robert Menasse egy nemrégiben elmondott, rá jellemzően elmés beszédében az európai „nemzetállamok” megszüntetése és „szabad régiók” meglehetősen homályosan körvonalozott társulásába történő betagozódása mellett foglalt ál-

lást. Egyik legfőbb érve az volt, hogy „nemzeti érdekek” nem játszhatnak semmilyen szerepet az emberiség sorskérdései szempontjából, „mint ahogy az emberi jogoknak sem létezhetnek sajátos nemzeti változatai”. Bámulatos, milyen csalárd ez az okoskodás. Először is az Emberi Jogok Európai Bírósága (mely nem része ugyan az Európai Uniónak, de sok tekintetben engedelmessé válik az elvárásainak) nem sok jóval biztat a Menasse felfogásában élő „egyetemesen elfogadott emberi jogok” szempontjából. Döntéseinek értelmében olyan engedményes „jogokhoz” jutottak egyes, hazájukban nemi erőszakban, terrorizmusban vagy más súlyos bűncselekményekben bűnösnek talált illegális bevándorlók, amelyek révén elkerülhették a kiadatást. Az efféle ítéletekkel olyan új jogok keletkeznek, amelyek ellentétesek más állampolgárok jogaival, és amelyeket sem közmegegyezés, sem a demokratikus gyakorlat nem legitimál. Másodszor a politikai tárgyalások nemzeti érdekek körül forognak, amelyeket össze kell hangolni egymással. Nehéz elképzelni, hogy a „regionális” érdekekről folyó tárgyalások alapvetően máshogy zajlanának, mint azok, amelyek „nemzeti” érdekekről szólnak. Azt viszont könnyű belátni, hogy Menasse alig rejtett elképzelései mögött a nemzeti kultúrák és identitások lerombolásának és amorf „eurokultúrák” kialakításának a szándéka rejlik. Ez valószínűleg azzal a következménnyel járna, hogy a valódi hatalmat egy távoli központi bürokrácia élvezné, illetve hogy a szilárd politikai kohézióval nem rendelkező régiók összeomlanának – s velük együtt talán maga „Európa” is...

Ha hihetünk Goubrannak, akkor a *gelernter Österreich* nagy jövőt lát maga előtt ebben a világban. Ekképp megmenekülhet az *Identitätlosigkeit*től – és elmenekülhet a történelem elől.

NICHOLAS T. PARSONS
(Sújtó László fordítása)

Jegyzetek

¹ Szántai Zsolt fordítása: *Oscar Wilde összes művei*, III. kötet. Szukits Könyvkiadó, 2002. 266.

² Alfred Goubran: *Der gelernte Österreicher. Idiotikon* című könyvéről (Braumüller, 2013)

³ Ein Wörterbuch des sprachlichen Eigentümlichkeiten eines Landes oder einer Region.

⁴ Goubran, 184.

⁵ Itt azt róhatnánk föl a szerzőnek, hogy a *Deutschösterreicher* terminus félrevezeti az olvasót, hiszen a náciak határozottan elvetették az „osztrák identitású német” fogalmát...

⁶ Hubert Feichtlbauer: *The Austrian Dilemma*. Holzhausen Verlag, 2001, Bécs, 15–16.

⁷ Az osztrák ideológiai főáramlathoz tartozó *Der Kurier* Orbán Viktor nemzeti konzervatív kormányát is Észak-Korea irányítóihoz hasonlította. Az ilyen kitételek hisztéria vagy cinizmus termékei, illetve – mint a szóban forgó esetben – mindkettőé, mivel azok, akik efféle megbélyegző őrgöngészekbe hergelik magukat, egyúttal gondosan kidolgozott tervekkel is rendelkeznek.

⁸ Feichtlbauer, 8.

⁹ Feichtlbauer, 87.

¹⁰ Goubran, 37.

¹¹ Goubran, 46.

¹² Goubran, 47.

¹³ Goubran, 53.

¹⁴ Goubran, 56.

¹⁵ Goubran, 62.

¹⁶ Simon Kuper: *Skating on Thin Ice*. *Financial Times*, 2014. febr. 1-2. A cikket a következő idézet harangozza be: „Nem szeretnék úgy beszélni, mint az 1930-as évek fasisztái, de tény, hogy minden hazaszeretet összefonódik a hazai tájak szeretetével.”

¹⁷ *The Observer*, 2014. január 5. Nick Cohen ismerteti Linda Colley *How We Invented Freedom* című könyvét.

¹⁸ Feichtlbauer, 5.

¹⁹ Talán érdemes megjegyeznünk, hogy Handke félig szláv: egy szlovén asszony törvénytelen gyermekeként született. Gyakran vitát keltő megnyilvánulásai meglehetősen összetett, sőt zavaros identitásfelfogásról árulkodnak.

²⁰ *Freiheitliche Partei Österreichs* (Osztrák Szabadság Párt).

²¹ *Österreichische Volkspartei* (Osztrák Néppárt).

²² Lásd Margaretha Kopeinig – Christoph Kotanko: *Eine europäische Affäre: Der Weisen-Bericht und die Sanktionen gegen Österreich*. Czernin Verlag, 2000, Bécs, 13.

²³ Kopeinig–Kotanko, 9.

²⁴ Kopeinig–Kotanko, 25. Louis Michel kijelentette, hogy a szankciókkal „mihamarabb szét kell zúzni a[z osztrák] kormányt”.

²⁵ Goubran megjegyzi, hogy az osztrák „értelmiségiek, a kulturális és a művészeti élet vezető személyiségei” egyáltalán nem hallatták a hangjukat (177.).

²⁶ Természetesen nem állítom, hogy Haider nem használta ki a náci idők iránti nosztalgiaikat, amikor érdekei így diktálták: ezzel is szavazatokat nyerhetett. Ugyanakkor gyakran eltorzította a tényeket: így például a koncentrációs táborokra mint „büntetőtáborokra” utalt. Mellesleg szülei lelkes náciak voltak.

²⁷ Hadd emlékeztessenek arra, hogy az SPÖ 1983-ban koalíciót kötött a Szabadság Párttal, miután megint nem sikerült abszolút többséghez jutnia a parlamentben. Azonban az akkori FPÖ-ben – melyben mindig két, egymástól élesen különböző ideológiai áramlat érvényesült – a Norbert Steger vezette „gazdasági liberálisok” voltak a hangadók; ennél fogva a párt kevesebb elutasítással találkozott ezekben az években, mint korábban, vagy mint később, Jörg Haider durván „nacionalista” vezetése idején.

²⁸ A *The Economist* alapítója, Bagehot angol liberális hagyományát követi. A lap 2012. augusztus 18-i számában megjelent cikk a kivétel, amely erősíti a szabályt: a szerző üdítő elfogulatlansággal ír a baloldal által a szóban forgó kérdésben alkalmazott kettős mércéről.

²⁹ Ez az összeg majdnem megegyezett azzal a 270 ezer schillinggel, amelyet a bíróság ítélete nyomán Kreiskynek kellett volna a Wiesenthal ellen elkövetett rágalmozás miatt fizetnie. Ez azonban nem történt meg, mivel Kreisky nem sokkal az ítélet kihirdetése után meghalt. Mellesleg sohasem kért bocsánatot hamis vádaskodásaiért.

³⁰ Ezt a sajátos árnyékkormányt különböző kamarák és szakszervezetek képviselői alkotják, akik bérekről és hasonló kérdésekről kötnek megegyezéseket, melyeket azután a megválasztott kormány magáévá tesz. Ez a rendszer magán viseli ugyan a korporatizmus számos jegyét, ám mind a múltban, mind bizonyos fókig a jelenben is hatékonyan hozzájárult ahhoz, hogy gazdasági, társadalmi és politikai kérdésekben több-kevesebb egyetértés alakulhasson ki az osztrák társadalomban.

³¹ Idézi Hubert Feichtbauer, 3.

³² Goubran, 148.

³³ Goubran, 152.

³⁴ A beszéd megtalálható: www.schwarzkopf-stiftung.de/uploads/europa-countdown-e2e.pdf

HOMMAGE À JACQUES LE GOFF

Április elsején, kilencvenéves korában hunyt el Jacques Le Goff, a középkor történelmének egyik legjobb ismerője és tolmácsa. Még a nyolcvanas években, egy hermetikusan elzárt országban – de a szülőföldemen –, Sepsiszentgyörgy és Kézdivásárhely közt vonaton ingázva olvastam az első kezembe kerülő könyvét. Román nyelven.¹ Akkoriban a bukaresti Meridiane könyvkiadó *Annales* szerzőit bemutató sorozata enyhítette – a ki- és megmagyarázó előszavak ellenére – a marxizmustól eltérő történetírás iránt érdeklődők szomját. Ezeknél a könyveknél csak az anyaországból hébe-hóba átjutó könyvújdonságok jelenthettek többet. Másokhoz hasonlóan néhány szegedi egyetemista tudta a címem, de azt is, hogy a Mikó Kollégium gimnáziumának tanáráként érkezésüket be kellene jelentenem a rendőrségen. Ezért általában este tájban érkeztek, és az átbeszélgetett éjszaka után hajnalban, néha másnap este tovább is álltak, olyan idősebb, más székely kisvárosbeli kollégákhoz, akik életkoruk és tapasztalatuk miatt nálam méltóbb interjúalanyok voltak. Az ő hátizsákjukból került elő az 1979-ben megjelent Le Goff-kötet² és a JATE egyetemisták *Aetas* száma.³ Az igazsághoz hozzátartozik viszont, hogy a bukaresti könyvkiadás a nyolcvanas évek során a fenti sorozat kiadásával lekörözte a budapestit. Összevásárolva a nyolcvanas években román nyelvre lefordított *Annales* könyveket, ma is másfél tucatnyit tudok leemelni a könyvespolcomról.⁴

Hasonlóan a *Nyugat* nemzedékeihez, az *Annales*-iskolának is négy generációját tartjuk számon. Az elsőbe az alapítók: Marc Bloch és Lucienne Febvre tar-

toznak. Jacques Le Goff a második generáció tagja volt Fernand Braudel, Georges Duby, Pierre Chaunu, Ernest Labrousse és Pierre Gourbet társaságában. A harmadik generációt Emmanuel Le Roy Ladurie, Marc Ferro, Pierre Nora és Philippe Ariès alkotta. A negyedik generációhoz sorolhatók: Roger Chartier, Jacques Revel, André Burguière és Bernard Lepetit. Az *Annales (Évkönyvek)* című folyóirat köré tömörült francia történészek nem alkottak szigorú értelemben vett egységes iskolát, de valamennyiükre jellemző, hogy elfordultak a hagyományos történetírástól, így – részben vagy egészben, szerzője válogatja – a marxista történetírástól is. Az *Annales*-kör tagjai azt vallották, hogy a múlt igazi megértéséhez és megelevenítéséhez a folyton változó politikai-katonai eseményeknél mélyebbre kell tekinteni. Egy kisebbségben élő történelemtanárnak, aki intézményi feltételek híján és az egzisztenciális veszélyeztetettségig terjedő ideológiai tiltások miatt a történelmet nem kutathatta, csupán elviselhette, szellemi gyógyír és ösztönzés volt ilyen könyvek olvasása. Ráadásul első generációs értelmiségi, azaz földműves szülők gyermekeként otthon érezhette magát e szerzők könyveinek világában, hiszen a középkor társadalma mindenekelőtt paraszti társadalom volt, és ő is gyerekkorában azt tapasztalta, hogy a közösséget alakító szokásoknak, a vallásnak legalább akkora hatalma van a lelkeken – ha nem nagyobb –, mint a gazdasági meghatározottságnak.

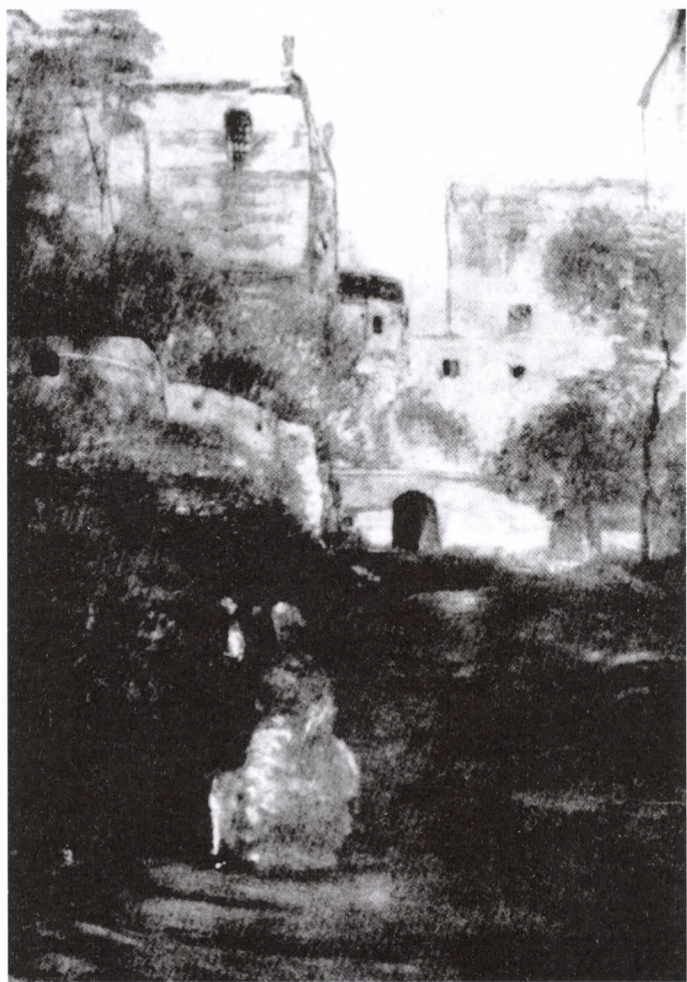
Az 1929-ben alapított *Annales* folyóirat köré tömörült történészek tehát elfordultak a hagyományos történetírástól, így részben vagy egészben – szerzője válogatja – a francia egyetemi oktatásban erős intézményi pozíciókkal rendelkező marxista történetírástól is. *Mi történik itt?* című könyvében Granasztói György élményszerűen elemezte az *Annales* szerzőinek hatását a hazai történészszakmára, különösen az 1968-ban szervezett magyar-

francia történészkonferencia után, hiszen azt követően a kör legjelesebbjeinek művei, ha mutatóban és rövidített formában, de megjelenhettek Magyarországon is. Persze nem az *Annales* volt az egyetlen fontos vonulat a francia historiográfiában, de ez volt a legismertebb. Talán azért is, mert az általuk kutatott középkori gondolkodásmódban lehetett a legjobban felmutatni, hogy – szemben a marxista és később a szárnyait próbálgató neoliberais dogmával – a gazdasági realitásoknál sokkal nagyobb jelentősége van a lélek dolgainak.

Jacques Le Goff azon ritka óriások közé tartozott, akik óraműpontossággal végzett levéltári kutatásokban szerzett széles körű ismereteit, interdiszciplináris szemléletét kitűnő előadóként és tudomány-népszerűsítőként képes volt átadni a laikusoknak is. Az interneten követve a kerekasztal-beszélgetéseit, előadásait egyből feltűnik természetes karizmájának érvényesülése még a híres kartársainak körében is. Választékos öltözkéiben, félresimított hajával, az elmaradhatatlan pipával a szájában Maigret felügyelő kiköpött másának tűnt, ám testes alakja és lomha mozgása inkább arra predesztinálta, hogy a jelenkor alvilága helyett az ideológiai előítéletekkel átszőtt árnyak nyomába szegődjön, sikeresen küzdve a jelenünket is kiszajátítani szándékozó trendi múltértelmezéssel. Közvetlen és közlékeny ember volt; gyakran lépett ki a levéltárak félhomályából, és élményszámba menően népszerűsítette a történelmet, a „sötétnek” kinevezett középkort. Kitűnő mesélő és moderátorként 1966-tól hosszú időn keresztül szervezte, vezette a népszerű *Hétfői történelem* című francia televíziós műsort, és ő volt az Umberto Eco *A rózsza neve* című regényéből készült film tudományos tanácsadója. Az *Annales*-körből ő ismerte a legjobban Közép-Európa és Magyarország történelmét. Az angol, a német és az olasz nyelv mellett jól beszélt lengyelül, csehül is. 1948-ban a kommunista hatalomátvétel éppen Prágában érte.

Ha jól számoltam: negyvennyolc könyve jelent meg, amelyből öt olvasható magyar nyelven. A sorrendben tizenhatodik könyvének magyar kiadása – *Francia és magyar értelmiségiek a XII-től a XX. századig*, CNRS, 1986. Párizs – hogy, hogy nem, még mindig várat magára. (A kezdet megjelölése nem véletlen: III. Béla, a legjelentősebb Árpád-házi uralkodó idején igencsak erősek a magyar–francia kapcsolatok. Uralkodása idején, 1181-től minden a király elé kerülő ügyet írásba kellett foglalni, tehát ettől számítjuk a hivatalos írásbeliséget. Királyunk mindkét felesége francia származású volt, és uralkodása idején a franciaországi anyakolostorokra támaszkodva a ciszterci rend megerősödött Magyarországon. III. Béla tekintélyét emelte, és Magyarország erejét tükrözte, hogy a magyar királyi udvar jövedelme jóval meghaladta a francia és az angol királyét.)

Jacques Le Goffnak volt más magyar vonatkozású megnyilvánulása is. 1992-ben, Párizsban elvállalta a magyar–román történepszvita elnöketét, levezetését. Némileg feledésbe merült, hogy 1986-ban az MTA Történettudományi Intézete által kiadott háromkötetes Erdély monográfiának mekkora jelentősége volt. Míg a magyar nyelvvel nehezen birkózó nemzetközi kritika is – ritka megnyilvánulásaiban – igen pozitívnak minősítette a könyv tartalmát és mondanivalóját, a hivatalos román történetírás hangosan tiltakozott, nacionalizmust, sovinizmust, horthyzmust és történelemhamisítást vetve a szerzők, szerkesztők szemére. A Ceaușescu-féle kultúrpolitika nem sajnálta a pénzt, hogy európai napilapokban fizetett hirdetésekkel tegye közzé vádjait. A sok évtizedes kommunista uralom a román nép dáko-római leszármazását hirdette, és ennek az eredetmitoszból kinövő ideológiának, leszármazástannak a sérthetlensége, valamint a magyarok iránti lappangó ellenszenv

ÉDESKÉS DÉLUTÁN EGY RÉGI KERTBEN
Olaj, 1914 (ismeretlen helyen)

volt a román nemzeti gondolat két alappillére. És ezek a pillérek díszesen álltak Ceaușescu bukása után is. Ezért is érdemes becsülni a kezdeményezést, amelynek révén létrejött a világháború utáni első, külföldi nyilvánosság előtt rendezett szakmai vita a két nemzet történetírása között. Az ötlet a magyar féltől származott, abból az alkalomból, hogy megjelent a háromkötetes munka rövidített-átdolgozott verziójának francia fordítása (*Histoire de la Transylvanie*, Budapest, 1992). A vita helyszíne a „semleges” Párizs lett, s a vita vezetésére, kommentálására sikerült jeles francia történészeket megnyerni, élükön az elnöklést vállaló világhírű szakemberrel: Jacques Le Goff-fal. A román fél csak többszöri változtatás után tudta kijelölni saját vitaszereplőinek hármass csapatát. A Párizsi Magyar Intézet zsúfolásig megtelt nagytermében tartott kerekasztal-vitára a párizsi román nagykövet nem ment el – Szávai János magyar nagykövettel ellentétben –, és távolmaradását indokló levelében került a nem hivatalos „Erdély” (Transilvania) szó használatát; Nyugat-Romániát emlegetett. Talán nem kell mondanunk: a román tankönyvek továbbra is tartalmazzák a dáko-román elméletet, és Románia történelme helyett a románok történelme címen adtak ki új tankönyvet.

Jacques Le Goff közösségi lény, elbeszélő hajlama gyermekkori élményeiből táplálkozott. Édesapja republikánus beállítottságú angoltanár, édesanyja hívő katolikus asszony volt; szüleinek eltérő neveltetése nagy hatással volt rá. Egy ízben azt nyilatkozta, hogy édesapja viselkedésének tanulmányozása terelte a történelem felé, ugyanis kíváncsi volt, hogyan lehet egy társadalmat modellezni egyes magatartások és mentalitások megértésén keresztül. Harminchárom évesen, 1957-ben jelentkezett azzal a könyvével – *Az értelmiség a középkorban* –, amellyel felhívta magára a szakma legnagyobbjainak is a figyelmét. Élete során több egyetem tanáraként

vagy – így a budapestinek is – tiszteletbeli tanárként missziós szerepet vállalt kutatási tárgyának, történelemszemléletének terjesztésében. Az általa hirdetett „új történelemfelfogás” lényege, hogy a történésznek munkája során a társadalom minden szegmensét kutatnia kell. Mesteréhez, az iskolaalapító Lucien Febvre-hez hű maradt, hiszen az „általános kultúra” szemléletével közelített a történelmi tényekhez, és ahhoz a – több kortárs francia történész szerint mára már túlhaladott – szakmai hitvalláshoz kötötte magát, mely szerint nem lehet úgy történelmet művelni, hogy nem tanulmányozzuk kimerítően a vizsgált időszak jogi, földrajzi, irodalmi, filozófiai, erkölcsi, mentalitásbeli vonatkozásait. Ezért művelte az életrajzot, mint történelmi műfajt, amely kollégái szerint már túlhaladott megjelenítési forma. Fanyalgásaikra 1966-ban egy több mint ezer oldalas Szent Lajos-életrajzzal válaszolt.

Jacques Le Goff hosszú munkássága során folyamatosan elemezte-értékelte a történeti mesterséget. Élete vége felé már szerényebben nyilatkozott róla, és – ellentétben például korunk hőseivel, a ráolvasó közgazdászokkal – gyakran emlegette mestersége korlátait. „Úgy tűnik – vallotta –, lehetetlen elérni a teljes objektivitást. A történelem szenvedélyeket vált ki, és nem lehet elvonatkoztatni a mindenkori jelen hatásaitól.” Nem tudott belenyugodni abba, hogy a történelemismeret egyre marginálisabb szerepre kényszerül a tömegkultúrában, a politika világában, hiszen – szerinte – a reális történelemismeret a lelke és az alapja minden nagy hatású döntéshozásnak.

S. KIRÁLY BÉLA

Jegyzetek

¹ Jacques Le Goff: *Pentru un alt ev mediu (Egy másik középkorért)*. Editura Meridiane, 1986, Bukarest.

² Jacques Le Goff: *Az értelmiség a középkorban*. Magvető, 1979, Budapest.

³ *Aetas* 1987/1 számában található szöveg Le Gofftól.

⁴ Egy példa: Ferdinand Braudel: *Mediterana si lumea meditereana in epoca lui Filip al II-lea. (A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában.)* Ed. Meridiane, 1985. Bukarest. A magyar kiadás 11 évvel később jelent az Akadémiai és az Osiris Kiadó közös vállalkozásában.

1% METAFIZIKA

Rovat Szabados György emlékére

EMLÉKTÁBLA A NAP-HÁZON

75 éve született Szabados György

Illő, hogy három évvel ezelőtt eltávozott drága barátunknak itt álljon első emléktáblája, a nagymarosi házban, amelyet több mint 30 éven át formált családjával együtt varázsos otthonná.

Othonná, amely mindig kedélyes meghittséggel fogadott mindnyájunkat. A finoman választékos és bensőséges, hagyományos elrendezésű porta, hasonló ízléssel és szeretettel nevelt kertje, a szép pincefal az udvar hátoldalában, s fölötte a hegyoldalban, függőkertként, a gyümölcsös. Nem volt ebben az együttesben semmi újdoni önmutogatás – önmaga volt, a helyhez és hagyományhoz illő, mentes a kimért kertépítészti tökélytől és a kivagyiság görcseitől. Úgy nyílt ki e világ a magas fal és kapu mögött s úgy adta magát át nekünk bizalommal és tartással, mint házigazdájuk – spontán, de visszafogott ízléssel, amelynek belső erkölcsé van. Ízlésről beszélek, mert tudjuk Szabados György írásai-ból, hogy az ő szótárában az ízlésnek mint kozmikus arányokat hordozó mentalitásnak mekkora szerepe volt.

E házhoz mindig az öröm érzésével közelítettem, azzal a biztos várakozással, hogy különleges órák várnak ott rám. S valóban, úgy is jöttem el onnan mindig, gyarapodva és átszellemülten, megmerítkezvén egy nagylelkű szellem életvizében, vagy a közös alkotómunka beavató folyamatában. Már a ház címében is volt több ezoterikus elem: mintha a Szabados-világ egyik titkos kódja lett vol-

na. Kezdődik ez Nagymaros szép postai irányítószámával: 2626. Ennek egyik eleme, a 6-os, ott van a házszámában is. S aztán a régi-új utcanév: Nap utca. Nagymaros, Nap utca 6. A szép, mély hangrendű címben az „a” hang uralkodik, e legmagyarabb hang, amelyre oly kevés külföldi tud ráérezni, valahol az „á” és az „o” között.

Olyan házhoz érkeztünk hát e címen, amelyben a Nap, a fény szerelmese élt. „Áttetszőek a műveid”, mondta egyszer nekem barátságunk elején – s fel is kaptam a fejem, mintha kicsit szimpla volna, amit írok. Csak később értettem meg, hogy Gyuri szájából a lehető legnagyobb dicséret hangzott el – mert szerette a tiszta szerkezeteket, az olyan mondatokat, amelyek a nyelv szelleme szerint élnek, s amelyek mögé be tud hatolni, aki valóban akar. Úgy gondolta, ez az ellenpólusa a rongyrazó, trükköző, narcisztikus írásmódnak, amelynek sztárolása a nyolcvanas években jött el.

Tehát a Nap otthonába léptünk itt, a kertbe vezető ajtón – téres, de buja kertbe, melyben van virág, bokor, de öreg fa is, ahogyan az illik. Nagyúri házigazda honolt itt egy szeretettel figyelő férfi képében – az elegancia a léleké volt, a nagyúróság a szellemé. És a nagyúri házigazdához a városka szelleme is illett: dolgozósobájából és kertjéből Visegrád királyi várára látni át, s a Duna Dömösig elnyúló királyi kanyarjára, melynek megőrzéséért aztán annyit küzdöttünk mi ketten barátainkkal együtt a nyolcvanas évek második felében. Mert politikusok és mérnökök gátat terveztek ide, s félig meg is építették – nem tudván, hogy Visegrád óvandó szakrális helye a magyaroknak, királyi székhely, mint Tihany, Esztergom, Buda, Várad s a két Fehérvár.

Ha tűnhetett is volna úgy, nem a véletlen és nem a pragmatikus meggondolások vezérelték Gyuri lakóhelyválasztását. Szabados György az elveszett budai otthon után igazi otthonra talált Nagymaroson – a nagy folyó mellett, mint úszó-evező ember, az egykori királyi városban, szemben az Árpádok, Anjouk, Zsigmond és Mátyás

Visegrádjával. Gyuri megtalálta itt világának minden éltető elemét: a fényt, a vizet, a gyümölcsöket és szinte ugyanolyan testi közelségben a magyar hagyományt, melynek rendületlen éltető erejében ő annyira hitt. Gyuri és családja itt szeretett és szeret élni. Hála ezért Nagymarosnak, amely befogadta Szabados Györgyöt, és amely most elsőként emel emléket a magyar szellemi élet egyik világraszóló és rejtett csillagának.

Szabados Gyuri egyike volt a keveseknek, aki világosan látott az eluralkodó posztkommunista és posztmodern ízléskáoszban – oly világosan és oly konok derűvel, hogy e káosz haszonélvezői meg is tettek mindent, hogy az ő világraszóló életművét margóra szorítsák, s a belőle sugárzó gondolatokat félreseperjék. Nem mintha Gyuri görcsösen küzdött volna az itthoni sikerért. Szerette idézni Hamvas Béla mondását, miszerint ha valaki egy magánzárkában megszül egy gondolatot, az fel fog bukkanni valahol a világ egy távoli pontján. Jól tudta, hogy a rejtettség a méltó helyzete az ő munkáinak ebben a káoszban, ahol a kultúra helyét a globális világgiccs, a kvázi és az üres habverés vette át. Jól tudta, sokszor megírta, hogy az ő művei a nagymarosi csendből és a belső csendből sarjadhatnak csak ki, és hitelüket abból merítik. Hogy a tolakodó bábeli világzajban meg kell alkotni a csend hiteles zenéit, – és valóban, műve megannyi tomboló, eksztatikus tételét csodálatos csend-zene tételek ellenpontozzák. Mint a *Szóló-poszáta*, vagy a *Szellemek a Nagy Hortobágyon*, amelyeket lelkes ünneplés fogadott, valahányszor előadta őket Európa koncerttermeiben.

Persze éppen ebben a káoszban lenne, lett volna szükségük az útkereső fiataloknak a Szabados-félék segítségére. Gyuri ezt meg is adta a maga teremtette kis közösségekben, amilyen a MAKUZ, a Magyar Királyi Udvari Zenekar volt, ahonnan olyan, az ő szellemiségéhez hű zenészek röpöntek fel, mint Dresch Mihály és Grencsó

István. De Gyuri személyes aurájában különleges szellemi központok alakultak ki másutt is. Például a bácskai Magyarokanizsán, ahol Bicskei Zoltán, Nagy József, Kovács Tickmayer István és Mezei Szilárd munkásságára lett ő döntő hatással. Vagy a Győr Free Műhelyben, vagy a budai Fonó Zeneház létrehozásánál bábáskodva. Nem hagyhatjuk említetlenül Kobzos Kiss Tamás nevét sem, aki Szabadosnak alkotótársa volt *Az események igaz története* és *A Kormányzó halála* című művekben.

Gyuri született pedagógus, elbűvölő előadó volt, s ezekben a szabadiskolákban ő lelkiileg is foglalkozott tanítványaival, és a zenejátszással együtt a maga egész világképét is továbbadta nekik.

Ennek lényege a vertikális látás volt. Az, hogy a létnek van egy hierarchikus szellemi rendje, és ebben minden gondolat vagy mozdulat egy láncolat része. E rendben az anyagok is fel-le cikáznak az égi Jákob-lajtorján. Rajtunk múlik, hogy bármi apró életmozzanat szakralizálódhasson – s ha ezt nem tudjuk, vagy tagadjuk, minden a restség és a züllesztés állapotába zuhanhat körülöttünk. Éberségre van tehát szükség, és annak a tradíciónak a tudatosítására, amely ezt a szakrális rendet továbbadja nekünk. Innen közelíti meg Szabados a magyar népzene is, mint archaikus zenét, és az improvizációt, mint az archaikus zene létformáját. Úgy is, mint ázsiai örökségünk éltető forrását. Ezt a vertikális látást pedig kaotikus létezésünk, a napról napra megélt életünk a legnyersebb drámákkal szembesíti folyton. Szabados tudta, a művésznek álmodnia kell, félig az időtlenségben élnie, de mindig jelen is kell lennie, a hétköznapiban is ott kell élnie. Ahogy ő, orvosként, szembesült folyton a szenvedő emberek bajaival, ahogy hallgatta az élettörténeteket a szobi vonaton, amelyen Budapestre járt. Így ért össze Szabados Györgyben személyiség és művészet. Mint ez a nagymarosi ház is, mely éppúgy volt része személyiségének, mint művészetének. A kettő közt nem volt nála határ – művészetének élete egy darabból volt – így a hiteles.

Végezetül szeretném magát Gyurit idézni, művészetének summájára keresve szavakat. Egyik kedvenc zeneszerzőjéről, a lengyel Lutoslawskiról írta, annak halálakor, 1994-ben: „De az érzékek tükrei mögött is megmaradt mindenekelőtt istenrokonnak. Nagy partitúralapjai megszelídített haragvetések, meg-megnyíló dús rejtezkedés-pannók, lebegő mennyei hangpázsitok. Értette az életet, mert értette a Teremtést, és szolidáris volt vele. Nem lépett át az arányok egyetemes rendjén. Nem vétkezett ebben soha. Ám tudta a halált is, mert átélte ezt az évszázadot. Az évszázadot, amelynek méhében a kietlenség ismeretlen csöndjei is szépséggé változhattak.” Nem tudok szabadulni az érzéstől, hogy ezeket a sorokat Gyuri a maga képzeletbeli sírkövére is szánta. Mert ilyen volt az ő zenei világa, ezért jöttek el zenélni vele, e megszelídített haragvetésekre és mennyei hangpázsitokra Amerikából a szabad zene olyan fekete mesterei, mint Anthony Braxton és Roscoe Mitchell.

Remélni szeretném, hogy a világ rendje szerint lesz szellemiségének méltó továbbvivője a fiatalok közt, aki a Szabados-jelenség sokszínű szálaiból fonja majd össze a maga szellemi vezérfonalát. Ligeti Györggyel 1995-ben arról vitatkozva, hogy ki írhatja meg a jövő zenéjét, ezt mondta: „A gondok terhét ezen az úton már inkább egy ifjú cipeli... Neve ismeretlen, ő nem a „megcsinált”, nem a földikarrier fiú... Ő még s már hallja az időtlen, primordiális zenét.” Egy ismeretlen ifjú, igen, ő lehet az. Amint Szabados György indult el Bartók időtlen útján az 1960-as évek közepén, a maga tehetségével és hitével, hogy megvívjon sorsa angylaival és ördögeivel, mindannyiunk javára.

KODOLÁNYI GYULA

(Elhangzott Nagymaroson, 2014. július 13., vasárnap délután, Szabados György emléktáblájának avatásakor, születésének 75. évfordulóján.)

NAKONXIPÁN LAKÓJA A VILÁGHÁBORÚBAN

*Különös táj a lelked: nagy csapat
álarcos vendég jár táncolva benne,
lantot vernek, de köntösük alatt
a bolond szív mintha szomorú lenne.*

*Paul Verlaine: Holdfény
Fordította: Szabó Lőrinc*

Kétszeresen is aktuális Gulácsy Lajos művészetét felidézni ezekben a napokban: egy tavasszal rendezett kiállítás, illetve a művészetére és életére oly nagy hatással bíró első nagy világhégés száz éve történt kitörése miatt.

Több mint egy hónapon át, húsvévig volt látható a szentendrei Erdész Galériában az a rajzokból, színes grafikákból, levelekből és fényképekből álló kiállítás, amelyet gyűjtők, művészetének nagyrabecsülői rendeztek. Legtöbbjük régi jó barát, kik együtt akartak lenni a gondosan megvilágított, szép keretekkel díszített művektől körülvéve, hogy közösen felidézzék Gulácsy sok titokkal, legendákkal körülvett alakját.

Itt láthattuk nagyon korai grafikái közt rondóba foglalt profilképen Verlaine-t és őt magát, egy másikon kávéház előtt cylinderrel, majd a *Keresztes* fanatikus nőalakját, illetve a *Párban* címűn a fiatal úrfit a furcsa, köpenyes nőalakkal, és a leheletfinom ceruzarajzot, amit az „olasz táj” szerelmeseként vetett papírra. És a legjobbat, a *Serdülőt*, egy kislányt, aki finom mozdulatával könnyedén fellibben a földről...

A kiállítás eligazította a látogatót Gulácsy életében és művészetében: megérthetjük az irodalmi és történelmi hatásokat, amelyek képeit, verseit és írásait ihlették, és akár őt

magát is, ki régi korok szülöttjeként tűnik fel fotókon és rajzaiban. Elkápráztatja szemünket csodás kifejezőereje, amivel arccokat, jeleneteket ragad meg pár vonallal: soha nem a valóságot másolja, hanem fantáziájából alkotja meg őket.

A másik, amiért megemlékezünk róla, az I. világháború kitörésének századik évfordulója.

Sok mindenki életét határozta meg ez a nap, hihetetlen nagy volt az áldozatok száma a harctéren és máshol is, éhezés, szenvedés, fogolytáborok...

De a művészembert, aki elmenekült a világ elől, és valójában a reneszánsz múltban élt Luigi Gulácsyként Olaszországban, a háború nyers valósága megfosztotta a másik dimenzióban élés és alkotás jogától.

Gulácsy Lajos 1913-ban, az utolsó békeévben is Olaszországban volt, mint 1902 óta minden évben, ekkor már az esztendő nagyobbik részét töltve itt. Tavasszal Keleti Artúr, aki meglátogatta páduai szállásán, a falakon és falhoz támasztva sok új képről ír beszámolójában. Pedig Gulácsy sokat nélkülözött akkoriban, hiszen az utóbbi években nem állított ki odahaza. Mégis, alkotókedve töretlen volt. Talán még 1911-es utolsó, sikeres nagyvárad kiállításán eladott képeinek árából barangolhatott és festett imádott Olaszországában.

Az 1914-es év is itt köszöntött rá, ekkor átköltözött Velencébe, ahol Silvio Sartori festőbarátjánál lakott, akivel együtt vállaltak dekorációs munkát, és festették saját képeiket.

Talán Gulácsy utolsó, idegösszeomlása előtti festménye lehetett az, melyet később a Múcsarnok 1915-ös tárlatán bemutattak, miközben ő már a budapesti idegklinikára lakója volt. Sajnos ennek a képnek csak reprodukcióját ismerjük, sokszoros másolatban, de mégis itt láthatjuk utoljára azt a világot, melybe a festő már jó ideje menekült az őt körülvevő valóság elől.

Ezen a képen azok a watteau-i figurák jelennek meg, akiket ő az opálosan fénylő tenger partjára, vagy a szelíd olasz táj ciprusai, olajfái és virágzó bokrai közé festett, az elmúlás homályából előidézve őket reneszánsz kisvárosok utcáján vagy kastélyok előterében, kertjében. A valóságos világban csalódott, álmvilága viszont különös valósággá vált számára. Az otthoni művészeti életben ekkor már nem vett részt, de sok régi rajongója volt a reneszánsz kort idéző szerepekben, öltözékekben bemutatott és lefényképezett „performanszainak”, számon tartotta őt és művészetét sok értő barát, kik mind az akkori művészeti élet élvonalába tartoztak. Különösen a nagyváradi, kolozsvári írók, költők – közülük is elsősorban Juhász Gyula – hívták és segítették ottani kiállításokon való részvételét, ahol külön felolvasóesteket is tartott írásaiból.

És ebbe a nagyon nehezen fenntartható, törekeny nyugalomba – melyet sok áldozattal, egyre magányosabban és otthonról elszakadva kiépített – robbant bele a HÁBORÚ: egyik pillanatról a másikra nem volt többé biztonságban, mert Magyarország – így ő is – ellenségnek számított. Szobája ablaka a tengerpartra nézett, ahol gyakorlatozó, masírozó katonák jelentek meg. Gulácsy nem lépett ki többé a házból. Barátai elintézték – nem volt egyszerű –, hogy távozhasson az utolsó hajóval, melyen még szabadon elmehetett volna, de ő botrányt rendezve elmenekült. Napokig nem látták, végül 1914. augusztus 18-án kórházba került, ahonnan őrjüngési rohamai miatt a San Servolo idegstanatóriumba szállították. Fokozatosan lenyugodott, és barátaitól kérte, hogy hozzanak neki rajz- és festőeszközöket. Valóban dolgozott is, de nem jött teljesen rendbe. Barátai édesanyját hívták, aki 1915 januárjában érkezett Velencébe. Fia csak májusban hagyhatta el a San Servolót, és nagyon nehezen jutottak haza.

A szanatóriumból küldött első levelezőlap Keleti Artúrnak, a leghűbb barátának, Gulácsy munkássága legjobb

GUERRA. 1914–15

Papírlemez, fekete és színes ceruza, 450×305 cm

ismerőjéhez szól. Még a San Servolóban készült a *Guerra* című színezett rajz, és az *Álom a háborúról*, vagy *A halál sziklája*. Mindkettő már szurrealista stílusban született. A *Várostrom* című olajfestménye is már ebben az időszakban készülhetett, itt még történelmi korba helyezi az eseményt, és a háttérben olasz ciprusok nyúlnak a magasba.

Itthon rövid javulás után ősszel bekerült a pesti klinikára. Többé nem látta Olaszországot, a klinikán viszont egyre hosszabb ideig kellett tartózkodnia. 1919-től már nem festett újabb képeket, viszont 1922-ben az Ernst Múzeumban rendezett gyűjteményes kiállításán a klinika igazgatójának társaságában megjelent. Erről a kiállításról sok jó kritika és róla szóló baráti visszaemlékezés jelent meg folyóiratokban Budapesten és Erdélyben. Kosztolányi írása talán a legjobb az 1922-ben tartott kiállítás után megjelentek közül.

1932-ben halt meg, ötvenéves korában.

Rengeteg festménye, rajza tűnt el még életében, a klinikán saját maga is átfestette és felszabdalta egyes nagyméretű képeit, sok festményéről már csak a címe, vagy egy-egy régi újságban közölt felvétel maradt fenn.

Sokszor mellőzték a kultúrpolitika képviselői. Állami kiállításokról kizsúrizták képeit, de 1948-ban, az Európai Iskola nagy kiállításán ott voltak festményei – azok között, amelyek alkotóit a fiatalok elődeikként ismertek el.

CSEJDY VIRÁG

Irodalom

Szjő Béla: *Gulácsy Lajos*. Corvina Kiadó, 1979, Budapest
Gulácsy Lajos: *A virágünnep vége*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989, Budapest

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ
GULÁCSY LAJOS

Gulácsy Lajosról sokat beszéltek ezen a héten. Most zárult kiállítása, s Lehel Ferenc érdekes tanulmányt adott ki róla. Képeiből a régi mákonyos álmok gőzölgnek. A könyv pedig egy másik kísértetet idéz, azt, ki közöttünk járt, és ezeket a képeket írta. Azóta ő is kivándorolt innen, elment, nagyon messzire. Egy elme-gyógyintézet lakója.

Néhányszor láttam itt, új vászon egyenruhájában. Halántéka megderesedett, az alak azonban, amelyik emlékemben él, csodálatosan hasonlít hozzá, s modora – az, ami emberben a lélek – alig változott. Arcán a kedves, szirupédes mosoly. Szája, ez az érzéki, festői száj most is olyan bíbor, mint valami késsel vágott, vérző seb.

Igaz, pluralis majesteticusban szól, akár a fejedelmek, de szerény, s úgy dicséri orvosait, ápolóit, ahogy valaha vételetársait, a festőket. Általában nem hiszem, hogy azelőtt sokkal több kapocs fűzte volna a társadalomhoz, az úgynevezett „közélet”-hez, mint ma, mikor, végképp lángoló futurista egekben gázol, és a dadaisták nyelvét beszéli.

Azt mondják, az az ember próbája, milyen részeg korában. Az örület, mely az önfegyelem teljes bomlása, még nagyobb próba. Micsoda pipogya részek vannak, s micsoda józan, sűrű örültek. Ő azonban finom, szerartásos nemes úriasságát nem vesztette el. Most tetszik ki, e dicső romok közt, hogy a mindig természetes, nem szenvelgett finomság volt ősi lényege.

Amint mosolyog furcsán – nem furcsábban, mint egykor –, és meghajlik, érzem, hogy költő és úr, ki az utolsó etiketről nem feledkezett el.

Ez a költő, ki ecsetjével verseket festett, és céhbeli volt az írók között is, valamikor, ifjúságának éjszakáján, elmondott nekem egy történetet, mely annyira megható és jellemző, hogy átadom azoknak, kik az ő egyedülvaló, regényes életét írják. Firenzében, nagyon fiatalon, bonctant akart tanulni. Vajmi kevés szüksége lehetett rá, őneki, ki mindig látomásait pingálta, de belekezdett. *Verlaine is elolvasott talán egy verstant.*

Engedélyt kért a bonctani intézettől, hogy időnként bejárhasson, és a reneszánsz festők módján a hullákat tanulmányozza. Egy este – köd volt, gyertyagyújtás után – elindult. Végighaladt egy nyirkos, sötét folyosón, melyben kongottak a léptei, s hahotázott a visszhang. Azután a boncterembe ért.

Itt csak egy öreg, közönyös szolga tett-vett az alacsony bádogasztalkák között. Az egyikén egy leány feködött. Leült melléje, elővette vásznát, ecsetjét, és munkához látott. Az izmok vonalát festette, a csontot és a húst figyelte, az arányokat, összeszorított szemmel, pontosan, a szakember érdeklődésével.

Sokáig dolgozott. A szolga közben kitakarított, eltűnt valamelyik ajtón, s ő a lobogó éjszakában, a gázlángok alatt, egyedül maradt az ismeretlennel, a legtürelmesebb modellel, ki órákig, napokig, évszázadokig nem mozdul. Fölkelt, és mintegy társaságot keresve, közelebb ment hozzá. Tizenhét-tizennyolc éves gyári nő lehetett, vagy egy kósza lány, ki virágokat árult a virágok városában, s aztán – nem tudni, miért – megölte magát. Szőke haja glóriájában aludt. Talpán – gombostűvel odatűzve – egy cédula, rajta a neve, csak ennyi: Aurelia.

Luigi, a magyar piktor, hosszan bámulta Aureliát. Egyszerre aztán átborszongott rajta a gondolat, hogy ezzel a szegény lánnyal soha senki nem foglalkozott annyit, mint ő e pár perc alatt itt, a firenzei boncteremben, és sze-

me elfátyolosodott. Ha valaki életében ily figyelemmel, gyengédséggel néz rá, csak egyszer is, akkor bizonyosan nem kerül ide, nem hal meg. Ő volt az első és utolsó. Ettől az érzéstől megriadt. Összecsomagolta holmiját, és aznap nem tudott többé dolgozni.

A költő vette ki az ecsetet a festő kezéből. Máskor pedig, gyakrabban, ez a költő nyújtotta oda neki, hogy fessen.

(Forrás: Pesti Hírlap, 1922. szeptember 24.)

1944–1945

Emlékezések 1944 nyaráról

Korábbi két számunkban a tragikus 1944-es év dokumentumainak sorában magyar írók emlékeit idéztük fel 1944. március 19-éről, illetve Illyés Gyula 1945-ös megemlékezéseit két elhurcolt íróbarátjáról, Sárközi Györgyről és Sándor Kálmánról. Most 1944 nyarának eseményeiről közlünk emlékeztetéseket, fókuszban július történéseivel, amikor Horthyhoz hű katonai vezetők, valamint a Magyar Függetlenségi Mozgalom beépített emberei megghiúsították a budapesti zsidóság elhurcolását, illetve megszervezték a zsidók mentését, együttműködve többek között Raoul Wallenberggel is. Polcz Alaine megdöbentő háborús memoárjából a kolozsvári zsidóság deportálásának részleteit adjuk ki.

Munkácsi Ernő, a német megszálláskor létrejött Zsidó Tanács egyik vezetője a budapesti „zsidótlanítási művelet” kísérletét írja le, illetve annak kudarcát, a megelőző sokrétű erőfeszítések eredményeként.

1944 júniusára készül el az úgynevezett *Auschwitzi jegyzőkönyv* fordítása, Soos Géza, Szent-Iványi Domokos jobbkezeének irodájában. A két Auschwitzból megszökött szlovákiai zsidó beszámolóját Soosék Horthy Ilona és ifj. Horthy Miklós révén juttatják el a kormányzóhoz, a nyugati nyelvű fordításokat pedig a diplomáciai kar kiszemelt vezetőihez Budapesten, illetve külföldön a szövetséges hatalmak képviselőihez. A jegyzőkönyvben először feltárt tények hatására felgyorsul Horthy fellépése a deportálások leállítására ügyében – a Belügyminisztériumot azonban vele ellenséges magyar nácik, Jaross, Baky és Endre irányítják március 19. óta, akik szabotálják a kormány június 21-i és a koronatanács június 24-i döntését, és puccsot szerveznek Horthy végleges eltávolítására. Horthy, aki gyakorlatilag házfogságban él 1944. március 19-től kezdve, megmaradt formális hatalmát ekkor használja fel hatékonyan – miközben a

németek gyengülésére számítva, náciellenes belső körével Lakatos Géza miniszterelnöki kinevezését, illetve a németekkel való szembefordulási kísérletet szervezi titokban.

A szövegrészletek kiválogatásában közreműködött Szekér Nóra.

KODOLÁNYI GYULA

POLCZ ALAINE

ASSZONY A FRONTON

(részlet)

Úgy terveztük, hogy a visszautat megszakítva Pesten maradunk. Az újságokból tudtuk meg, hogy felállítják a gettókat. Nem akartuk elhinni, hogy megteszik, és ha itt mégis, Erdélyben akkor sem, az lehetetlenség. De azonnal visszaindultunk.

Az egész házban egyedül mi voltunk keresztények. Az emeleti lakók kedves jó barátaink, ők adták át a nagy lakáshiány közepette a földszinti lakrészt nekünk, összébb húzódtak, mert félték. Mi egyben-másban falaztunk nekik, ők mellékálláshoz és jövedelemhez segítették Jánost, aki akkor a Helikonnál dolgozott. Ezt az állást is zsidó barátaink révén kapta, illetve az én barátaim révén. Kovács Laci felesége, az okos és erélyes Sulika, aki tulajdonképpen vezette a Helikont és a Szépmíves Céhet, maga is zsidó, hát rohantunk haza.

Német megszállás.

Este mentem haza a sétatéren át, a százados vadgesztenyefasorok alatt német tankok álltak, lövésre készen. Mellettük mozdulatlanul, némán a katonák. Csak égő cigarettájuk parázslódott vörösen a légó- és lombsötétben. Mintha a lélegzetüket is hallottam volna... Egy nő megy egyedül a sötétben, a tankok előtt, és a katonák mozdulatlanul, hangtalanul nézik. Féltem, nem magam miatt, nem én voltam a tét. Különös volt, hogy az egész hosszú úton egyetlen pissenés, mozdulat nem hallatszott. Ez a kép még ma is kísért. *Akkor* kezdtem félni a német katonáktól.

Iszonyat és kavarodás mindenütt.

Amikor megesküdtünk, már viselni kellett a sárga csillagot. Horváth Böske barátnőm nem volt ott, azt mondta, nem jön református templomba, és én marha még szemrehányást tettem, hogy én önként mentem vele a zsinagógába. A kislány, akibe a bátyám szerelmes volt, Margitka sem jött el, de ez nem tűnt föl, mert csak házon kívül barátkoztam vele. Dóry Ferkó, amikor megtudta, hogy csillagot kell viselnie, sírógörcsöt kapott, és nem ment ki a házból. Úgy hozta el Kovács Pista taxin, kiskabátban, azzal, hogy szétveri azt, aki igazoltatni meri őket. Ez mind hozzátartozott a házasságom első napjainak hangulatához, s ennek emlékével rohantunk haza Pestről.

A hazaérkezésünk utáni napon elhurcolták az utcánkából Kádár Imrét' és a feleségét. János elszaladt az iskolába a kislányukért, Annáért, nehogy hazajöjjön, vitte Sulikához. Onnan aztán vidékre menekítették. Életben maradt. Jánoska, a fiuk közben hazaszaladt és nálunk kereste Annát, hiába tartóztattam, elment. Ő nem menekült meg.

Ezekről a napokról nincs más emlékem, mint hogy a házban lakó Sebőkékkel vártuk, hogy mikor viszik őket. Iszonyatos volt. Persze nem tétlenül ültünk, Pétert, Sebőkék fiát sikerült munkaszolgálatosnak felvétetni. Gyorsan, órák alatt katonafelszerelés kellett, Irénke nővérem az udvarlója fejéről szedte le a katonasapkát, akit ezért aztán becsuktak. Hogy Irénke miért tette, ma sem értem, mert ő volt a család egyetlen antiszemita tagja. Egon bátyám bakancsa kicsit nagy volt Péternek, a háború után köszönettel visszahozta.

Közben bőröndökkel, meleg ruhákkal, gyógyszerekkel, hamis papírokkal, hamis orvosi bizonyítványokkal szaladgáltunk. Elmeógyógyintézetbe segítettünk becsukni embereket stb. Mások is ezt csinálták, ez volt ezekben a napokban, semmi más.

János nagyon rendes volt. Nem velem, hanem mindenkivel. Egyetlen szó nélkül segített, nem félt, és nem várt semmi hálát. Ezenkívül hallgatott.

Sok mindenről én sem tudtam.

A Gestapo éjszaka ment a jelentékenyebb, gazdagabb zsidókért. Egon bátyám a városnál dolgozott. Mindig onnan kértek kocsit. Így előre tudtuk. Én leadtam a drótot Horváth Böskekének, ő tovább, és akkor nem aludtak otthon éjszaka.

Horváth Böskéék az ékszereiket és más értékeiket kihozták hozzánk.

Dőry Ferkót sikerült kimenteni, katona lett.

Elvitték Margitkát, Egon szerelmét. Szemeteskocsin.

Közeledtek a mi utcánkhoz. Sebők, az öreg édesanyja, Sebőkné, János meg én végtelen beszélgetésekkel töltöttük az estét. Aztán, na, ma már nem jönnek, le lehet feküdni.

Napközben az asszony hurcolta hozzánk a holmiját. Az öreg nénit szél érte, fél oldala megbénult. Nosza gyorsan, papírok, ki lehet menteni a lágerből. Ültem az ágya mellett, és vigasztaltam, hogy *nem viszik el*, kórházba fog jutni. Ha elszaladtam a piacra, sírt és kiabált, hogy hívjátok haza, neki elhiszem, hogy nem fognak elhurcolni.

Harmadnapra rá elvitték a ház összes lakóját. Hajtották őket le a lépcsőházban. Kisgyermek is volt, kétségbeesve üvöltött, eltört a tejesüveg, csörgött a tej a lépcsőkön, kiszaladtam, hogy segítek, Magdához akartam szólni, egy csendőr ordítani kezdett, hogy mit akarok *ezeztől*, és belökött az előszobaajtón. Magda, Sebőkné mosolygott és intett, úgy ment le a lépcsőn. Rám csapta a csendőr az előszobaajtót, álltam a falnál, és hallottam az öregasszony hörgő lélegzetét. A fia könyörgött: „Ne sietessék, szél érte szerencsétlent...” „Majd puskatussal megkönnyítjük a járását neki” – még ezt hallottam. Akkor János megfogta a csuklóm, belökött a belső szobába, és rám zárta az ajtót.

(Polcz Alaine: *Asszony a fronton, Jelenkor Kiadó, 2005, Pécs, 12–15.*)

Jegyzet

* Kádár Imre (1894–1972) költő, újságíró, az Erdélyi Szépművés Céh egyik megalapítója.

MUNKÁCSI ERNŐ

HOGYAN TÖRTÉNT?

(részlet)

Az elkődösítésnek és hazudozásnak a vidéki deportálásoknál használt módozatait fel kellett adniok az „akciónak” budapesti végrehajtásánál, amelyet a semleges követségek, a központi hatóságok, a nagyszámú munkástömegek és habár igen vékony, de a zsidókkal együttérző baloldali keresztény rétegek szeme láttára kellett volna végrehajtani. A szám is összehasonlíthatatlanul nagyobb volt, mint akármelyik vidéki gyűjtőtábor elhurcolásánál, hiszen a legnagyobb, a nagyváradi csak kb. 35.000 főt tett ki, a budapesti pedig 250.000-et közelítette volna meg. Nem csoda, hogy alapos előkészületeket tettek a zsidótlanítási művelet megkoronázásának végrehajtására. De mily mértékben szorult a hurok a fővárosi zsidóság körül, egyidejűleg megmozdultak az ellenálló erők is. Szociológiailag és történelmileg nézve ez természetes is volt. A vidéki deportálások sikerének titka: az elkődösítésekben, hazudásokban, a hírszolgálat nehézségeiben és elvágásában és abban a lélektani tényezőben keresendő, hogy az emberek számukra kellemetlen híreket nem szeretnek tudomásul venni. De amily mértékben közeledett a zsidótlanítási kiürítés a főváros felé, ugyanolyan mértékben csökkent e tényezőknek befolyása is. Aggastyánoknak, csecsemőknek, frissen operált betegeknek, örülteknek vagonokba való rakását és brutális körülmények között való elhurcolását a nuncius, a semleges követek, az egyházak fejei, a központi hatóságok szeme előtt sem letagadni, sem szépíteni nem lehetett volna. [...]

Jungerth-Arnóthy megjelent a június 21-i minisztertanácson, ahol részletesen elmondotta, hogy a zsidók üldözése és a deportálások miatt mi a külföld véleménye a magyar népről és a magyar kormányról. Részletesen beszámolt mindazokról a tényekről, amelyeket a külföldi követek néki előadtak. Jungerth-Arnóthy megkapta valamennyi rádióállomásnak Magyarországra vonatkozó leadásait, amelyek a M.T.I. titkos kiadásai voltak. A zsidóüldözésekről naponta szinte 30–40 hír jelent meg. (Arra nézve, hogy a gettóztatások és deportálások

brutalitása milyen elködösítés mellett és titokban ment végbe, jellemző, hogy a magyar külügyminisztérium vezetője azokról csak a külföldi követek útján kapott felvilágosítást, akiknek kezében nem volt hatósági hatalom és az ország közvéleménye mennyivel kevesebbet tudhatott meg?) Jungerth-Arnóthy arról is beszámolt, hogy külföldi követektől és külföldről olyan hírek jönnek, hogy a Lengyelországba deportált zsidókat Auschwitzba viszik, ahol elgázosítás után elégetik őket. A svéd követ írásbeli értesítést adott át Arnóthynak, amely feltárta az auschwitzi szörnyűségeket. A külügyminiszter-helyettes figyelmeztette a kormányt, hogy a nemzetközi közvéleményt nem lehet semmibe venni: *„mi kis nemzet vagyunk, nekünk szükségünk lesz a nagy nemzetek jóindulatára és barátságára, ha a háborúnak vége lesz; ha pedig ezt folytatjuk, akkor az összes nemzetek rokonszenvét elvesztjük és Magyarország, ha még egyszer be akar kapcsolódni a világ gazdasági és kulturális életébe, mindenkitől el lesz hagyatva.”* [...]

Általában úgy látszik, hogy Sztójay a deportálásokat ellenző, majd leállító magatartására a sugalmazást, majd utasítást a volt kormányzótól kapta. Vallomásában is utalt arra, hogy a deportálásokkal kapcsolatos atrocitásokról a kormányzó kabinetirodájából kapott értesítéseket, oda futottak be a panaszok. Ez képezte az előzményét annak, hogy a június 21-iki minisztertanácson javasolta a két deportáló államtitkár beidézését. Sztójay szerint a június 23-iki minisztertanács azzal fejeződött be, hogy a kormány nem ellenzi, hogy a külföldi felkéréseknek (nyilván a zsidóknak semleges országba való kiszállítására vonatkozóan) eleget tegyenek, de egyúttal a kormány saját elhatározásaként kimondja, hogy a további deportálásokat letiltja. Jaross kétségbe vonta, hogy ez lett volna a minisztertanács határozata, és szerinte akkor az volt az álláspont – hogy miután a két államtitkár jelentését meghallgatták –, azok határozott utasítást kaptak, hogy mindegyik a maga hatáskörében akadályozza meg a további atrocitásokat, *„de a deportáció tényének megállítására önmaga a minisztertanács még nem talált elég erőt, úgy, hogy erre vonatkozóan határozat még nem hangozott el. Tényleg a miniszterelnök személyében ellene volt a deportációnak, de ő sem érezte azt a végrehajtási erőt, amire szükség lett volna.”*

A kormányznak ez a határozatlansága tette szükségessé, hogy három nappal később Horthy koronatanácsot hívjon

össze. A kormányzó a deportálások leállítását végzetesen lassú és csak fokozatosan erősödő elhatározások alapján vette kezébe s különböző tényezők bírták őt erre. [...]

Angelo Rotta pápai nunciusnak Horthyra való befolyását megvilágítja Eszterházy Móric vallomása. A külföldi követéségek nagy része 1944 elején a bombatámadások elől vidékre költözött. A pápai nuncius Eszterházy Móricnak csákvári birtokára ment, a svájci követ pedig Vajnára, amely onnan 40 km-re van. A püspöki kar *Apor győri püspököt* bízta meg, hogy a zsidók védelmével foglalkozzon, vele és a nunciussal volt közvetlen érintkezésben *Jánosi József páter*, aki napról napra eljárt a belügyminisztériumban, és a zsidó tanácstól közvetlenül kapja a híreket. Eszterházy egyfelől Apor püspökkel tárgyalt, másrészt a nunciussal, aki a vendége volt. Angelo Rotta nemcsak mint a szentszéknak követe szerepelt, hanem még inkább mint a Budapesten lévő követek doyenje. Eszterházy felkérte a nunciust, hogy elsősorban saját személyében lépjen közbe, de érintkezék kollégáival, a svájci és a svéd követtel és amíg itt volt, a portugál ügyvivővel is. Ennek a diplomáciai akciónak két iránya volt. Az egyik: a kormányzónál s a kormánynál közbenjárni, szemük elé tárni, hogy mi történik itt, milyen embertelenség folyik. Másfelől pedig arra törekedtek, hogy a követek saját kormányukat minél alaposabban tájékoztassák a magyarországi borzalmakról és arról, hogy ami Magyarországon történik, nem egyéb, mint bűncselekmények halmaza. A semleges követeken keresztül kísérelték meg tájékoztatni a nyugati országok közvéleményét és sajtóját. A nuncius elsősorban *Verolino* követségi tanácsos útján tájékoztatta a kormányzót. *Verolino* ifj. Horthy Miklóssal érintkezett és az ő tudósításai jutottak el a kormányzóhoz. (Eszterházy maga is megjelent Horthynál és feltárta az atrocitásokat.) A nuncius elég pesszimista volt. Egyenesen megmondotta, hogy „*míg Endre és Baky kezében van a hatalom, lényeges változást nem lehet elérni.*” [...]

Később Eszterházy maga is újra megjelent Horthynál és szóba hozta a zsidóüldözéseket. Ekkor a kormányzó többek között azt a kijelentést tette, hogy „*Jaross nemigen tud rendet teremteni, sem az országban, sem a minisztériumban.*” Ezenkívül megjegyezte, hogy „*nem bír az államtitkáraival, azok nem engedelmességek neki.*” „*Endrétől és Bakytól meg kell szabadítani az országot.*”

Ugyanebben az időben már a Zsidó Tanácsnak is megvoltak a kapcsolatai, amelyek a kormányzóhoz elvezettek. A tolmács ifj. Horthy Miklós volt, akivel az összeköttetést *dr. Pető Ernő* teremtette meg, *dr. Onódy Dezső* kormányzósági titkár segítségével. Az utóbbi készítette elő a találkozást. Ifj. Horthy Miklós kitzúta a találkozás időpontját, és Pető Ernőt még május végén a késő délutáni órákban felhívatta a Várba. A külügyminisztérium előtt várta *dr. Onódy* és bevezette Petőt a Vár négyszögére vezető kisajton, a kormányzó fiának fogadószobájába. Ezek a találkozások később sűrűbben ismétlődtek. A tanács kiküldötté feltárta a zsidók elleni intézkedéseket, a budapesti összeköltöztetések viszonyosságait, a deportálásokat, az auschwitz gázkamrákat. Ifj. Horthy Miklós megrendülten hallgatta ezeket és vállalta, hogy apjával megismerteti a dolgokat és igyekszik segíteni. Előfordult, hogy kétkedéssel fogadta az adatok valóságát – mint mondotta –, apja a deportáltak sorsáról megkérdezte *Jarost* és *Winckelmann*t és ezek a borzalmakat „zsidó rémlátomásoknak” nyilvánították. Nemegyszer azt is elmondotta, hogy nehezen tud eredményt elérni, mert a miniszterek folyton hazudnak apjának. [...]

A Budapest környéki zsidóságot elhurcolták, de a fővárosi deportálás elmaradt. Az elmaradásnak számos előzményét és okát fentiekben láttuk. Horthynak feltűnően gyanús volt a csendőrök összpontosítása, és olyan jelentések érkeztek hozzá, hogy *Baky* puccsot szervez ellene, és a karhatalmi osztagoknak Budapestre való felrendelése tulajdonképpen azt a célt szolgálja, hogy a puccsot fegyveresen támogassák. Ezért a kormányzó környezete már a július 2-ra, a Hősök terére tervezett zászlóavatási ünnepély megtartását is ellenezte, a „légiveszélyre” való tekintettel. Utolsó pillanatban le is fújták. A tervezett puccs konkrét híre július 5-én, egy szerdai napon került el Horthyhoz. Eredménye az lett, hogy Horthy még délután kihallgatásra rendelte magához *Faragho* altábornagyot, továbbá a két karhatalmi zászlóalj tisztikarát. Beszédet intézett hozzájuk és megparancsolta, hogy hogyan vonuljanak be állomáshelyükre.

A gyanú azonban tovább élhetett a kormányzó környezetében! Vajon el fog-e vonulni a vérre és zsákmányra éhes banda? Hátha megkísérlik a puccsot, és a kormányzót félre-

állítják? Ezért július 5-éről 6-ára virradó éjjel és másnap olyan határozott lépések történtek, amelyek a magyar szuverenitás újjáéledésének jelei voltak, és amelyre példa március 19-e óta nem volt.

Július 5-ről 6-ra virradó éjjel drámai események játszódtak le. *Tölgyessy Győző és Paksy-Kiss Tibor ezredesek, a budapesti zsidóság kiszemelt hóhérai, a Rákóczi úti Pannónia szállodában voltak megszállva.* Véletlenül néhány lépésnyire voltak a budapesti zsidó élet központjától és a Zsidó Tanács Síp utcai székházától. Éjjel két óra tájban a kormányzásnak egyik személygépkocsija állt meg a Pannónia szálló előtt. Magasrangú tiszt szállt ki belőle, és Tölgyessyt felvitte a Várba. Itt *Lázár* altábornagynál, a testőrség parancsnokánál kellett jelentkeznie, aki nevére szóló rendeletet adott át, amelyben az altábornagy közölte Tölgyessyvel, hogy a kormányzó parancsára Budapesten az egységes karhatalmi parancsnokságot ő – *Lázár* – vette át. Hajnali négy óra felé ugyanilyen körülmények között a kormányzás autója Paksy-Kiss Tibort vitte fel a Várba. A személygépkocsit mindkét esetben géppisztollyal felszerelt motoros kocsik kísérték fel a Várba. Paksy-Kiss Tibor ugyancsak személyre szóló rendeletet kapott *Lázár* testőr tábornagtól. [...]

A deportálás elmaradására egyenesen senki sem kapott parancsot, az tényleg annak következtében maradt el, mert nem volt csendőrség, amely azt végrehajtotta volna. *Amikor a népbíróság elnöke megkérdezte Ferenczy Lászlót, hogy a deportálást a németek megcsinálhatták volna-e, a válasz így hangzott: „A németek nem tudták megcsinálni, mert 6-án került volna sor a végrehajtására.”*

(*Munkácsi Ernő: Hogyan történt? Adatok és okmányok a magyar zsidóság tragédiájához, Renaissance Kiadás, 1947, Budapest, 161., 166–167., 171., 172., 177–178.*)

Soos GÉZA

MIT TETT A MAGYAR KÖZÖSSÉG A MAGYAR ZSIDÓSÁGÉRT?

(Részlet Auer Pál volt párizsi követhoz írt leveléből)

Mihelyt az első zsidóellenes intézkedések napvilágot láttak, a Magyar Függetlenségi Mozgalom (MFM), illetve a Közösség azonnal kiküldött engem és Saláta Kálmánt, hogy az üldözöttekkel a kapcsolatot felvegyük és segíteni próbáljunk. Mindketten az egyházak zsidómissziói szerveivel (Szentkereszt-Egylet, Cavallier József, P. Jánosi, Jó Pásztor Alapítvány, Éliás József, Bereczky Albert, Muraközy Gyula), valamint a különféle zsidó szervezetek (Zs. Tanács stb.) tagjaival (Komoly Ottó, Kemény György) vettük fel és tartottuk rendszeresen a kapcsolatokat. Így léptem érintkezésbe a legendás híró Wallenberg Raoullal, aki Budapestre érkezve az elsők között keresett fel, majd én töltöttem nála és Anger barátjánál egy hosszú estét. Vele, és főként Éliás Józseffel beszéltem meg és dolgoztunk ki terveket. Éliás Józsefet rendszeresen értesítettem mindarról, amit a Külügyben, a Kormányzóságon és az egész MFM-hírszolgálatunk révén megtudtam és a zsidókat érintette.

A prot. és kath. *egyházi* akciók (tiltakozások, küldöttségek, pásztorlevelek stb.) a már említett Szent Kereszt és Jó Pásztor gyakorlati segítőszolgálat mellett a Magyar Közösség emberei voltak a legagilisabb mozgatói nyílt színen és háttérben egyaránt. A legnagyobb szolgálatot azonban a Magyar Közösség, ill. MFM a budapesti zsidóság megmentése körül fejtette ki. Június második felében a titokban elkezdett vidéki zsidódeportálásokból világbotrány fejlődött ki. Június 23-án a magyar protestáns püspökök tiltakoztak, 25-én érkezett a svéd király tiltakozó távirata, majd a pápai nuncius és Serédi hercegprímás, valamint Rooseveltnél elnök tiltakozásai. A félrevezetett kormányzó végre rájött, hogy mi történik, és letiltotta a zsidók „munkáltatás céljából való kiszállítását”. Ezt azonban a németek nem akarták annyiban hagyni, és magyar ügynökeikkel megbeszélve puccsra készülődtek. Július elején váratla-

nul Budapestre rendelték több SS- és Gestapo-különítményt és két csendőrszázalóaljat, hogy ezek puccsszerűen szállítsák el a budapesti zsidókat, és ha kell, fogják el a kormányzót is. Az MFM hírszolgálatát ezt felderítette, és két vonalon adott ki ellenintézkedéseket: a) A *polgári* vonalon nekem volt kötelességem, hogy Éliás Józseffel védelmi tervet dolgozzak ki. Ez a következő volt: megszerveztük a 2600 budapesti zsidó ház „hírszolgálatát”, minden tíz háznak volt egy „összekötője”, a 260 összekötőnek 13-15 „főösszekötője”, akik Éliás Lázár-utcai központjával tartották a kapcsolatot. Az elgondolás ez volt: ha a katonai vonalon nem tudnánk idejében eredményesen cselekedni, és megtudjuk, hogy valamelyik éjszaka a zsidó házak megrohanása és a deportálás megkezdődik, akkor én ezt azonnal közlöm Éliással, s ő emberei révén az összes zsidó házat értesíti, és a megadott időpontban a zsidó lakosok kiözönlnek az utcára, nyílt botrány lesz és valószínűleg annyi időnyerés, hogy a deportálás végül is megakad. – b) *Katonai vonalon* az esztergomi páncélosokkal próbáltunk egy tervet végrehajtani: Koszorús vk. alezredes önhatalmúlag – senkinek felfelé nem jelentve – az esztergomi páncélosokat az éjszaka leple alatt Budapestre felrendelte s ezek körülvették a Várat. Ezután Koszorús jelentette a kormányzónak önhatalmú lépését, melyet azért tett, mert értesült a német-nyilas tervekről, s tudta, hogy ha a kormányzónak tényleges karhatalom nem áll majd rendelkezésére, a zsidókat és a kormányzót egyaránt elhurcolhatják. Most a kormányzó a helyzet ura: tegyen, ahogy jónak látja, csapja el őt, vagy éljen a lehetőséggel. – A kormányzó ezután azonnal hívatta az MFM-hez tartozó Faragho altábornagyot és a vele összedolgozó Lázár tábornokot. A csendőrséget visszaparancsolta Budapestről és a másnap délben megtartott koronatanácson Baky és Endre bukott emberek lettek. (Később Jaross, Imrédy és Kunder is). A budapesti zsidóság ezzel a deportálástól megmenekült. Így az egyházi és a nemzetközi intervenciók révén végre tisztán látó, de tényleges hatalommal nem rendelkező kormányzót de facto az MFM, illetve a Magyar Közösség segítette hozzá, hogy a budapesti zsidóságot megmentse, melyet most „fasiszta-fajvédelemmel” akarnak besározni.

A Magyar Közösség egyes kiemelkedő tagjai olyan nagy jelentőségű, több ezerre menő zsidómentést vittek véghez,

melyet Lévai Jenő is kiemel munkájában. (Neveket személyesen készséggel adok). Kisebb, de szintén nem jelentéktelen segítséget jelentettek azok az egyéni mentőakciók, melyeket Saláta Kálmán és barátai katolikus részen, Döbrössy Lajos, Hőgye Mihály, Nagy Gyula, Vatai László és én magam protestáns részen szerveztünk meg és hajtottunk végre. (A Soli Deo Gloria budapesti, szárszói, szilicei otthonai, titkárainak magánlakásai tele voltak „eldugottakkal”. – Jellemző, hogy mikor az „összeesküvés” leleplezése alkalmával Saláta Kálmán Budapesten bujkált, számos zsidó védenec küldött hozzá biztató üzeneteket és ajánlott fel részére bármikor menedéket. Nekem Kemény György államtitkár és Éliás József aláírásával ellátott bizonyítványom van arról, hogy általában mit tettem a zsidóságért.)

Ez volt a Magyar Közösség „fajvédelme”. Emelt fővel állítjuk, hogy igenis igyekeztünk minél több fontos helyre olyan tisztességes magyarokat kinevezni, megválasztani, akik a fentiek szerinti, szeretetre és nem gyűlöletre, becsületre és nem becstelenségre építő magyar hivatást vállalták, és a legkritikusabb időkben üldöztetést, Gestapo-börtönt, kínzásokat, mindent elviselve, családjukat feláldozva védték az üldözött zsidókat, lengyeleket, franciákat, hollandokat, angolszászokat s természetesen az ugyancsak üldözött baloldaliakat, németellenes magyarokat... Hogy a Magyar Közösségnek is voltak tagjai, akik „eltévedtek”, nem ilyen értelemben munkálkodtak, az lehet. De ilyen eset a legkiválóbb tömörüléseknél, családoknál, stb.-nél is megesik (akadtak zsidó származású nyilasok is). Hogy rosszul fogalmazott „írásokat” is találtak, ez is lehetséges (a ködösítésért készített írásokon kívül többen sokszor kifogásoltunk fogalmazványokat), de ha mégoly vétkek történtek volna is (amiről nem tudunk), a fenti tények nem homályosítanak-e el minden vádat, s nem igazolják-e ma otthon börtönben meghurcoltak és külföldön megvádoltak valódi szándékait?

1947. szeptember 25.

(Soos Géza: *A Magyar Közösségről (Levél Auer Pál volt párizsi követnek)*, in *Evangéliumot Magyarországnak! Soos Géza emlékkönyv 1912–1953, A Ráday Gyűjtemény kiadása, 1999*)

Megjegyzés

Soos Géza (1912–1953) ügyvéd, református teológus Teleki Pál munkatársa volt a Miniszterelnökségen. Emigrációban, az Egyesült Államokban halt meg autóbalesetben. 1944 őszén Olaszországba szökött titkos küldetésben, hogy a szövetségesekkel tárgyaljon a fegyverszünetről.

Soos Géza diplomata, a Magyar Függetlenségi Mozgalom és a Magyar Közösség egyik antifasiszta vezetője Auer Pál párizsi követnek akkor írja levelét, amikor a szovjet és magyar kommunisták által irányított magyar belügy 1947 elején beindítja koncepciók perét „összeesküvés a Köztársaság ellen” címen. A Magyar Közösség nevű titkos szervezet tagjait hazaárulással, összeesküvéssel és rasszizmussal vádolva a Kisgazdapárt értelmiségi és politikai bázisát törik meg a hatalomátvitel céljából. A pert kísérő kommunista sajtópropaganda olyan sikeres volt, hogy barátainak az egyébként hamarosan emigráló Auer Pált is fel kellett világosítania a per valódi természetéről.

SZENT-IVÁNYI DOMOKOS

HORTHY KORMÁNYZÓ KÜZDELME A HATALOM VISSZASZERZÉSÉÉRT

Bárczyt szoros baráti szálak fűzték a kormányzóhoz, emellett pozíciójából eredően számos előnyt is élvezett. Miniszterelnökségi államtitkárként kivonhatta magát a belső harcokból, és politikai támadások céltáblájával sem szolgált. A királyi palota és a Sándor-palota elhelyezkedése nagyban megkönnyítette számára, hogy feltűnésmentes, diszkrét kapcsolatot tartson fenn a kormányzóval. A két palota közel volt egymáshoz, ráadásul Bárczy két fontos kulccsal rendelkezett: az egyikkel bejuthatott a királyi palota kertjébe, a másik pedig a Sándor-palotából a kormányzói lakosztályba vezető titkos föld alatti átjáró kapuját nyitotta.¹ Ekképp Bárczy anélkül kereshette föl a kormányzót, hogy erről bárki is tudomást szerzett volna. Míg gróf Károlyi Gyula, gróf Esterházy Móric, Kánya Kálmán és

más tanácsadók kénytelenek voltak megritkítani látogatásait, nehogy a németek gyanút fogjanak, Bárczy úgyszólván mindennapos megbeszéléseket folytathatott a kormányzóval, akinek így a legbizalmasabb tanácsadója és barátja lett.

[...] Kétség nem fér hozzá, hogy 1944-ben Gyöngyi (Saint-Genois grófnő) mellett én voltam Bárczy legközelebbi barátja és szövetségese: egyetlen nap sem telt el, hogy ne találkoztunk volna.

Barátságunk felbecsülhetetlenül hasznos volt mind a Magyar Függetlenségi Mozgalom tájékoztatási szolgálata, mind maga Bárczy számára. Rendszeresen kicseréltük egymással értesüléseinket és elképzeléseinket, s nyugodtan állíthatom, hogy pontos információkkal rendelkezünk a kormányzó, a kormány, valamint a németek tevékenységéről. Tegyük még hozzá, hogy továbbra is működött a királyi palotában a „kiugrási iroda”, magam pedig tovább folytattam vizsgálódásaimat a háborúba lépés felelősségéről – vagyis elmondhatjuk, hogy az MFM megbízható és hatékony hírszerző szervezetként dolgozott. [...] Az információszerzés mellett az MFM igyekezett befolyást gyakorolni a magyar közvéleményre is, s ennek érdekében megpróbálta mind szélesebb körben terjeszteni a fontosabb értesüléseket. Az MFM befolyással volt Horthyra, Bárczyra, tanácsadóikra, valamint a hatalmi hierarchia csúcsán elhelyezkedő más személyekre, s ily módon jelentős szerepet játszott a magyar politika fő vonalainak alakításában.

Horthyt és Bárczyt már a korábbi években is szoros barátság fűzte össze, ami 1944. március 19-e után alapvetően befolyásolta a kormányzó döntéshozatalait. Barátságuk később, ha lehet, még szorosabbá vált, miután a június 28-áról 29-re virradó éjszaka merényletet követtek el Bárczy ellen. A teljes kudarcra végződő kísérlet mögött jobboldali szélsőségesek politikai szándékai rejlettek. Hadd idézzek ennek kapcsán néhány sort III. számú kéziratomból:

[...] Bárczyt joggal tekintették Horthy kormányzó egyik legközelebbi barátjának és tanácsadójának, a nácizmus rendíthetetlen ellenségének és Nagy-Britannia elkötelezett barátjának. Később az a hír terjedt el Budapesten, hogy a királyi palotát és a Sándor-palotát titkos föld alatti alagút köti össze, s a bejárat kulcsait Bárczy őrzi, aki „esténként felkeresi Horthyt, s igyekszik németellenes irányban befolyásolni”. Sokakat nyugtalaní-

tott, hogy a kormányzó mindenről tendenciózus tájékoztatást kap, s a miniszterelnökségi államtitkár személyét gyanították a dolog mögött. A szélsőségesek úgy vélték, ha sikerül eltenniük láb alól Bárczyt, akkor elhárul a legfőbb akadály „a szélsőjobb diadalmenete” elől. (III. kézirat, II. köt., 667–668.)

A merényletkísérlet éppen ellenkező hatást ért el: Horthy és Bárczy barátsága tovább mélyült, s növekedett a kormányzó eltökéltsége. Macartney így ír:

„A nemzeti szocialisták elszánták magukat a kormányzó közeli barátjának, Bárczy István miniszterelnökségi államtitkárnak a meggyilkolására, aki mintegy harminc éve őrizte az összes koronatanácsi és minisztertanácsi jegyzőkönyvet [...].

Szélsőjobboldali körökben sok szó esett arról, hogy mindaddig lehetetlen a kormányzó közelébe jutniuk és számukra kedvező irányban befolyásolniuk, amíg »szövetséges-párti és zsidóbarát tanácsadók klikkje« veszi körül. [...] Ennek a ténynek [...] is szerepe volt abban, hogy megkeményedett Horthy magatartása.”

(Carlile Aylmer Macartney, *October Fifteenth. A History of Modern Hungary, 1229–1945*, University Press, 1957, II. köt., 303–304.)

Másnap, június 30-án Horthy kormányzó fogadta Bárczyt. A kormányzó rendkívül szívélyes volt, a keblére ölelte Bárczyt és kijelentette, hogy akárkik lettek légyen is az elkövetők, méltó büntetés sújtja majd őket.

Az MFM nem csak az államfőre és tanácsadóira igyekezett befolyást gyakorolni, hanem a tömegekre és a meglévő haderőre is. Jóllehet 1944 nyarán a szervezet mindössze négy-ötyszáz tagot számlált, élvezte a Magyar Testvéri Közösség támogatását (melynek létéről ekkoriban még nem volt tudomásom), s ily módon mintegy kétszázezer emberre lehetett befolyással. A Közösség ekkoriban mintegy ötvenezer taggal rendelkezett, s természetesen ezek mindegyikét – az MFM tagjaihoz hasonlóan – család és bizalmas barátok köre vette körül. Ily módon az előbb említett kétszázezer fő helyett valószínűleg ötszázezerről kell beszélünk, akik mindegyike becsületes, megbízható, hazafias magyar ember volt. Információszerzési és tájékoztatási tevékenységük jól szervezett keretek között, szünet nélkül folyt, s így jelentős hatással voltak a magyar közvélemény alakulására.

1944 májusa és augusztusa között a Magyar Függetlenségi Mozgalom erőfeszítései elsősorban a Lakatos-kormány létrehozására, a Második Hadsereg Dálnoki Veress Lajos parancsnoksága alatt megvalósuló újjászervezésére és a szövetségessel való fegyverszüneti tárgyalások előkészítésére irányultak.

1944 márciusában és áprilisában az MFM ekképp értékelte az általános politikai és katonai helyzetet:

„1. Az államfő, számos kormánytag, köztük a Miniszterelnök, a Parlament mindkét Házának tagjai, több tábornok és nagyszámú más személyiség letartóztatásával maguk a németek mentesítették Magyarországot minden Németországgal szembeni erkölcsi és jogi kötelezettsége teljesítése alól.

2. Alkotmányos szempontból a Kormányzónak jogában áll a Kormány előzetes hozzájárulása nélkül fegyverszünetet kötni. Az MFM tehát az 1920-as törvény Ambrózy Gyula és más jeles jogtudósok által elvégzett értelmezését fogadta el. Ily módon az előkészületeket titokban lehetett tartani, s maga Lakatos miniszterelnök is csak az utolsó pillanatban értesült a küszöbönálló fegyverszüneti tárgyalásokról, amikor Faragho tábornok bizalmasan tájékoztatta őt a tervről.

3. A Kormányzó életben maradt és cselekvőképes, noha tevékenysége csak rendkívül korlátozott lehet. Személye a kísérlet (a Harmadik Kísérlet) sikerének elengedhetetlen feltétele.

4. A Kormányzó személye és együttműködése mellett a siker második előfeltétele az, hogy az MFM befolyása érvényre jusson a magyar fegyveres erők vezetésében. Ez a cél meg is valósult augusztusra, amikor is az Első Hadsereg, a Második Hadsereg, az egyesített csendőri és rendőri erők, az Erdélyi Hadosztály és más egységek az MFM tagjai vagy erdélyiek ellenőrzése alá kerültek.”

Az MFM fő célja Magyarország függetlenségének és szuverenitásának visszaállítása és a németektől való elszakadás volt. E cél elérése esetén az MFM kimondta volna saját föloszlását.

A Magyar Függetlenségi Mozgalom cselekvési tervének főbb elemei

Az MFM a kormányzó, a fegyveres erők és saját tagjai teljes és hatékony együttműködésére alapozta terveit. A megvalósítási terv a következő fő pontokat foglalta magába:

„1. Gondoskodni kell a Kormányzó és családja biztonságáról. Az MFM elképzelése szerint a kormányzónak röviddel az akció megkezdése előtt titokban el kellett volna jutnia az Erdélyben állomásozó, Veress Lajos tábornok parancsnoksága alatt álló Második Hadsereghez. E hadsereg, valamint Atzél Ede »szabadcsapatainak« védelmében és Bethlen gróf mint politikai tanácsadó támogatásával a kormányzó teljes biztonságot élvezett volna, és rendelkezett volna a németekkel való szakításhoz szükséges fegyveres erővel. Macartney meglepő hasonlóságot lát a királyi palotában márciusban kidolgozott elszakadási terv és a Harmadik Kísérlet során készített szeptemberi terv között [lásd II. kötet, 218.]. Magától értetődik, hogy mindkét tervet MFM-tagok dolgozták ki, nevezetesen Dálnoki Veress Lajos, Horváth Ferenc és Faragho Gábor tábornokok, Szent-Iványi segédpüspök, báró Atzél Ede, Padányi Jenő és Kudar Lajos ezredesek, Gyulai Tibor, valamint jelen kézirat szerzője.)

2. Fel kell készülni minden eshetőségre, így a Kormányzó elrablására vagy hirtelen halálára. Az MFM arra törekedett, hogy találjon egy olyan személyt, akit ki lehet nevezni kormányzóhelyettesé vagy *homo regiusszá*, s akinek a megbízatása automatikusan életbe lép, ha a kormányzó meghal, súlyosan megbetegszik, vagy a németek fogságába esik.

Az MFM azon tagjai, akik bejáratosak voltak a kormányzóhoz, szüntelenül hangsúlyozták előtte e lépés elodázhatatlanságát. Horthy tengernagy végül elfogadta a tervet, és titokban kinevezte *homo regiusszá* Dálnoki Veress Lajos tábornokot, a Második Hadsereg parancsnokát, aki a helyébe lépett volna, ha valami történik vele.

3. Meg kell várni, amíg az Első Hadsereg eléri a Kárpátokat és kiépíti állásait a megerősített Hunyadi Védelmi Vonal mentén, hogy közreműködhessen a Harmadik Kísérlet végrehajtásában.

4. Meg kell várni, míg a Második Hadsereg teljesen újjászerveződik és teljes harcértékkel rendelkezik.

5. Elő kell készíteni a fegyverszüneti delegációk felállítását. Mivel elkerülhetetlen volt, hogy valamiféle fegyverszüneti tárgyalásokat kezdjünk a Vörös Hadsereggel vagy közvetlenül Moszkvával, az MFM már 1944 januárjától igyekezett felkészíteni Faragho tábornokot arra, hogy a kormányzó megbízottjaként fegyverszüneti tárgyalásokat folytasson Szovjet-Oroszország-

gal. Az MFM szerint Faragho tűnt a legalkalmasabbnak erre a küldetésre, lévén, hogy beszélte a szláv nyelveket és személyes kapcsolatokkal rendelkezett Moszkvában.

6. *A németekkel szembeni fegyveres ellenállás kilátástalan volna.* Ennélfogva a szövetséges erők közeledése Magyarország területe felé fontos tényezőként esett latba az MFM terveinek kialakításakor. Így egy újabb időhatárt kellett figyelembe vennünk: a szövetséges erőknek megfelelő közelségben kell lenniük ahhoz, hogy a katonai akció sikerrel járjon.

7. *Meg kell várni a Lakatos-kormány beiktatását.*"

Július 10-én Horthy minden köntörfalazás nélkül tudatta Lakatossal, hogy miniszterelnökként az lesz a legfontosabb feladata, hogy gyors lépéseket tegyen a tengelyhatalmakkal való szakítás érdekében. Ezt azonban Lakatos kivihetetlennek tartotta, s mivel a németek mereven ellenezték, hogy Sztójajt kevésbé szolgálatkész és kevésbé németbarát miniszterelnök váltsa föl, a tervet – azaz Lakatos kinevezését – egy időre félre kellett tenni.

Időközben azonban a zsidók kérdése vált a legégetőbb problémává Magyarország és Németország között, s Horthy ismét Sztójaj menesztését latolgatta, mivel a miniszterelnök nem állt ellen kellő eréllyel a német követeléseknek. A végső döntésre az után került sor, hogy augusztus 23-án megérkezett Budapestre a hír: Románia szakított a tengelyhatalmakkal.

(A részleteket Sújtó László fordította. Forrás: Domokos Szent-Iványi: The Hungarian Independence movement 1936–1946, szerk.: Kodolányi Gyula–Szekér Nóra, Hungarian Review Books – Magyar Szemle, 2013, Budapest. 492–497.)

Megjegyzés

Az angolszász orientáltságú diplomata Szent-Iványi (1898–1980) Teleki Pál megbízásából titkos náciellenes dokumentációs és hírközpontot szervezett a Miniszterelnökségen. Teleki halála után a munkát különféle külügyminisztériumi pozíciókban folytatta, majd 1944 januárjában Horthy fedett Kiugrási Irodájának tényleges vezetője lett ifj. Horthy Miklós mellett. 1944

őszén a kormányzó titkos fegyverszüneti küldöttségét vezeti Moszkvában. 1946 decemberében letartóztatják, és a Magyar Község perében tíz év börtönre ítélik. 1973-ban emigrál, és haláláig angol nyelvű emlékiratait fejezi be, a birtokában levő hatalmas kicsempészett dokumentumanyag alapján.

Bárczy István miniszterelnökségi államtitkár valóban nap mint nap tájékoztatta a világtól elzárt Horthyt a történésekről és bizalmas hírekről – a Sándor-palotából titkos földalatti járat vezetett Horthy lakosztályáig a Királyi Palotában.

Jegyzetek

¹ A miniszterelnök dolgozószobájának falába rejtett ajtó mögötti lépcsőkön leereszkedve lehetett eljutni a titkos átjáróhoz. Ezt az átjárót használta 1944 márciusában Bethlen István, hogy elkerülje a letartóztatást. (*Kodolányi-Szekér*)

² 1944 márciusában Klessheimben Horthy kényszer alatt belement Magyarországra német megszállásába. Jogi szempontból a kormányzó úgy tekintette, hogy letartóztatásban van, s ezért – valamint amiatt, hogy hatalmi bázisát erőszakkal eltávolították az államigazgatásból – minden Hitlerrel szembeni politikai kötelezettségét *semmisnek* tekintette. (*Kodolányi-Szekér*)

TOLNAY KLÁRI

Emlékezés nagy szeretettel

Tolnay Klárit először a Vígszínház akkori kamaraszínházában, a Pestiben láttam Julika szerepében, Molnár Ferenc *Liliom*ában. Emlékszem, mint Julika hogyan búcsúzott a halott Liliomtól, s hallom a hangjukat, amint a ligeti padon csevegnek Marikával (Ruttkai Évával). Vajon nem csupán önáltatás az, hogy látom és hallom Tolnay Klárit sok-sok régi szerepében? Öt évtized alatt hatvanöt színpadi szerepében láttam. Sok film-élmény, és főként tizenkét közösen létrehozott színházi előadás és tv-produkció őrzi meg számomra személyét és művészetét. Ezért láthatom őt, ezért hallom a hangját magamban. Legfontosabb beszélgetéseinket is fel tudom idézni, például a Madách kamaraszínházi kis öltözőjében, amikor ő a tükre előtt ült, s nem is annyira festette, mint inkább figyelte az arcát, én pedig – más hely nem lévén – a mosdó szélén ültem.

Látom őt különböző színtereken, különböző szerepekben, színházakban, próbaszobákban, tv-stúdiókban. Emlékszem több fiatalkori filmjére. Ezekről beszélgetve gyakran mondta: „*Én akkoriban csak egy olyan csinos pofi voltam...*” Láttam kiváló filmjeit: a *Dérynét*, a *Rokonokat* (ezt különösen szeretem ma is), a *Pacsirtát*, amelyből felejthetetlen emlék összejátéka Páger Antallal, s jól emlékszem az *Aranysárkányra*, a *Hatholdas rózsakeretre*.¹

Természetesen maradandó élmény marad „jutalomjátéka” Sinkovits Imrével Hubay Miklós nagyszerű *Ők tudják, mi a szerelem* című egyfelvonásosában. Három különböző életszakában láttam őt az idős, de örökszép Estella szerepében. Talán a harmadik alkalommal már megbocsátóbban és több nosztalgiával fogadta a vén Berlioz esengő udvarlását. Az utolsó felújításra ő is, Sinkovits Imre is elérték már az általuk játszott szereplők korát, s nem kellett már páróka sem a finom hölgyre.

Látom finom, mosolygó arcát, figyelő szemét, a helyzeteket könnyen átlátó okosságát, iróniáját, elegáns zárkózottságát, egy-egy élethelyzetben vagy pillanatban és színpadi helyzet-

ben váratlanul és furcsán megkeményedő arckifejezését, s halom fanyar, kicsit fátyolosná vált hangját.

Tolnay Klári szép fiatalon és idős korában, nyolcvanegynéhány évesen, törekenységében is dacolt Jacques monológjának (Shakespeare: *Ahogy tetszik*) jóslatával az öregedés, a gyarló test állapotáról.

Tolnay Klárit tízéves koromtól, 1946-tól láttam gyakran, drámában és vígjátékban, operettben, a régi Vígszínház (a mai Thália helyén), valamint a Várkonyi Zoltán és Apáthi Imre vezette Paulay Ede utcai nagyszerű Művész Színház előadásaiiban.² Sajnos Anouilh *Euridyke* című drámájának előadására nem engedtek be – 11 éves voltam, és az előadást csak 16 éven felülieknek játszották –, ezért nem láthattam híres szerepében együtt játszani a fiatal Darvas Ivánnal, Orfeoóval. Láttam, helyesebben inkább hallgattam a páholy zugából egyetlen nemzeti színházi vendégszereplésében, Sartre *Tisztességtudó utcalány* című egyfelvonásosának címszerepében.³ Hallani vélem Tolnay Klári szemtelen, elszánt hangját, ahogy mint Lizzie, az utcalány szembeszegült az amerikai fajvédő szenátorral.⁴

Somlay Artúr – szüleim jó barátja – egyre elkeseredettebb és kiábrándultabb lett a polgári demokrácia rövid három évét 1948-tól követő kommunista korszakban. Az őt körülvevő emberek iránt is bizalmatlanná vált, kollégái között két kivétel volt: Gobbi Hilda, az öreg színészeknek otthont építő jó barát és Tolnay Klári, akit tehetséges kezdő kora óta vett körül partnerként és emberként is megkülönböztető szeretettel. Somlay egyszer az otthonában Kosztolányi Dezső színikritikáiból olvasott fel néhány sort Varsányi Irénről és Hegedűs Gyuláról, akiket nagyon tisztelt és becsült. Akkor jegyezte meg: Varsányi Irén egyetlen méltó utóda Tolnay Klári.⁵

Tolnay Klári a második világháború előtti Vígszínházban a korszak egyik legjobb iskoláját járta ki, ebben a színházban felsőfokon játszották a társadalmi drámákat és a könnyedebb társalgási darabokat.

Egy alkalommal a kor egyik legérdekesebb kísérletében is részt vett. 1934–36-ig létezett az Új Thália nevű színpadi egyesület, amely a kor naturalista színházával szemben új hangot ütött meg, különböző stílusokat próbált ki. Tolnay itt játszotta el a fiatal Tamási Áron első remekművének női főszerepét:

Magdót az *Énekes madárban*. Mókát Egri Istvánra osztotta az első rendezésével nagy sikert arató Pütkösti Andor.⁶

Tolnay Klári a Vígszínházban még együtt játszhatott a híres vígszínházi lírai naturalista stílust meghatározó nagy színészek egy részével. A mesterséget a színház arculatát meghatározó igazgató-rendezőktől, Jób Dánieltől tanulta. Jób azt akarta elérni rendíthetetlen erővel, hogy a színészek maguk találják meg a legkifejezőbb színészi megoldást, az általa megteremtett kereteken belül. Így Jób „egy édesen mosolygó, napsugaras” fiatal nővel is – aki nemrég még Tolnay Rózsi névre hallgatott és a nyíregyházi angolkisasszonyoknál tanult – mindenáron el akarta érni, hogy Deval vígjátékában (*A francia szobalány*) azonosuljon a kotnyeles, pikáns, szókimondó francia szobalánnyal. Ez sikerült is neki: Jób irányításával Tolnay Klári felszabadított játékos kedve nevezetes sikert hozott.

Bizonyos, hogy Jób példája is hozzájárult ahhoz, hogy Tolnay Klári mindenkor elvárta rendezőitől az erős és céltudatos színészvezetést.⁷

A háború végén a Víg társulata a lebombázott színházépület helyett a mai Thália helyén játszott, ekkorra már a társulat második színészgenerációja vette át az egykori nagyoktól a stafétabotot.

1956 után atyai jó barátom, Somló István, a Vígszínház egyik vezető színésze emlegette együtt nagy szeretettel Varsányi Irén és Tolnay Klári nevét. (Somló éppúgy, mint Tolnay Klári a Vígszínház úgynevezett második generációjához tartozott, s gyakran voltak partnerek, például Molnár Ferenc *Hattyú* című darabjának háború utáni előadásában is, amelyben Tolnay Alexandrát, a „Hattyú”-t, Somló pedig Albert trónörökösét játszotta.)

Amikor Somlay Artúr a háború után a Nemzetibe szerződött, rávette Major Tamást, hogy szerződtesse Tolnayt a Nemzetibe. Major fel is ajánlotta a szerződést, amikor Tolnay Klári 1947-ben a *Tisztességtudó utcalányban* vendégszerepelt, de Tolnay kikoszarozta a direktort. Azoknak a kiváló pályatársaknak sorsa lebegett a szeme előtt, akiket Major Tamás éppen akkoriban küldött el kegyetlenül a Nemzetiből (Sulyok Mária, Somogyi Erzs, Ladomerszky Margit, Ruttkai Éva, vagy Uray Tivadar, Abonyi Géza, Tímár József...).

Tolnay Klári egyszer még igazgató is volt, illetve, ahogyan ő nevezte ezt a pozíciót: a társulat mamája, dadája. 1948-ban Somló Istvánnal és Benkő Gyulával együtt egy triumvirátus tagja lett, amely megpróbálta megmenteni a Víg-színház társulatát a gazdasági csődtől. Jó műsort csináltak, a színház jó előadásokat játszott, de mindhiába.

A fordulat évének nevezett 1948-as kommunista hatalomátvételnél minden magánszínházat államosítottak. A híres vígszínházi szellemet a polgári múlt csökevényének minősítették, amelynek nincs helye a szocialista realista színházi életben.

A feloszlatott társulatok tagjait színházi funkcionáriusok osztották be a többnyire újonnan létrehozott társulatokhoz. Tolnay Klári a Víg és a Művész Színház több tagjával együtt az újjászervezett Madách Színházba került, amely 1951-től már két épületben működött: a Kamara Színház a Madách téren, a „nagyszínház” az akkor még gyönyörű Magyar Színházban.⁸

Tolnay Klári 48 éven át volt hűséges tagja a Madách kivételesen nagyszerű „alap” társulatának, letéteményese és képviselője annak a – részben elfogultan mondom – több évtizeden át élő magas játékkultúrának és színvonalnak, amelynek értékét, etalon jellegét éppen első társulata: Kiss Manyi, Dayka Margit, Tolnay Klári, Sennyei Vera, Lázár Mária, Tímár József, Uray Ti-vadar, Greguss Zoltán, Pécsi Sándor, Darvas Iván, Gábor Mik-lós, Ladányi Ferenc teremtették meg.⁹ Szerencsére Tolnay Klári már az első években jó fiatal rendezőkkel: Horvai Istvánnal, Pártos Gézával, Bozóky Istvánnal, majd a fiatal Ádám Ottóval, Vámos Lászlóval dolgozott együtt.

Pályáján alapvetően nagyszerű korszak volt az 1949 és 1956 közötti, olyan felejthetetlen alakításokkal, mint Irina (*Három nővér*), Laurencia (Lope de Vega: *Hős falu*), Mariska (*Liliomfi*), Kopjásné, Lina (*Rokonok*), Nóra és Júlia. Arra az izzó *Rómeó és Júlia* premier estére, amelyet a Magyar Színház 2. emeleti erkélyéről láttam, nagyon élénken emlékszem. Az akkor negyven-éves Tolnayt áradó szenvedélyes indulataival felszabadultnak, szépnek, és izgalmas fiatal lánynak láttam. Nem számított a kora, nem csak azért nem, mert a film és a televízió realizmusa még nem szoktatta rá a nézőket, hogy csak valóban fiatal játszhat fiatal. Később is láttam az előadást, amely akkor lett még izgalmasabb, amikor Rómeót Darvas Iván játszotta.

MOLNÁR FERENC: A HATTYÚ, 1945
Benkő Gyula, Lehotay Árpád és Tolnay Klári

Tolnay Klári elmondta egy interjúban, hogy amikor Júlia mérgezőmonológját végképp nem volt képes a próbák során megoldani, mert nem tudta a „halál utánító” való rettegést hitelesen kifejezni, Pártos Géza rendező megkérte a díszítőket, hogy csavarják be Tolnayt egy szőnyegbe, és abban kellett a színpad bal oldaláról a jobbra egyedül átgörögnie. Amikor átért, és kibontakozott a szőnyegből, a deszkákon szerzett kisebb-nagyobb ütődések fájdalománál sokkal erősebb élmény szólalt meg belőle: annak a gyötrelme, hogy az utat végig sötétben kellett megtennie az ismeretlenben, s közben haladni, ...görögni ... ki tudja, hova... Ez a fizikai élmény sokban segítette abban, hogy Júlia halálfélelmét, iszonyodását az ismerlentől végül olyan megrendítően tudta kifejezni.

Jób Dániel egykori példája után ez az élménye erősítette meg abban, hogy rendezőitől – így tőlem is – mindenkor azt igényelte, hogy erős kézzel bánjanak vele: „*Engem nem tisztelni, engem gyötörni kell!*” – volt visszatérő parancsa. (Egy interjúban ezt így fogalmazta meg: „*Tartózkodom az átéléstől. Engem rázni, ütni, rúgni kell, meg kell alázni, hogy a szerepemre találjak.*”)

Érdekes módon akkor még nem félt a versmondástól, nagy szenvedéllyel tudta megszólaltatni Júlia és a *Hős falu* Laurenciájának verses szövegeit, monológjait. Gondolom, ennek egyik oka az volt, hogy tökéletesen azonosult hősnőivel, akik történetesen versben fejezték ki magukat Shakespeare és Lope de Vega drámáiban. Ezért úgy gondolom, nem maga a verses szöveg elmondása volt az alapvető oka annak, hogy később idegenkedett a „verses” szerepek eljátszásától, hanem az a tény, hogy kénytelen volt több, tőle idegen szerepet is eljátszani „versben” írt darabokban. Ezekben nem volt öröme, kudarcélményt jelentettek számára. Egyéniségétől távol állt Gertrúd, Hamlet anyja, még inkább a Magyar Elektra kegyetlen Clytemnestrája. De az is lehet, hogy korszerűbb, nem klasszikus rendezői megközelítésben utat talált volna még ezekhez a karakterekhez is. (Az 1949 és 1956 között eltelt hét év történetéhez több rossz emlékéü politikai propagandadarab szerepe is hozzátartozik, de ezeket nem tartom említésre érdemesnek.)

*

A jelentős klasszikus, félklasszikus és modern magyar drámákból születtek meg a hosszú évtizedek során a Madách Színház magas színvonalú előadásai. Kezdetben a rendezők – Horvai István, Pártos Géza, Bozóky István – tanultak a színház gazdag művészi tapasztalatokkal rendelkező, kiváló színészeitől, akik az ötvenes években sem érték volna be azzal, hogy meghamisított, „szovjetesített” ál-Sztanyiszlavszkij-tanításokat kapjanak igazi instrukciók helyett. A rendezők tehetsége többek között abban állt, hogy felismerték a társulat javának kivételes tehetségét, s erre építve tudtak igazán értékes, realista előadásokat létrehozni.

1951-től jött létre a Madách színházi hagyomány, amelyre a későbbi évek egymás után következő sok társulata, repertoárja, stílusa épülhetett, amelyet ez a színház öt évtizeden át, gyakorta „schyllák és charybdisek között hajózva”, természetesen nem egyenletes színvonalon, de meg tudott őrizni. (Ameddig a drámairodalom színházát végül át nem vette a musical birodalom.) Nagy szerencsémre ezeket az előadásokat többnyire láttam, és őrzöm is legjobb színházi emlékeim között.

Tolnay Klári és Blanche – Tennessee Williams hősnője a *Vágy villamosában*... Ez a kivételes ihlet és átélés szülte tragi-

kus nőalak rendkívül sok húron, fájdalommal, szeretetéttségel, élni akarással, s ugyanakkor a saját szerencsétlen és deviáns múltjától való menekülő vággyal szólalt meg Tolnay Klári által életre keltve. Ez az alakítás mindazok számára, akik láthatták, életük kivételes élményét jelentette. A szerep híres filmbeli alakítójával, Vivian Leigh-vel ellentétben Tolnay Blanche-ában nem volt önsajnálát. Ezt azért is nehéz elkerülni, mert Williams valamennyi nagy nőalakjában a saját ösztöneihez, a maga személyes tragikumához láncoltságát írta meg, nem minden narcisztikus önsajnálát nélkül... S mennyire elszántan gyűlölő, kegyetlen, kemény tekintettel tudott George-ra, a saját közepszerűségébe beletörődött férjére nézni Edward Albee *Nem félünk a farkastól* című darabjában, amelynek próbaidőszaka talán a legizgalmasabb találkozásom volt Tolnay Kláival.

Amikor 1963-ban, 27 éves koromban először készültem arra, hogy megrendezzem ezt a kiváló Albee-dramát a Nemzeti Színházban, Olty Magda próbálta a szerepet. Ha a dráma „dekadenciájára” hivatkozva az illetékesek nem állítják le a próbákat, és létrejön az előadásunk a Nemzetiben, Olty Magda bizonyára szarkasztikusabb, élesebben ríposztózó, vadabb nőstényt keltett volna színpadi életre, mint Tolnay Klári a Madách 1967-es előadásában. Az ő Marthájának titka és értéke a női mindent tudás volt, a rádöbbenés folyamata az élet és a párkapcsolatok bonyolult szövevényére. A házastársak állandó küzdelmében a párharc kegyetlensége szinte neki magának is fáj.

Tolnay Klári nagyon sokat tudhatott a női magára maradt-ságról, a magány keserűségéről, de női bölcsessége, hite, ételszeretete mindezt megértéssé és művészi alkotássá harmonizálta. Az Albee-dramában ezért tudta érthetővé, sőt szükségszerűvé tenni a *Héja-nász az avaron* elkerülhetetlenségét, de főképpen azt, hogy ez a gyerek nélkül maradt, önmagának gyereket hazudó/játszó középkorú pár mindezek ellenére elválaszthatatlan egymástól. Összeköti őket az egymással töltött, kínokból, csalódásokból, gyűlöletből és szeretetből összehordott sors, amelynek minden repedt téglájában is közös emlékek, közös szenvedések vannak. A megalázott, fáradt, kitzasztott Martha szavait örökké Tolnay Klári hangján hallom. Az ő Martha-portréja tette ezt a modern tragédiát humanussá, felvillantva a két össze nem illő ember egymást pusztító viadalában a mégis-mégis összetartozás esendő esélyét.

A *Nem félünk a farkastól* második közös munkánk volt. Fél évvel azelőtt, 1967 tavaszán Thornton Wilder Magyarországon akkor már húsz éve nem játszott darabját, *A mi kis városunkat* próbáltuk. Tolnay Klári Gibbs doktorné szerepében békességet, derűt, szeretetet, bölcsességet varázsolt a kis város lakóinak életébe. Az utolsó képből megszólaltatta Wilder hitét, megnyugvását az elmúlásban. A próbákon úgy éreztem, hogy az O személyes hite, humánuma azonos Thornton Wilderével.

Egy másik Wilder-darab későbbi előadásában, *A házasság-szerződés*ben mintha Gibbs doktorné jókedvű nővére kelt volna életre, aki vidáman bonyolítja a szerelmi szálakat, s végül a maga életét is révbe juttatja a bolondos Vandergelder (a mi előadásunkban Márkus László) oldalán.

És előlép emlékeimből Molnár Ferenc *Hattyú* című vígjátékának Beatrix hercegnője. Tolnay Klári felmutatta az egykori vígszínházi Molnár-játékstílus értékes hagyományát, stílusát, s a Madách Színház kiváló együttesének szinte minden tagjára átsugározta ezt a bravúros játékkultúrát, megtoldva a szatíra csípősebb borsával.

És végül hadd idézzem meg a színpadon már el nem játszott Stillmungus nővért, Szabó Magda *Régimódi történetének* gyönyörű alakját.

A televízióban 1976 nyarán mutattuk be a regény keresztmetszetét a *Nyitott könyv* sorozatban, frissen a mű megjelenése után. Természetesen a jelenetek között helyet kapott a regény egyik legszebb epizódja, Rickl Mária látogatása Stillmungus Mária Margit nővérnél a zárdában. A találkozás alkalmával megértjük, hogy Stillmungus az aggódó és a kor előítéleteinek szorításában élő nagymamánál jobban megérti az unokát, Lenkét. Hosszú pályám során nagyon sok kiváló színésszel dolgozhattam, de kevés ilyen páros összejátékát láthattam, mint amilyen Sulyok Mária és Tolnay Klári kettőse volt. A kivételesen nagy művészek találkozását láthattuk, amit láthatóan ők is nagyon élveztek. (Szerencsére valahol a tévé archívumában még rejtőzik ez a felvétel, s talán egyszer majd újra láthatjuk...)

Egy titkot őrzök, amelyet nem árultam el Klárikának sohasem. A tv-stúdióban az apáca főnővér apró íróasztalánál Tolnay Klárinak a tévéfelvételek rendje szerint várnia kellett a fény- és egyéb beállítások elkészültére. Láttam, hogy az elébe

készített papírlapokra szórakozottan rajzolgat. Miután a felvételt véget ért, magamhoz vettem az asztalon hagyott „rajzait”. Amikor otthon megnéztem őket, láttam, hogy nemcsak rajzok, hanem néhány, a szabad rajzolgatás közben odavetett gondolat is van a papírokon. Az egyikén ez állt: „*Miért is nem lettem én apáca? Vajon nem lett volna jobb?...*”¹⁰

Ez a sóhaj is eszembe jut most, amikor emlékezem rá: lényére, pályájára, és közös munkáink sok-sok gazdag, gyönyörű élményére.

Úgy érzem és gondolom, Tolnay Klári művészként és emberként egyaránt kivételes, ritka, pótolhatatlan ajándék volt a magyar színjátszásban.

2014. június 10.

LENGYEL GYÖRGY

Jegyzetek

¹ A *Dérynét* Kalmár László, a *Rokonokat* Máriássy Félix, a *Pacsirtát* Fábry Zoltán, az *Aranyáskányt* és a *Hatholdas rózsakertet* Ranódy László rendezte.

² Vasárnap délutánonként a Művész Színházban többnyire a 4 főtintos – négy fagyalt ára – 2. emeleti oldalpáholyból néztem meg az új előadások többségét, legtöbbször barátaimmal, akár többször is. Talán ez volt a Nemzeti mellett a kedvenc „színházam”.

³ Az ugyancsak nagykorúak számára látogatható darabra Somlay Artúr kérésére engedtek be, de csak az este második részében jöhettek elő, amikor egy Shaw-vígjátékot adtak.)

⁴ Ezt a „sematikus” leegyszerűsítetten gonosz figurát játszott a Somlay, éppen olyan undorral, mint a többi rákényszerített politikai tartalmú szerepet, legyen az imperialista sajtócézár, NKVD-tábornok, vagy éppen apolitikusból jó útra térülő pártos szovjet tudós.

⁵ Az különleges elismerést jelentett, mert Somlay, aki fiatalon hadban állt az egykori deklamáló iskola nagyjaival – Jászai Marit, az istennőjét kivéve –, idősebb korára nehezen viselte el kortársaiban a pátoszt, a modorosságot vagy a túljátszást. Tanítványainak is azt mondogatta – amíg hagyták tanítani –: *Ne járdz! Csak mondd a Szöveget* – amellyel nem a pusztá szövegmondást, hanem az illusztrálástól és deklamálástól mentes emberábrázolást követelte meg tőlük. Addig csak színházimádó Nagymamámtól hallottam Varsányi Irént, Hege-dűs Gyulát, Csontos Gyulát emlegetni a régi Víg és Nemzeti Színház

pótolhatatlan „nagyjai” között, Somlay emlegetése után elolvastam Kosztolányi színbírálatait. Máiig úgy érzem, Kosztolányinál szebben és érzékletesebben senki nem tudta kora színházát felidézni.

⁶ Ő lett 1941-től a bátor és érdekes műsort játszó Madách Színház vezetője.

⁷ Sokszor idézte fel nekünk is Jób Dániel alakját, rendezői módszerét és 48 utáni tragikusan nyomorúságos öregkorát, amikor volt tagjainak könyöradományaiából élt.

⁸ A Magyar Színház 1897-ben épült Láng Adolf tervei alapján. A Nemzeti Színház társulata 1964–1966-ban költözött be, miután felrobbantották a Blaha Lujza téri épületét, metróépítkezésre hivatkozva. Ekkor építették át mai arculatára Azbej Sándor tervei alapján. 1951-től a Madách Színház játszott benne, amely 1961-ben költözött a mai körüti épületébe. (1964-ig a Petőfi Színház játszott benne, musicaltársulataival.)

⁹ Hozzájuk csatlakozott később számos fiatal, köztük Várady Hédi, Psota Irén, Vass Éva, Horváth Teri, Szénási Ernő, Márkus László, Kőrmendi János, és egy rövid időre a felejthetetlen Soós Imre.

¹⁰ Tolnay Klári szövegkönyvvel a kezében halt meg az ágyában, Stillmungus nővér szerepét tanulta, amelyet a Nemzeti Színház közelgő bemutatóján játszott volna...

IRODALMI HONVÉDELEM

Három év az Írószövetség élén – Vasy Géza kötetéről

Nálunk is terjedő szokás, hogy valamely fontos hivatalt betöltő közszereplő megbízatása végeztével kötetbe gyűjti a működése során keletkezett legfontosabb szövegeket, mintegy dokumentálja teljesítményét. Az ilyen összefoglalások szerencsés esetben többet jelentenek, mint az utókorunk szánt összegzést, beszámolót. Vasy Géza 2007-től 2010-ig töltötte be az Írószövetség elnöki tisztét. Könyve, a *Bajza utca – Megerősödve megmaradni* ennek az időszaknak imponáló tömegű felszólalását, köszöntőjét, búcsúztatóját foglalja egybe. Az írások sajátos módon folytatják az irodalomtörténész és kritikus életművét – alkalmi, egyegy hivatali feladathoz kötött megszólalásokat kínálva. Egyfelől nem várható tehát, hogy alapvetően új felismeréseket, a tudós elmélyültségét is megkövetelő kutatások eredményeivel találkozunk, másfelől mindegyiküket évtizedek munkája, élményei, tapasztalatai, letisztult értékrendje alapozza meg és hitelesíti.

Háttérükből kihagyhatatlan az a sajátos helyzet, amelyben az Írószövetség ezekben az években működött. Szögezzük le rögtön: Vasy Géza fáradszomjasan dolgozott azon, hogy a nagy múltú szervezet hagyományaihoz méltóan működjék. Úgy gondolta, az lehetne az írók parlamentje. Úgy gondolta, hogy az „Írószövetséget részben 65 éves múltja, részben 900 fős tagságának ténye változatlanul arra kötelezi, hogy a magyar irodalom egészéért érezzen felelősséget, már csupán azért is, mert tagsága a Kárpát-medencei magyar íróknak mintegy a felét foglalja magába, s mintegy 200 határon túli tagja van”.

Nem kis feladatot vállalt tehát, mely jó néhány összefüggésben megoldhatatlan ma is. Az a politikai megosztottság, amely a magyar közéletet meghatározta, az írótársadalmat is szembefordította önmagával. De tévedünk, ha ebben csak a közélet vagy a pártpolitika hatását látjuk. Ugyanígy tévedünk, ha a feszültségek okának a művészvilág természetes esendőségeit, az egyéni hiúság, féltékenység, ambíciók, sikeréhség és -irigység, vagy éppen a kenyérharc eszkalálódását véljük. Mindez természetesen beépül a szembenállások rendjébe, de a legfontosabb okok közé tartozik a rendszerváltással párhuzamosan végbement művészeti-irodalmi paradigmaváltás, mely az irodalomban, a művek és alkotók világában láthatóan egy esztétikai pártosodáshoz vezetett. A pártok pedig szükségszerűen szembe is fordulnak egymással. Két tábor jött létre, melyek alapvetően mást gondolnak az irodalom feladatairól. Egyikük szerint az irodalomnak már nincs a hagyományos értelemben vett feladata. A másik szerint a magyar irodalom örökségének folytatása jegyében van. A kérdés persze ennél jóval összetettebb, mélységben, kiterjedésben akkora, hogy föltárásának avatott kutatók szentelhetnék monográfiák sorát. (Természetesen a válaszadás reménye nélkül.)

A törésvonal mégis nyilvánvaló, léteire mint axiómára szokás utalni, hivatkozni. Természetes, hogy ez a megosztottság a nyolcvanas évek végétől kétségessé tette az Írószövetség korábban ugyancsak axiómának tekintett egységét – bár az látszólag fennmaradt. Ez volt az akkori hatalom érdeke (repedések csak a hozzá való viszonyban mutatkoztak), de az „igazi”, a szakma belső törvényei szerinti értékrend szerint meghatározónak, egyáltalán: íróknak tekintett alkotói közt a hatalommal szembeni ellenállás, a

pártállam elutasítása egységet teremtett – más, szakmai-művészi különbségek ellenére is. Az átalakulást követően azonban az írói érdekcsoportok és a hatalmi rendszer plurális átalakítása utáni politikai érdekcsoportok közti informális kapcsolatok fölerősödtek, az irodalom rendszere is átalakult. Nem volt tehát meglepő, hogy néhány író közszereplései nyomán az irodalmi *életet* is megosztotta a közélet szakadéka, és hamarosan bekövetkezett a korábbi egységes szervezet szakadása. Vasy Géza kész tényekkel szembe-sült: a két meghatározó szervezet, az Írószövetség és a Szépirok Társasága közt már nem volt átjárás. Ahogyan a „hagyományos” irodalomfelfogás és a „posztmodern” fedőnéven emlegetett írói irány közt sem. (Noha a Szépirok közt éppenséggel szép számmal akadnak kifejezetten a realista örökséget folytató alkotók.) Mégis azt kell gondolnunk, hogy az engesztelhetetlen szembenállás oka többnyire, vagy inkább döntő mértékben, nem elsősorban szelle-mi természetű, hanem sajátos érdekekből fakad.

Vasy Géza feladata ebben a helyzetben nem csupán magá-nak az Írószövetségnek a vezetése, hanem méltóságának helyre-állítása, sőt bizonyos kulturális diplomáciai küldetés teljesítése lett. Az első feladat önmagában sem volt könnyű. Nem lehetett az. Vasy keserűen jelzi is, hogy miért: „1990 óta a magyar kultu-rális minisztériumnak sohasem volt fontos a magyar irodalom” – mondja. Amikor ő töltötte be az Írószövetség elnöki tisztét, az átlagosnál is nehezebb volt a helyzete. Az ebben az időszakban működő kormányzat a konkurens írócsoportot érezte sajátjá-nak, anyagi támogatást alig adott (azt is késve) a létszámában, történelmi örökségében még mindig igen erős Írószövetség-nek. S ezt azzal az amúgy többszörösen méltatlan érveléssel indo-kolta, hogy az irodalmi érték a Szépiroknál van. A politikának ugyanis egyrészt nincs joga arra, hogy szépiészeti kérdésekben állást foglaljon, másrészt a közpénzekből való mecenatúra nem lehet irányzatosan elfoglalt: minden irányzat, áramlat egyaránt jogosult támogatásra. Az persze tagadhatatlan, hogy a nemzet-közi sikerek, a különféle díjak és az ezeket nemcsak regisztráló, hanem előkészítő médiahátszél nem az Írószövetség alkotóit igazolta és segítette. Vasy célja ezért nem lehetett más, mint a maradék erők egyesítése, bátorítása, és lehetőségeihez képest a jelentős teljesítmények felmutatása. Mindezt úgy, hogy az üt-közés vállalásával se legyen konfrontatív.

Mi az, ami Vasy Géza elnöki munkásságát meghatározta? Először is az a szemlélet, amelyet személye elnökké választásával maga a szövetség is a sajátjának deklarált. Mindenekelőtt hite az irodalom közösségi küldetésében. Ennek kimondatlanul is a legfontosabb tényezője az anyanyelv megőrzése. „Ha fogatkozunk is a nyelvek száma, az nem a nemzeti keretekkel és irodalommal rendelkezőkre vonatkozik. Valószínűtlen, hogy a körülbelül háromezer nyelv megmarad, de a tizedének, s az is háromszáz nyelv, komolyak az életesélyei, feltéve, hogy használói meg is akarják őrizni.” Az irodalomtörténész, a tanár, az irodalomszervező, a kritikus és az írószövetségi elnök Vasy számára a legfontosabb dolog: ennek az akaratnak az ébren tartása.

Vasy meggyőződése, hogy a reformkortól a magyar irodalom egyik döntő meghatározója nemzeti funkciója. Küldetése a magyar társadalom életében nélkülözhetetlen, az írók közéleti szerepvállalása nem elvesz művészi teljesítményükből (még ha művekkel fizetnek is érte...), hanem kiteljesíti életművüket. A másik oldalról úgy látja, hogy nemcsak az irodalomnak van társadalmi küldetése, hanem a társadalomnak is vannak feladatai irodalmával és íróival szemben. Úgy gondolja: korunk (és nem egyszerűen az irodalom!) válságtünete, hogy ez a rendszer megbomlott. „Mondják, hogy a szépirodalom és a többi művészet válságban van. Valójában maga a piacgazdaság és az általa vezérelt közönség van válságban” – állítja. Ebből következik, hogy a korszellemben a világ kiismerhetetlenségének, bizonytalanságának, az élet céltalanságának, értelmetlenségének a tana uralkodik, a közönségnek hátat fordító egyén önmegvalósítása, a jelen, a pillanat a döntő (a csak közösségben megélhető múlttal és jövővel szemben). Ezt súgja a (piacnak nevezett) fogyasztói világrénd – és a művészetek, köztük az irodalom ezt a profitorientált rendet szolgálja. Sokszor olyan hűséggel, amelyről a 20. század diktatúráinak kulturális politikája nem is álmodhatott.

Ezzel a világlátással, az ezt elfogadó, nyílt vagy közvetett propagandát vagy apológiát fogalmazó irodalommal állítja szembe Vasy azt a gondolkodásmódot, amit az Írószövetség sajátjának gondol – és ami, meglehetősen, nem annyira a valóságban mutatkozik meg, mint inkább az *Írószövetség a magasban* képletben. Mit jelent ez? Részint a ma is ide kötődő alkotók legjavának mun-

kásságát. Vasy többször is hivatkozik Ágh István, Buda Ferenc, Juhász Ferenc, Kányádi Sándor, Marsall László, Szilágyi István, Szörényi László, Tornai József, Tözsér Árpád és mások nevére, amihez rögvest hozzá lehetne tenni (az időközben elhunyt) Utassy József, vagy Kovács István, Ambrus Lajos, Csoóri Sándor, Temesi Ferenc, Kiss Anna, Kiss Gy. Csaba, Kalász Márton, Kodolányi Gyula, Kulin Ferenc, Márkus Béla, Fehér Béla, Szepesi Attila, Tóth Erzsébet és mások nevét. Elnökként Vasy Géza nem azért nem emelt ki sokkal több nevet, mert nem lett volna képes rá, hanem mert egy ilyen gesztussal sokakat érdemtelenül sértett volna meg. Mindenesetre bizonyos, hogy tucatjával akadnak a mai Írószövetségben olyan alkotók, akiknek életműve semmivel sem ér kevesebbet, mint a másik szervezet sikeresen menedzselte sztárjaié. Eközben olyanok maradnak árnyékban, akiknek marandó szépiroí és közvetítői szerepe, művei rendre nem jutnak érdemeikhez méltó szakmai és médianyilvánossághoz. És mivel a közvélemény nem is tud róluk, látszólag okkal kicsinyelhető le teljesítményük. Ami baj persze az alkotóknak, de még nagyobb baja annak a közönségnek, amelyhez nem jutnak el a számára igenis fontos gondolatok.

Vasy Géza számára az Írószövetség elnökének lenni azért volt fontos (és minden nehézség ellenére vélhetően kedves) feladat, hogy megpróbáljon változtatni ezen a helyzeten, még ha eszköztelenül is. Ezért idézi többször Illyés Gyula szavait: „A legnagyobb bátorság a remény”. Ennek jegyében szervezett konferenciákat és emlékezéseket, ezért tartott azokon előadásokat, ezért járt fáradhatatlanul köszöntőket mondani, kiállításokat megnyitni. E szövegekben vannak rendszeresen viszatérő, emblematisztikus értékek. Illyés Gyula, Németh László, Nagy László, Csoóri Sándor példája, közéleti és művészi hatásuk fölelmegetése természetes. De mindig melléjük kívánczik Pilinszky és Weöres költészetének megidézése is – mert a közösséget nemcsak a programszerűen vele szolidáris, ügyében elkötelezett alkotók, hanem az egyetemes individuumok is szolgálják.

A legtöbbször említett fogalom azonban nem elsősorban irodalmi természetű, még akkor sem, ha megannyi szállal kötődik az irodalomhoz és az Írószövetséghez: 1956 forradalma. Vasy Géza a szövetség elnökeként ebben találja meg azt

CSEHOV: HÁROM NŐVÉR, 1954
Dayka Margit, Tolnay Klári és Kiss Manyi

az eseményt és azokat az értékeket, amelyekre a szervezet mai képe, fontossága építhető. A forradalom előkészítésében döntő jelentőséget tulajdonít az íróknak és az Írószövetségnek. (Ami a szellemi előzményeket illeti, igaza is van – ám a forradalmat nem a szellem emberei, hanem a róluk keveset tudó, rájuk kevéssé figyelő köznapis emberek csinálták. A magam részéről sokkal inkább Németh László értékelésének elfogadására haj-

lok, aki „váratlan tüneménynek” nevezte azt a forradalmat, amelynek „előkészítői” között nem csekély szerepet játszott...) Tételét Vasy Géza a könyv egyik legfontosabb, szakmailag megalapozott, fontos megállapításokat tevő írásában vázolja fel (*Szépirodalmi művek az 1956-os forradalom szellemi előkészítésében*). Hasonlóan fontos az, ahogyan a forradalom eszméinek, értékrendjének utóéletét vizsgálja – szinte folyamatosan. Nem véletlenül. Vasy Géza is egyike azoknak a literátus elméknek, akiket az irodalomba a forradalom örökségének védelme, értékrendjének képviselője hívtott, hiszen a mind kevésbé érdes (bár sohasem bársonyos) diktatúrában, minden nehézség ellenére az irodalom volt az egyetlen esély erre. Ha másban nem, a megbélyegzett népi írók becsületének védelmében. Vagy olyan írók életműve mellett kiállásban, akiknek értékrendje, magatartása, szerepe, gondolatai összefüggtek vagy éppen összenőttek valamiként 1956 forradalmával. Illyés Gyula, Németh László, Csoóri Sándor, Nagy László, vagy Utassy József, Nagy Gáspár munkásságának bemutatása egy eltagadott és üldözött örökség védelmét jelentette. De jelentette egy irodalomkép, egy esztétikai és antropológiai modell választását. Ez a kép nemcsak a pártállam sürgette „szocialista realizmus” normáitól különbözött, hanem szemben állt a „posztmodern”-nek nevezett irodalom elképzeléseivel is. Ennek a szembenállásnak jegyében írja Vasy Géza a kötet egyik legigényesebb tanulmányában (*Lírai tükkör*): „Történelmi távlatból nézve a posztmodern magyar irodalom nyelvi-poétikai eredményei dacára egyértelműen zsákutcának fog bizonyulni”.

A történelmi távlat azonban még odébb van. Ítéletéig az Írószövetség elnökének is azon kell dolgoznia, hogy a megőrzendő értékek megmaradjanak. A szerelem sem magától jut át a túlsó partra, valakinek, fogában tartva, át kell vinnie. Vasy Géza elvállalta ezt a szerepet. Írásainak példaadó hősei, Illyéstől Némethig, Sánta Ferencről Nagy Lászlóig, Adytól Radnótiig, Domokos Mátyástól Lázár Ervinig, Ágh Istvántól Takács Gyuláig egyazon értékrendet, egyazon emberarcú jövőt keresik és hirdetik. Azt a közösségi felelősséget, azt a nemzetélményt, amely egy kivételes, egyetemes érdekű építmény, a magyar irodalom összetartó erejét adja. Egy írószövetségi elnök persze nem tehet csodákat, nem formálhatja át a világ aktuális fo-

lyamatait, de lehet őrző a strázsán. Takáts Gyulát búcsúztatva ezt mondta Vasy Géza: „ha az ember nem a lehetetlent akarja minden áron elérni, hanem a lehetségest, akkor még boldog is lehet”. Elnöki működése során ő maga is a lehetségesért küzdött. A kötetbe gyűjtött írások azt a reményt erősítik, hogy nem eredménytelenül.

(Vasy Géza: *Bajza utca. Megerősödve megmaradni. Orpheusz Kiadó, 2013. Budapest*)

GRÓH GÁSPÁR

EMLÉKKÖNYV KISS FERENC KÜZDELMES ÉLETÉRŐL

Képzeljünk magunk elé fél tucat egyetemistát, akik a csodával határos módon elkerülték a „hazai” kereskedelmi csatornák bumerángerőptét, az intimpista zuglapok szabadidejükre kattánó csapdáját, és feladatul szabják maguknak: meg fogják ismerni hazájuk közel- és félmúltját. Meg akarják érteni és nem kitalálni (à la Hankiss Elemér) Magyarországot, hiszen nem kerültek a Kádár-rendszer kézi vezérlésű Mefisztóinak és az 1990 utáni neoliberais trendi észosztók hatása alá. Biztosan kezükbe vennék az 1956-os Intézet – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának kiadványát, amelyben az olvasható, hogy „A népi írói vonulat immár zömmel kommunista párttagokból álló új nemzedéke a hetvenes évek elején, a mechanizmusreform megtorpanása, a pártbeli konzervatív fordulat után erősödött meg. Legismertebb képviselői: Kiss Ferenc, Czine Mihály, Csoóri Sándor és Fekete Gyula. Ők, az általuk elképzelt közösségi társadalom érdekében (kiemelés tőlem – S. K. B.) keményebbek, aktívabbak és radikálisabbak akartak lenni, mint a helyzetet elfogadó, szerintük Aczéllal lepaktáló »nagy öregek«, vállalt elődeik: Illyés Gyula és Németh László.”¹ Amennyiben az elképzelt egyetemistáim csak hírből hallottak az említett kiváló íróinkról, közíróinkról, és csak tananyagból ismerik Illyés Gyulát, Németh Lászlót, e mondattal szembesülve milyen

készítetést éreznek majd a fenti „kommunista párttagok” műveinek elolvasására? Megértik-e valaha is a hazájuk jövőjéért – őértük is – vívott szüntelen küzdelmeiket a hatalom kádári működtetőivel szemben?

Találomra említettem ezt a hangyaszorgalommal összehordott és fontos adatokat tartalmazó könyvet, amely – mondjuk ki bátran – a történelmi tudományosság mezében történő szellemi kútmérgezések egyike. A kutató kőműveskelemenkedik kiadójával együtt: „amit raktak délig leomlott estére, / amit raktak estig leomlott reggelre.” És Kiss Ferencet, Csoóri Sándort, mi több, Illyés Gyulát és Németh Lászlót kell befalaznia, hogy megálljon valahogy dehonesztáló kötete. Nem állítom a szerzőről, hogy szándékosan rosszindulatú. Talán még annál is rosszabb: azokon a paneleken és kontár mesterek tanításain szocializálódott, amelyeket most továbbít a tudomány szentségéhez szoktatott fiataloknak. Illő tisztelettel kérdem tőle: olvasta-e valaha *A tizedik estét*, a *Nomád naplót*, vagy Kiss Ferencnek éppen Csoóri Sándorról írt könyvét, akár annak csak két utolsó fejezetét?² Képesek voltak valaha is így írni a hithű kommunisták? És mégis mitől kommunista valaki: hogy utána dobták a pártkönyvét? Hogy alkudozni volt kénytelen a magyar jövőért Kádár házi Mefisztójával, Aczél Györggyel, a kommunista eszme inkarnációjával, akinek érdekében – a tiszteességesen nyilatkozó hozzátartozóit leszámítva – egy mostában megjelent könyvben megértésre, megbocsátásra, helyzetre apellálnak a megkérdezett interjúalanyok?³ Ezen az alapon François Mauriac is lefasisztázható, hiszen malagari otthonában kénytelen volt elkvártélyozni Westmann SS-főtisztet, majd később a megszállt Párizsban meglátogatta a Német Intézetet, hogy engedélyezzék a *La Parisienne* című regényének nyomtatását. A későbbi Nobel-díjas író a megjelenés érdekében eljáró német Heller hadnagynak még dedikálta is ezt a könyvét, aki Aczélhoz hasonlóan gyűjtötte a neki „ajánlott” köteteket. Sőt, Mauriacnak a kezdet kezdetén volt egy-két mérsékelten elismerő szava is Pétain marsallról, akiben a múltat, az első világháborús hadvezért látta. Ennek ellenére, néhány korabeli, szédelgő újságírótól eltékvintve sem a francia irodalomtudomány, sem a francia történészek nem minősítették a fasiszta vezetőkké lepaktáló „nagy öregnek” őt.⁴

Azért időztem el hosszabban a tényítéletben megbúvó alattomos értékítéletnél, hogy kiemeljem, mennyire fontos dokumentum ilyen szentenciák ellensúlyozására a Kiss Ferenc tisztelőinek, tanítványainak, barátainak írásait, tanulmányait, emlékeit megörökítő, a Kairosz Kiadónál 2013-ban megjelent *Emlékkönyv*, ifj. Kiss Ferenc és Bakos István szerkesztésében. A témában járatlan olvasó is beláthatja: Kiss Ferenc a demokratikus nemzeti ellenállás jeles képviselője volt, annak a nagyszerű hálózatnak egyik fontos csomópontján álló személyiség, amely egyre gyorsuló, erősödő ütemben hatott a magyar értelmiségre a hatvanas évek közepétől a nyolcvanas évek végéig. Fáradhatatlan közéleti személyiség, aki a táncházmozgalomtól a *Hitel* folyóirat ügyén és a Bethlen Gábor Alapítványon át számos erdélyi és nyugati vonatkozású akcióban játszott irányító szerepet. Kiváló pedagógus, aki később is rajta tartotta a szemét a tehetséges tanítványain. Nagy vesztesége a magyar irodalomnak, hogy kevés időt tölthetett a katedrán.

Közösségi ethoszát, szervezőképességét és természetes karizmáját emlegette már barátja, Für Lajos is vaskos önéletrajzi kötetében.⁵ Állítása szerint az MDF eszmei-politikai forrásvidékén az egyik csermely Kiss Ferenctől ered. A „Hurál-korszakra” visszatekintve Für tanúskodik arról, hogy az ellenzéki sorok újrendezésének érdeme a nyughatatlan, mindig mozgékony, briliáns képességű Kiss Ferencé. Az ő döntése volt, hogy barátaiból, irodalmi és tanítványi köréből rendszeresen összejáró társaságot verbuváljon. Tanáros pedantériával, az elemző okosság vonzerejével, lendülettel és rámenős okossággal hozta össze a csapatát. A kávéházi körök mintájára találkoztak egy-egy jobb nevű kocsmában-étteremben, rendszerint a körút és az Andrássy út tájékán, vagy kint Budán, a Rózsadomb étteremben, illetve a Soproni Borkóstolóban. Hogy erről az irodalom- és kultúráközvetítő értelmiségiről milyen beszámolókat írtak a besúgói, Szörényi László ad számot az emlékkönyvben. Fontos adalékot tudunk meg: ez a lekommunistázott népi sarjadék – pártonkívüli volt.

A Nagy András tervezte műes emlékkönyv számot ad arról, hogy Kiss legalább akkora gondolkodó volt, mint amekkorára cselekvő értelmiségi. Tudományos munkásságának középpontjába Kosztolányi Dezső életművének értelmezése került.

A beérkezés küszöbén – Babits, Juhász, Kosztolányi ifjúkori barátsága (1962) című első könyvében a *Nyugat* nagy költőinek ifjúságát tekintette át. Több kisebb és nagyobb tanulmánya, kritikái után jelent meg 1979-ben új irodalomtörténet-írásunk egyik legnagyobb opusza, *Az érett Kosztolányi* című monográfiája, amelyben a pályakép részletekbe menő rajzát adja. Kiss fel tudta idézni a költő eleven alakját, és a legtöbbet adta, amit egy irodalomtörténész adhat: magyarázatot arra a soha nem szűnő szellemi varázslatra, amelyet Kosztolányi írásai jelentenek.⁶ Talán nem véletlen, hogy Kosztolányira esett a választása, hiszen – miként azt Vasy Géza írta a tanulmánykötet zárszavában – 1957-ben, a forradalom után (!) Heller Ágnes *Az erkölcsi normák felbomlása* című kismonográfiájában intézte el a szabadkai születésű költőt. A cím azt sugallta, hogy Kosztolányi a Horthy-rendszer bértollnoka volt. Ezzel a színttel, szemlélettel kellett szembeszállnia Kiss Ferencnek.

Tárgyilagosság, beleérző képesség, váratlan szóképekkel, fordulatokkal fűszerezett stílus, távlatokat felrajzoló tehetség jellemzi kritikáit, könyvméltatásait is. Az évek múltával tevékenysége az irodalom területén is egyre tágult és gazdagodott. Három tanulmánykötetben – az 1972-ben megjelent *Művek közléről*, valamint az 1984-ben megjelent *Interferenciák és „Fölrepülni rajban...”* – adta közre tanulmányait, esszéit, bírálatait Adyról, József Attiláról, Radnótiról, Illyés Gyuláról, Veres Péterről, Örkény Istvánról, Weöres Sándorról. Több írásban vázolta fel nemzedéktársai – Kormos István, Lator László, Fodor András, Páskándi Géza, Somogyi Tóth Sándor – arcvonásait. Rokonszenvvel támogatta a pályán elinduló fiatalokat, így többek között Buda Ferencet, Ágh Istvánt, Ratkó Józsefet, Kalász Lászlót, Utassy Józsefet, Kovács Istvánt. Az általa összeállított színes és gazdag tabló középpontjában két költő áll: Nagy László és Csoóri Sándor. Bennük látta életre kelni az új „bartóki szintézist”: a népi hagyományok ötvözetét a korszerű nagyköltészetel. Az emlékkönyv tanúsága szerint hajszott életvitele, a hatalommal való folyamatos konfrontációi is hozzájárultak ahhoz, hogy az 1985 nyarán váratlanul rátörő igen súlyos betegsége miatt már nem tudta tökéletesre csiszolni dédelgetett költőiről készülő monográfiáit. Ám töredékes voltában is nagyszerű mű a Csoóri Sándorról szóló monográfia⁷ és a Nagy Lászlót méltá-

tó írások gyűjteménye⁸. Ellenőriztem: sajnos a Csoóri-könyvének és az 1998-ban Miskolcon megjelent *Kosztolányi-tanulmányok* című kötetén kívül Kiss Ferenc egyetlen könyve sem található a Szabó Ervin fiókkönyvtárakban és a nagykönyvtár szabadpolcán. Öröm az ürömben: a 13. kerületi Dagály utcai könyvtárban azzal vigasztaltak: a „*Fölrepülni rajban...*” kötetei annyira elhasználódtak, hogy le kellett selejtezni.

Az emlékkönyv Kiss Ferenc 1964 és 1985 között vezetett *Naplójával* nyit, amely nélkülözhetetlen dokumentum a Kádár-kor irodalompolitikájának tanulmányozásához. (Méltán hasonlítható François Mauriacnak a német megszállás alatt írt *A fekete jegyzet (Le Cahier Noir)* című naplójához.) A beszédközpontját megtámadó agyvérzése miatt sajnos nem tudta folytatni – épp akkor, amikor sűrűsödni kezdett körülötte a történelem. Az utolsó előtti bejegyzését idézzük:

„Június 5. Ritkán írok a könyvbe. Szegeddel megsokasodtak a teendők. A Nagy Gazsi verse okozta konfliktus óta nem is történt lényeges dolog. A pártvezetésben végbement változások is lelassították a folyamatokat. A mi ügyünket is külön levéllel kellett megsűrgetni. Mozdultak is, holnap be kell mennem Tóth Dezsőhöz az Alapítvány véggett.

Tegnap este itt volt Sanyi (ti. Csoóri – S. K. B.), Király meg Für Lajos. Utóbb Czine jött Dorkó Zsigával. Királlyal viszonylag szelíd viták. Sanyi – Czine szemrehányására – elmondta, hogy szokott ő Aczéllal tárgyalni. Pl. az első alkalommal behívta, s kérte, hogy beszélje rá Kósát, hogy a Tízezer napból a kifogásolt részeket vágja ki. – „Nem beszélem.” – Erre elkezdett üvöltöni, hogy tönkre akarnak tenni stb. Sanyi felállt, hogy eljön. Aczél átment az asztal végére, egy kosárból kivett egy körtét s odadobta S.-nak. S. elkapta. – Na, elnézést, üljünk csak le. Így folytatódott.

Hasonló eset volt, amikor Nagy L.-val a Szervátiusz T. átjövetele ügyében voltak bent. Akkor azért háborgott, hogy közvetítőhöz folyamodnak. (Ez Juhász F. volt.) „Miért nem hív fel pl. maga? – kérdezte Csoórit. – Mert maga engem a Charta aláírása miatt földszintes Dugovics Titusznak nevezett.”

Az Emlékkönyv másik fontos korpusza Kiss Ferenc *Felirat – Az egység akadályai* című, 1974-ben készített átfogó kultúrpolitikai elemzése. A felirat megírásának előtörténetéhez szükséges tudni, hogy 1972 novemberében a debreceni Móricz Zsigmond-konferencián felszólaló Kiss szerint nem a nyugati

hatásoktól, a „valuta-erkölcstől” kell óvni az irodalmat, nem a „nyugati turistáktól”, ahogy azt az előtte beszélő Király István fejtegette, hanem a „hazai turistáktól”, azoktól a vezércikk-íróktól, a párt által támogatott véleményezőcsövektől, akik nem érzik át a határon belül és kívül élő magyarság problémáit. Nem lehet összefogni – mondta – a „szocialista eszmék jegyében”, amíg az irodalomban „Pándi és a többiek” (azaz E. Fehér Pál, Rényi Péter) az irányadóak. Felszólalása nagy tettszést váltott ki a hallgatóság részéről, a párt jelen lévő embereit pedig nagyon meglepte. A kódolt „antiszemitizmus” vádja csak később indult körkörös útjára. Az MSZMP egyes vezetői felkérték Kiss Ferencet, hogy írásban tisztázza mondanivalóját. A tanulmány 1974-ben készült el, szűk körben vitatták meg, de hatása elmaradt, mivel nem kaphatott nyilvánosságot, ráadásul az eredeti példánynak nyoma veszett. Az általa „feljegyzéseknek” nevezett írás indítéka a szerző látletele, miszerint a „nemzeti öntudat zavarai súlyosak, olyannyira, hogy a társadalom kezdeményező kedvét, a munkaerkölcsét, az ország, a közösség dolgaiban való felelősségvállalás készségét is rombolják.” Az imponáló tárgybeli felkészültségnek, a rendkívüli lényeglátó képességnek, a nemzeti felelősségérzetnek olyan magas hőfokán hat a mai olvasóra az írás, hogy az pótolhatatlannak érzi a szerző szervezői hiányát a „rendszer váltás” éveiben. Elég csak az alcímekből idézni – *Önismeretünk óvodája?*, *A hitványság mítosza, Deheroizáló inger, Egyenlőtlen feltételekkel, Hamis vádak: nacionalizmus és faji előítélet, Ami megerősíti a bűnkutatók pozícióit, Eltorzult irodalom, Lojálissá kényszerülő kritika, A mucsai múltnak bélyegezett hagyomány, Ahogyan rossz hírbe keverik a teljességigényt, Fiatalok fájdalmas kijátszása, Nem volt igaz hazafiság?, A vitathatatlan marxistaság előnyei, Hamis vádak a kisebbségi magyarok ellen, Megbélyegzés – rutinszerűen, „Vesztett nacionalisták”, Bűnleső igyekezet –*, hogy a jelenből azokba az évtizedekbe visszalépve döbbenet lássuk: milyen szürke szellemi égbolt alatt peregtek az évek, és részben választ kapunk arra is, hogy miért olyan bizalmatlanul, tájékozatlanul, öntudat nélkül, tántorogva-fintorogva fogadta a jobb sorsra érdemes magyar állampolgárok egy nagyon jelentős része az első szabad választást. Érdemes volna E. Fehér Pálnak – hogy csak e nevet említsem – az akkori évtizedek *Népszabadságban*

SHAKESPEARE: RÓMEÓ ÉS JÚLIA, 1954

Gábor Miklós és Tolnay Klári

és máshol megjelent cikkeiből egy kötetnyit összegyűjteni – *mementónak*. A múltunk, a hagyományaink lefokozása, az öngyűlölet, az önmegvetés, a bűntudat, a kisebbségi érzés folyamatos dresszírozása a sajtón keresztül annyira mindennapos volt nálunk, hogy szinte csoda, hogy időtálló, kiváló művészi alkotások, tudományos teljesítmények születhettek. „S ez is tipikus – írja Kiss Ferenc –: akik deheroizálnak, lefokoznak, azok tudják, hogy az igazi fórumokon övék a szó, a »patrióták« meg a »hagyománytisztelők« csak hadd szónokoljanak.” Pokol Béla alkotmánybíró a kilencvenes években kiadott válogatott írásaiiban⁹ szellemesen mutatta ki, hogyan foglalta el a nyelvpolitikai küzdőteret az úgynevezett bal-

oldal, és a liberálisnak önkódolt véleményosztárok miként használták ki a gyors ütemben bővülő médiafelületeket. A néző-olvasó közönség számára kialakított és ily módon talált véleményrendszert „nagyüzemi szellemi pénzhamisításnak” nevezi, ahol a politikai pártállás, a közös szocializációs múlt és ideológiai elkötelezettség dönt a hírnév nagyságáról és a vélemény irányadó súlyáról. Nos, a jelenségsorozat előzményei ott állnak teljes fegyverzetükben a kádári korszakban, és velük vívja egyenlőtlen, de nem hatástalan partizánharcát Kiss Ferenc.

A kötet felhívja a figyelmünket arra, hogy mennyire elhanyagoltuk a hetvenes éveket, azok messzebbre vannak tőlünk, mint 1956 vagy 1848. A hatvanas-hetvenes évek történelmi feldolgozása még várat magára, és azt tanulmányozva megkerülhetetlen lesz Kiss Ferenc, aki, amikor fiatalon, életét veszélyeztetve átúszta a Tiszát, hogy a szovjet Kárpátaljáról Magyarországra jöhesse, még nem tudta, hogy a kisebbségből egy másfajta kisebbségbe kerül. Élete utolsó évtizedét Wesselényihez hasonlóan polgári halottként kellett elviselnie. Mégis boldog volt abban az értelemben, hogy egy teljes esztétikai rendszer birtokában tudhatta magát, amelynek lényege a tudományos önelv és a nemzeti orientáció összehangoltságának problémája. Munkásságának eredménye továbbra is aktuális: kiszakította magát a begubózott marxizmusból az a neoliberais lepke-szemlélet, miszerint a nemzeti vonatkoztatási rendszer idejétmúlt, és a történelmet, a kultúrát kizárólag az individualitásra, a szabad, gyökértelen egyének önrendelkezésére alapozza.

Kiss Ferencet találóan nevezte konstruktív konspirátornak a költő Kodolányi Gyula. Az *Emlékkönyvet* becsukva kiegészíthetjük: egy instruktív inspirátor hagyott itt minket időnap előtt...

(Emlékkönyv dr. Kiss Ferenc irodalomtörténész, író, kritikus, tanár 85. születésnapja alkalmából. Összeállította és szerkesztette: ifj. Kiss Ferenc és Bakos István. Kairosz Kiadó, 2013, Budapest.)

S. KIRÁLY BÉLA

Jegyzetek

- ¹ Ständeisky Éva: *Gúzsba kötve. A kulturális elit és a hatalom*. Budapest, 2005. 325.
- ² Kiss Ferenc: *Csoóri Sándor*. Magvető Kiadó, 1990, Budapest. 107–155.
- ³ Varga Ágota: *Aczél-történetek. Beszélgetések tiltott, túrt és támogatott kortársakkal Aczél Györgyről és a Kádár-korszakról*. Alexandra Kiadó, 2013, Budapest
- ⁴ Jean-Luc Barré: *François Mauriac*. Biographie intime. II. kötet. Fayard, 2010, Párizs. 25–37.
- ⁵ Für Lajos: „Fölrepülni rajban”. *Utak a Fórumba*. Püski Kiadó, 2007, Budapest. 123–143.
- ⁶ Pomogáts Béla: *Kiss Ferenc hatvanéves*. ITK/93, 1989, 188–189.
- ⁷ Kiss Ferenc: *Csoóri Sándor. Monográfia*. Magvető Kiadó, 1990, Budapest
- ⁸ *Írások Nagy Lászlóról*. Püski Kiadó, 1993, Budapest
- ⁹ Pokol Béla: *Média hatalom*. Windsor Kiadó, 1995, Budapest. 114–125.

KÉT MAGYAR MUZIKOLÓGUSRÓL

Isoz Kálmán és Major Ervin

A múlt század ötvenes éveiben a Zeneakadémia könyvtárának előterében, az ablak mellett gyakran volt látható egy kecskeszakállas öregúr. Azzal foglalatzkodott, hogy az elrongyolódott, szakadt szelű kottákat ragasztószalag segítségével újra használhatóvá tegye. Ezt a csekély javadalmazással járó munkát alighanem Prahács Margitnak, az akkori főkönyvtárosnak köszönhette. Mint növendék, sűrűn megfordultam a könyvtárban, de csak sokára tudtam meg, hogy a kis öregúr, akit ismerősei Kálmán bácsinak szólítanak, nem más, mint a magyar zenetörténet 1878-ban született nagynevű kutatója, Isoz Kálmán, akinek a Nemzeti Múzeum igazgatói posztjáról, a Zeneakadémia Hubay- és Dohnányi-korszakának főtitikári székéből sikerült magát sérült kották doktorává „leküzdeni”. Ez nem volt különlegesen egyedi pályáiv Magyarországon, 1950 táján.

Később, immár a Magyar Rádió fiatal zenei szerkesztőjeként közelebről is megismerhettem Kálmán bácsit, aki francia neve (sőt, nemesi származására utaló teljes neve: d’Isoz) ellenére tüzes magyar ember volt. Tudtam, ha valaki choriambus-ritmusban kopogtat irodám ajtaján, csakis ő lehet. Az

ötvenes években – életének utolsó, csonka évtizedében – sikerült néhányszor visszacsempészni a mikrofon elé. Ő pedig megajándékozott néhány régi tanulmányának különlenyomattal, és számos információt adott a Széchényi Könyvtár zenei kincseiről. Könnyen tehetette: nemzeti könyvtárunk általa alapított zeneműtárának anyagát annak vezetőjeként úgy ismerte, ahogy csak kevesen.

Isoz Kálmán Aggházy Károlynál, a kiváló Liszt-tanítványnál tanult zenét. Már tisztviselője volt a Nemzeti Múzeumnak, amikor beiratkozott az egyetem bölcsészkarára, ahol negyvenhárom esztendősen doktorált. Tanulmányainak befejezését sem ő maga, se kora nem siettette. Hat éve koptatta már az egyetem padját, amikor kitört az I. világháború. Isoz katona lett, végigküzdötte a háborút és csak utána folytathatta tanulmányait. Ezt követően a Magyar Nemzeti Múzeum főtitkára lett, az Országos Széchényi Könyvtár önállósulásakor főkönyvtárnoki címet kapott. 1929-ben megbízták az intézmény zeneműtárának a megszervezésével (mert zeneműveket már a 19. században is gyűjtött a múzeum, de nem önálló zenei osztály keretében). Kálmán bácsi ott lakott a múzeumban: a földszinten, a nyugati és déli szárny találkozásánál volt egy szép szolgálati lakása. Évtizedekkel később magam is sokszor megfordultam a tágas szobákban, melyekben akkor már Zeneműtár működött a kitűnő zeneszerző, Vécsey Jenő irányításával. A kutatókat egy, talán még Kálmán bácsi idejéből ottmaradt segítőkész hivatalsegéd, Németh bácsi látta el a tanulmányozni kívánt anyagokkal.

Isoz Kálmán hamarabb gazdagította maradandó munkával a zenetörténeti irodalmat, mint ahogy beiratkozott az egyetemre. Huszonöt esztendő volt, amikor 1903-ban Mészáros Imrével, a Filharmóniai Társaság elnökével együtt megjelentette első fontos munkáját, *A Filharmóniai Társaság múltja és jelene, 1853–1903* című művét. Ötven esztendő részletes budapesti hangversenyműsorát közölte a karmesterek és szólisták teljes névsorával, de fontos kiegészítő írásokat, életrajzokat, eseménynaptárt, méltatásokat is publikált. Később megajándékozott a díszes kötésű, kéziratos javításait, bővítéseit tartalmazó albummal. Egyikünk sem sejtette, hogy a Társaság százötven éves történetének megírásával, immár a 21. század elején, magam lépek majd Kálmán bácsi nyomdokaiba.

Erkel Ferenc élete és munkássága Isoz fő kutatási területei közé tartozott. Ő maga tizenöt éves volt Erkel halálakor: alighanem látta még a *Himnusz* és a *Bánk bán* idős zeneköltőjét. Erkel fiai közül Gyulát, a zeneszerző-karmestert és Istvánt, a postagazgatót ismerte közelebbről. „Az Erkelek mind szerették a hasukat – mesélte egyszer. Szent István napján ott rotyogott mindig egy kondérnyi gulyás Pista bácsi kertjében”. Az ilyen és ehhez hasonló történetek kincset értek. Ezek azok a fontos, de kevésbé ismert emberi vonások, amelyek csak akkor kerülnek az életrajzokba, ha a biográfus előzőleg kifaggatja a szóban forgó nagyságok közeli kortársait.

Kálmán bácsi memóriája az őt megelőző generáció tagjainak különösen sok emlékét őrizhette. Jó barátságban volt a nála egy évtizeddel idősebb Kerner Istvánnal, az Operaház és a Filharmóniai Társaság legendás hírű karmesterével. Kerner halála után az Isoz házaspár örökbe fogadta a karmester árváját, így bizonyára sok mindent megtudhattak Kerner koráról és magáról Kernerről, erről a tévedhetetlen ízlésű, biztos hallású, kevés beszédű muzsikusról, Erkel Sándor karmester-utódáról. Meg arról a Beethoven-hagyományról, amelyet a fiatal Erkel Ferenc, pozsonyi mestere révén, úgyszólván a Beethoven-muzsika forrásvidékén ismert meg. Erkel Ferenc – Erkel Sándor – Kerner Ferenc: a Beethoven-zene hazai előadói hagyománya töretlenül öröklődött a 20. századra.

Isoz Kálmánnak nagy érdemei vannak a magyar zenei könyvtárügy fejlesztésében. Ő alakította ki a Nemzeti Múzeum, illetve az Országos Széchényi Könyvtár zenei gyűjteményének rendjét a kéziratok, nyomtatványok, zenei levelek és más zenei emlékek csoportjainak felállításával. A régebbi zenei leveleket az ő nyomtatott leíró katalógusaiból ismeri a kutatás.

Buda és Pest zenei művelődéséről írott munkája eredetileg az egyesített kettős város fennállásának ötvenedik évfordulójára készült volna, mint Bartók *Táncszvitje* és Kodály *Psalmus Hungaricus*a. De Isoz művének csak az első része jelent meg, az is három év késéssel, 1926-ban. Úgy tudjuk, elkészült a folytatás is, de kéziratban maradt és „alámerült”. 1934-ben kiadta a *Pest-Budai Hangszegyesület és nyilvános hangversenyei* című tanulmányt – ezzel a Filharmóniai Társaság előtörténetét tette közkinccsé.

A könyvtár 1934-ben igazgatói címmel nyugdíjazta. Ettől kezdve a Zeneművészeti Főiskolán működött titkárként, majd főtitkárként 1943-ig, hatvanöt éves koráig. Több Liszt-tanulmánya jelent meg a főiskola évkönyveiben. Nagyra becsülte a főiskola vezetőjét, Hubay Jenőt, a híres hegedűművészt, pedagógust és sikeres zeneszerzőt. Róla is írt.

Nem csak a Kerner családdal került rokoni kapcsolatba. Sógora lett Poldini Edének, a *Farsangi lakodalom* című bájos neo-biedermeier vígopera szerzőjének. A zeneszerző, aki szalodatulajdonosként a svájci Vevey-ben telepedett le, „Kedves bácsi-öcsém” – megszólítással küldte a nála fiatalabb Isoznak szellemes leveleit. Kálmán bácsi nagyra tartotta Poldini zenéjét, de méltatást, etikai megfontolásból, soha nem írt róla.

A Rózsavölgyi és Társa Zeneműkiadó és Zeneműkereskedés hosszan készült rá, hogy megírta Kálmán bácsival az 1850 táján alapított vállalkozás százéves történetét, Isoz azonban nem volt „gyors” író, a jubileumig nem készült el a kézirattal. Mire elkészült, a Rózsavölgyit államosították. A kiadatlan, fontos munkát évtizedek múltával, a magam alapította Magyar Zenetörténeti Tanulmányok hasábjain publikáltam. Ezt azonban Kálmán bácsi már nem érte meg. 1956. június 6-án meghalt, nemigen érzekelve már az őt körülvevő világ mozgását.

Major Ervin zenetörténész (1901–1967), tanár és könyvtáros, a modern magyar zenetudomány aranykori nemzedékének tagja. Azé a generációé, melyhez Molnár Antal, Lajtha László, Tóth Aladár, Szabolcsi Bence, Bárdos Lajos, Rajeczky Benjámín, Kókai Rezső, Gárdonyi Zoltán és Bartha Dénes tartozott. Ma senki sincs már köztünk ebből az úttörő, nagyot alkotó nemzedékből, tagjai csak műveikben, tanításukban – és emlékeinkben élnek.

E nemzedék legtöbb tagjával ellentétben Major, a szó iskolai értelmében, nem tartozott tanáraink közé. Mégis szellemi mestereim egyikének tekintem. Volt tőle mit tanulni. Azt is, hogy mit tegyünk és – nem hallgathatom el – azt is, hogy mit ne.

Mint kutató, példamutató volt, önfeláldozó, iskolát teremtő. Muzsikuscsaládból származott. Apja, Major J. Gyula a Liszt és Bartók közötti nemzedéknek volt elismert tagja: zeneszerző, zongoraművész, pedagógus, zenei lapszerkesztő. Olyan mesterek tanították, mint Erkel, Volkmann és Liszt. Az ő munkásságuk hatott az ifjú Major szellemiségére is, kutatóként az ő koruk vonzotta.

Kis termetű ember volt, hatalmas koponyával. Feltűnő arcvonása az ironikus mosoly vagy a bizalmatlan komolyság volt. Előbbi főként a tülekedő törtetőknak szólt, utóbbi úgyszintén. Bizalmatlansága mint kutatónak, feltétlenül javára vált: azt hitte csak el, amiről személyesen meggyőződött. Így aztán, noha a magyar zenetudomány 19. századi úttörőit, Mátray Gábort és Bartalus Istvánt nagyra becsülte, a magyar zenetörténet tényeinek, dokumentumainak, összefüggéseinek kutatását és gyűjtését mégis lényegében előlről kezdte. Önmagával szemben is maximalista volt, minden idejét, energiáját és anyagi erejét a kutatásnak és gyűjtésnek szentelte. Könyvtárak, levéltárak, kottatárak anyagát fogta vállatára, hírlapok tucatjait nézte át és cédulázta ki példátlan szívósággal, rátermettséggel, gyarapodó tudással. A tudományos munkához szükséges cédula-feljegyzései tízezerszámra készültek, s Major komputer-agya volt a központi rendező műszer. Gyűjteménye csodálatos volt, ő maga rendszeresen járta az antikváriumokat és vétel, ajándék, csere útján (olykor csellet is) szüntelenül gyarapította könyv- és kottatárát, autográf kollekcióját. A szórakozás és más földi hívságok nem vonzották. Egész életében a magyar zenetörténet alapkönyvének megírására készült, a lehető legszélesebb alapozással. Ennek szentelte életét, és mint minden munkájába temetkező, kreatív ember, környezete életét is. Alkalmassint túl szélesen alapozott: az épület felhúzására nem maradt már ideje.

Tanulmányait a Zeneművészeti Főiskolán végezte (itt zeneszerzést tanult), utóbb a tudományegyetem bölcsészkarán doktorált.

1926-ban, huszonöt esztendősen lett a *Zenei Szemle* szerkesztője – e minőségében együtt dolgozott Szabolcsi Bencével és Tóth Aladárral. Utóbbiak a Bartók- és Kodály-kultusz szócsövévé tettek a lapot, amit a konzervatív Major nem ellenzett. Szívesen közölt kézirat-hasonmásokat a mondott mesterektől, ezek eredetije általában az ő gyűjteményébe vándorolt. Facsimileként a *Zenei Szemle*ben látott napvilágot Kodály kórusa, a *Süket sógor*, akárcsak Bartók *I. rondó* című zongoradarabjának szlovák epizódja.

1928-ban Major a Nemzeti Zenede tanára lett: zeneszerzést és zenetörténetet tanított. Utóbb átvette az intézet könyvtárát.

nak vezetését, s e tény kétségkívül új irányt szabott tudományos tevékenységének.

A Nemzeti Zenede ugyanis nagy múltú intézmény volt, jóval patinásabb, mint a Zeneakadémia. 1840-ben jött létre Hangszegyesületi Zenede néven, alapítóinak sorában helyet foglalt Liszt Ferenc is, igazgatói tisztét hosszú időn át a magyar zenetörténet-írás első nagy alakja, Mátray Gábor töltötte be. Könyvtárában a magyar zenei múltnak példátlan értékű kincsei halmozódtak fel kéziratok és ritka nyomtatványok formájában: ezek közé „beszabadulni” nem csekély élmény lehetett Majornak. Az itt talált anyaggal alapozta meg a legendás híró verbunkos-szerzőről, Bihari Jánosról írott nagy tanulmányát. Zeneszerzőként is merített a zenedei könyvtár kincseiből.

Itt bukkant rá az 1800 körüli galántai cigányok műsorát megőrkítő kottafüzetekre. Ő hívta fel rájuk Kodály figyelmét, akit e gyönyörű verbunkos táncok kétszeresen is megérintettek. Hiszen Kodály Galántán töltötte gyermekkorának legszebb esztendeit, ott végezte az elemi iskolát is. Ezekben a füzetekben talált rá a világhíró *Galántai táncok* több témájára. Művét a fennállásának nyolcvanadik évfordulóját ünneplő Filharmóniai Társaságnak ajánlotta, s ez a testület mutatta be azt 1933-ban, Dohnányi Ernő vezényletével. A bemutató műsorfüzetében Kodály megnevezte forrását és megnevezte a forrás feltáróját, Major Ervint is. Nem sokkal később nyomtatásban is megjelent a partitúra, költői-látnoki előszavába azonban már nem fért be Major neve. E tény életre szóló feszültséget gerjesztett kettejük kapcsolatában. A tárgyilagosság kedvéért jegyezzük meg: Major felfedezése nélkül Kodály aligha ismeri meg a kellő helyen és időben az 1800 táján kiadott régi magyar táncfüzeteket. Akkor pedig a világ szegényebb lenne egy remekművel.

Major Bartók tanácsára írta Brahms *Magyar táncokjának* forrásáról szóló tanulmányát. Ebben a témakörben alkotta *A népies magyar műzene és a népzene kapcsolatai* című példaértékű munkáját is.

Írásainak egyik csoportja a zene külföldi mestereinek magyar kapcsolatai körül kristályosodott ki, másik a hazai mesterek munkásságára fókuszál. Beethoven, Haydn, Mozart életének és műveinek magyar vonatkozásairól őelőtte senki nem tárt föl annyi új anyagot.

1935-től a Zeneművészeti Főiskolán tanított. 1941-ben származási okokból elbocsájtották. Tanári pályájának utolsó periódusa újra a Zenedéhez, illetve a belőle alakult Bartók Szakiskolához fűzte.

Nagy terveinek egyike volt a magyar dal katalógusának elkészítése. Lakását azonban Budapest ostroma idején belovés érte, dokumentumainak egy része odaveszett. De Majornak volt hozzá ereje, hogy mindent újrakezdjen. Tanított, vezette a Magyar Zeneművészek Szövetségének könyvtárát, kiállításokat rendezett, gyűjtött és cédulázott. Publikált is, de kevesebbet, mint tehette volna. Az adatok egyedüli birtoklásának vágya úgy látszik, erősebb volt, mint közzétételük belső kényszere. Persze az is igaz, hogy élete utolsó két évtizedében kedvezőtlen körülmények között élt. Jó ideig, lakás híján, a Zeneművészeti Főiskola egyik tanári szobájában húzta meg magát, feleségestől. Utóbb a Dohány utcában jutott lakáshoz: egy hármas társbérlet két szobáját utalták ki neki. Itt építette fel újra hasonlíthatatlan gazdagságú zenetörténeti gyűjteményét.

Gyűjtőelvei szigorúak voltak. E sorok írójának egyszer megvételre ajánlottak fel egy Mosonyihoz írott, kiadatlan Liszt-levelet. Nem tudtam megvenni, túl magasra tartották az árát. Majortól kikaptam emiatt: „Vegye tudomásul, ha egy ilyen kincs felmerül, erre azonnal le kell csapni, különben örökre elmerül!”. E szemrehányásban életének egyik alapelve testesülhetett meg.

Nekem jutott a megtisztelő feladat, hogy élete első – és utolsó – gyűjteményes kötetét, útmutatása nyomán, sajtó alá rendezzem. Nem volt könnyű munka. A szerzőnek stílári javaslatokat kellett tennem, és helyette megvívni az akkortájt nehezen elkerülhető csatát az akadémikus kiadói szerkesztővel. Emiatt eltartott egy darabig, amíg kézhez kaptam a kötet tördelt levonatát. Ezzel látogattam meg az akkor már nagybeteg tudóst az Királyhágó utcai Tisztikórházban. Felolvastam neki Szabolcsi Bence gyönyörű előszavát, majd a magam utószavát. Érdeklődve forgatta a még bekötetlen könyv lapjait. Ez 1967. október 10-ének délutánján történt. Másnap megdöbbenve értesültem, hogy ez volt Major Ervin életének utolsó öröme.

BÓNIS FERENC

NEMZETI ZARÁNDOKLATOK ÉS HONISMERETI KÖRUTAK 1990–2010

A Magyar Örökség Díjas bécsi „Európa Klub” felfedező útjai

„A sokféle szakadt magyarságnak nem kell feltétlenül egyetértenie, de értenie kell egymást.”

CSÓÓRI SÁNDOR

A címválasztás kettős célt szolgál: egyrészt főhajtás a negyvenhét éves múltra visszatekintő bécsi Európa Klub (a hivatalos osztrák megnevezés az „Europa” Club, én a tagság szíves engedelmével a magyar megfelelőjét használom – T. Z.) egyedülálló kezdeményezése előtt, hogy az egyetemes magyarság múltját, gyökereit, honteremtését, anyagi, szellemi és művészeti értékeit már-már akadémiai szinten megismerjük, másrészt a követésre méltó bécsi modellt minden magyar civil szervezet, egyesület figyelmébe ajánlom: tartós közösségeket csak ilyen szívós, megszállott munkával lehet teremteni.

A dr. Smuk András nevével fémjelzett bécsi Európa Klub különös titka abban rejlik, hogy a vasfüggöny 1989 végi lebontása után – évi két tanulmányi kirándulás révén – azonnal megkezdtek a felbomlott szovjet blokk államaiban rekedt magyarság történelmi nevezetességű helyeinek, szellemi pantheonjainak teljességre törekvő és tudományos igényű feltérképezését, majd rendre elzarándokoltak azokra a helyekre, ahová a magyarok a honfoglalást követő kalandozások során eljutottak. Ugyanakkor egy nagyon következetes stratégia alapján emléktúrákat szerveztek az első és második világégés nagy csatateréreire, ahol a magyar honvédek legtöbbször értelmetlenül hullatták a vérüket, nem is sejtve, hogy iszonyatos véráldozatukkal valójában a történelmi Magyarország sorsát is megpecsételték.

„A bécsi magyarok kultúregyesületét – az „Europa” Clubot – 1964 áprilisában közösségi igény hozta létre. Az 1956-os magyar forradalom után Bécsben rekedt fiatalság, amelyre leginkább a gyökértelenség és tájékozatlanság volt jellemző, kereste egymást, illetve a számára megfelelő baráti kört. A forradalom

nimbusza hamar elhalványult, s az új környezetben – főként nyelvtudás nélkül – roppant nehéznek ígérkezett a beindulás. Csak a hatvanas évek elejére találták meg helyüket az osztrák társadalomban. A legtöbbször szakmát tanult, vagy beiratkozott valamelyik egyetemre, és rendezett körülmények között élt. Magyaroknak lenni viszont menekülsorsot, kivetettséget, bizonytalan jövőt, elszigeteltséget és peremhelyzetet jelentett. Ennek ellenére sokan ragaszkodtak magyarságukhoz, anyanyelvükhöz, kultúrájukhoz. Kezdetben mindez inkább ösztönösségből, hiányérzetből fakadt, azaz – megfelelő társaság híján – ragaszkodtak egymáshoz a közösséget igénylő fiatalok. Ezek a fiatalok eleinte ismerkedni és szórakozni kívántak. Így jött létre egy egyesület, melynek néhány év gyötrelmes útkezes után sikerült új távlati célokat megfogalmaznia, amelyek a mai napig érvényesek. Szellemi-kulturális keretnek az *Európa-gondolatot fogadták el*. Az egyesület alapítására 1964. április 17-én került sor a VII. kerületi Myrthengasse 7. szám alatti helyiségben. A jelenléti ívet huszonhat, jobbára huszoneves fiatal írta alá. Az egyesületnek az Europa Jugend-, Kultur- und Sportverein nevet adták. 1965 első felében a taglétszám már százötvenre emelkedett” – írja dr. Smuk András elnök a *Harmincöt év a magyarság szolgálatában* című tanulmányában.¹ A bécsi magyar fiatalok az egységes Európa gondolatát, az európai integráció szükségességét már akkor megfogalmazták, amikor a kommunista diktatúra alatt nyögő közép-kelet-európai országok lakói erről álmodni sem mertek. „Magyarságunk záloga az európai szellemiség: ha ennek kialakításán dolgozunk, elsősorban önmagunknak teszünk szolgálatot” – összegezte dr. Deák Ernő történést, az 1980-ban megalakult Ausztriai Magyar Egye-

¹ Dr. Smuk András: *Harmincöt év a magyarság szolgálatában*. In *A magyarság szolgálatában*. Az „Europa” Club 7. évkönyve, 1999. Bécs, 1999, 5. oldal.

Dr. Smuk András az Európa Klub hajtómotorja, civilben kiváló geológus. Az osztrákok is nagy tisztelettel ejtik ki a nevét, hiszen kutatócsoportja fedezte fel Ausztria nem létezőnek hitt kőolajtartalékait. Majdnem tízéves volt, amikor az 1956-os forradalom leverése után a családja Ausztriába menekült. Az egyetemi tanulmányait Bécsben végezte, ott is doktorált. Nagyon hamar a bécsi magyar fiatalok meghatározó egyéniségévé vált.

sületek és Szervezetek Központi Szövetségének elnöke az Európa Klub és az ausztriai magyarság legfontosabb célkitűzését.

A kultúregyesület 1967. december 21-én vette fel az „Europa” Club nevet, tevékenységében akkor következett be az igazi áttörés, amikor a Burg Kastl-i magyar gimnáziumban érettségizett és a bécsi egyetemeket látogató diákok kerültek túlsúlyba. Az egyesület történetének meghatározó eleme az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc eszméihez való ragaszkodás, e szellemiség ápolása. A klub felkérésére a nyugati magyarság irodalmi, szellemi életének legkiválóbbjai léptek pódiumra, az 1956-os forradalom egykori résztvevői, legjobb ismerői tartottak előadásokat, amelyek több száz hallgatóból álló közönséget vonzottak. Kovács Imre, Varga László, Király Béla, Tollas Tibor, Gosztanyi Péter, Kende Péter, Borbándi Gyula, Juhász László, Kocsis Gábor neve már önmagában jelzi a magas szakmai színvonalat. A kádári diktatúra tiltásai ellenére gyakran hívtak meg magyarországi előadókat. Szembesülniük kellett azzal, hogy a magyarországi hatalom nem adott útlevelet Birinyi József kiváló népzene kutatónak, vagy a „Forrás Kör” fiatal előadóit a magyar rendőrség beidézte, mert Illyés Gyula-verseket szavaltak a klub egyik megemlékezésén. Az egyesület 1982 és 1989 között évente kétszer *Hirmondó* címen tájékoztatót adott ki, 1993-tól pedig az előadások szövegét évkönyvben publikálja.

Az Európa Klub évente tizenöt-húsz rendezvényt, előadást, kerekasztal-beszélgetést, hangversenyt, színházi előadást szervez. Míg 1989 előtt a nyugati előadók voltak túlsúlyban, a rendszerváltást követően ez az arány a magyarországi, illetve a Kárpát-medencében élő magyar előadók javára változott.

A rendszerváltást követően az egyik legnagyobb nyereséget a honismereti zarándoklatok és kultúrtörténeti emléktúrák szervezése ígérte. A klub tagjai bejárták a Felvidéket, Erdélyt, Kárpátalját, a Muravidéket, a Csángóföldet, a Bánátot, megfordultak Kelet- és Nyugat-Galíciában, a prágai és lemergi magyarok körében, mint már jeleztük, bejárták Doberdó és Isonzó csatárait, felkeresték Róma magyar vonatkozású emlékhelyeit, és tizenegy napot töltöttek – Európa és Ázsia között „ingázva” – II. Rákóczi Ferenc bujdosásának és Kossuth Lajos törökországi emigrációjának fontosabb állomásain. Az egye-

sület 1995-ben Beregszászon Bethlen Gábor erdélyi fejedelem tiszteletére állított szobrot, 1998-ban emléktáblát helyezett el a kelet-galiciai brezáni vár falára. 2009-ben a bécsi *Collegium Hungaricum*ban az Európa Klub közvetítésével felavatták Hunyadi László marosvásárhelyi szobrászművész alkotását, Petőfi Sándor mellszobrát.

1998-ban meghívták az egykori Állami Székely Népi Egyesület még élő tagjait. Nyisztor Ilonka csángó népdalénekes a bécsi Európa Klubnak köszönhetően vált ismertté Nyugat-Európában. A klub finanszírozta a Áprily Lajos nevét viselő brassói gimnázium – az egykori Római Katolikus Főgimnázium – Reiff István tanár által vezetett *Búzavirág* néptáncgyűjtésének 1996. évi magyarországi turnéját. Mindez olyan fegyvertény, amelyhez hasonlóval kevés magyarországi, nyugati egyesület, szervezet büszkélkedhet. Intézményessé váltak a magyar–magyar, de a magyar–osztrák kapcsolatok is, hasznélvezői mindazok, akik az előadásokon, zarándoklatokon, rendezvényeken jelen vannak. Székely Szabó Zoltán egykori sepsiszentgyörgyi színművésznek köszönhetően Bécs, az Európa Klub a nyugati színházi előadások tranzitállomása lett: az erdélyi, délvidéki, felvidéki, kárpátaljai szintársulatok innen indulnak a skandináv államok vagy éppen Nyugat-Európa felé.

Az igazi élményt a zarándoklatok egyéni hangvételi útjainak és az Európa Klub évkönyveinek újraolvasása jelenti: egy különös világ bomlik ki előttünk. Egy olyan világ, ahol megszólalnak a kortárs magyar líra legkiválóbbjai, a kiváló mesemondó Berecz András, az irodalomtörténész és akadémikus Görömbei András, Jankovics Marcell, a magyar rajzfilm emblematikus alakja – aki a felvidéki templomok szárnyas oltáraitól tartott felejthetetlen előadást –, a Kossuth-díjas Kallós Zoltán népzene-, néptánckutató – a zenei anyanyelve fontosságáról értekezett –, a történész akadémikus Romsics Ignác, a politikus és nemzetstratégia Duray Miklós. Szegedy-Maszák Mihály ezt jegyezte be a bécsi Európa Klub vendégkönyvébe:

„Egy szív trappol a virradatban,
egy másik feladta magát –
a harmadik meg itt a mellkasomban
félreveri az éjszakát.”

Az erdélyi, partiumi, bánági kirándulásokat e sorok írója szervezte és kalauzolta, tehát belülről ismerem azt a sok-sok törődést, előkészületet, izgalmat, a beharangozó útleírásokat, amelyek a zárandoklatok nélkülözhetetlen velejárói. A *nemzeti zárandoklat* definíció nem hőzöngést, melldöngetést, múltba révedést jelent, hanem annak az őszinte igénynek a megfogalmazását, hogy a magyarság – bárhol éljen – csak úgy tud megmaradni, ha térben és időben ismeri azokat az értékeket, amelyeket őseink vagy éppen kortársaink, szellemi, irodalmi és művészeti óriásaink, alkotóink – az európai és egyetemes örökséget nem kis mértékben gazdagítva – teremtettek. A nemzeti zárandoklatok és honismereti körutak így kapnak – úgymond – történelmi hátszelet, hiszen valójában az európai örökség jelképes birtokbavételéről van szó! A bécsi Európa Klubéhoz hasonló nagy ívű kezdeményezést sem az anyaországban, sem az utódállamokban, sem a nagyvilágban szétszóródott magyarság körében nem ismerek!

Köszönettel tartozunk az Európa Klubnak, hogy felvillanították előttünk az önismeretnek, a gyökerkeresésnek ezt az útját: Európa szétszórt köveiből, az itt élő népek, nemzetek, kisebbségek és népcsoportok kincseiből a magunk képére építkezünk. Azt is megtanultuk tőlük: ehhez hit kell, kiváló szervezés és rettenetesen sok munka.

Ha mindez együtt van, a kincskeresőkhoz a szerencse is hozzájuk szegődik. Ilyen kivételes szerencse volt – hogy csak az erdélyi zárandoklatokat és honismereti túrákat említem –: 1999. október 1-én szem- és fültanúi lehettünk annak a nagyon várt pillanatnak, amikor Huszár Adolf és Zala György világhírű alkotása, az *aradi Szabadság-szobor hetvennégy évig tartó várfogság után kiszabadult és elemenként a helyi minorita rendház udvarán kapott helyett*. „Ez a szobor úgy született, hogy Arad népe összeadta annak az emlékműnek a költségét, amellyel hosszú évszadokon vagy évezredekken keresztül emlékezni kívánt azokra a hősökre, akik németek, osztrákok, lengyelek, magyarok voltak, akik életüket adták a szabadságért” – hallom ma is Dávid Ibolya akkori magyar igazságügyi miniszter akkor elhangzott vallomását.

A bécsi Európa Klub tagjai már-már a hadtörténések alaposágával végzik a csataterék feltérképezését. 2001. május

JEAN ANOUILH: EURIDIKE, 1946
Várkonyi Zoltán, Darvas Iván és Tolnay Klári

19-e és 24-e között például végigjárták az Isonzó-völgyi (ma Szlovéniához tartozik és Soča néven ismerik) és Doberdó környéki katonatemetőket, ahol Keresztury Dezső szerint: „...hol nyugszunk, nem tudja barát, feleség, gyerek, elszórt testünk nyomtalanul nyelte magába a föld”.

Az Isonzó-völgyi katonatemetőben főleg a caporettoi áttörés áldozatai nyugszanak. A magyarországi Bedécs Gyula tanár, az Isonzó Baráti Kör alapító tagja, majd tiszteletbeli elnöke vezette az 55 fős bécsi csoportot. Ő panaszolta, hogy a magyar állam szinte semmit nem áldoz a katonasírok gondozására. Bedécs tanár úr a diákjaival a névtáblák egy részét felújította, ők állították

a temetőben látható kopjafát is. A Gulyás fivérek az ő sugallatára készítettek dokumentumfilmet az Isonzó-völgyi sírokról.

A Triesztet Velencével összekötő utat védte a magyar történelem szempontjából a másik végzetes magaslát: *Doberdó*. *Doberdót*, az itteni esztelen öldöklést Hemingway *A folyón át a fák közé* című novellája alapján tudjuk igazán elképzelni. Ebből a novellából idéz a kirándulást szervező Smuk András, és a Nobel-díjas író remeklése alapján tárom én is az olvasó elé az ott történeteket: „Az offenzíva végén nagy öldöklés volt, és valaki, hogy a part menti állásokat és az utat a hőségben tisztán tartsa, elrendelte, hogy a halottakat dobják a csatornába. Sajnos a csatornák zsilipjei a folyó alsó szakaszán még osztrák kézen voltak, s így le voltak zárva. A víz tehát alig folyt, a halottak hosszú ideig ott maradtak, s tekintet nélkül a nemzetiségükre, úsztak, puffadtak, arccal le, arccal föl, míg szédületes méretet nem öltöttek. Mikor sikerült végre szervezett viszonyokat teremteni, munkáscsapatok halászták éjjelenként a hullákat és temették el az út közelében.”

Vajon hány és hány erdélyi magyar, székely alusza ott örök álmát? Mikor szervez akár az RMDSZ is emléktúrát az ott elesettek tiszteletére? A bécsi magyarok hosszú időt töltöttek *Redipugliánál*, Olaszország legnagyobb katonai emlékművénél, ahol csak az 1938-ban emelt második emlékmű, a modern piramis százezer urnát – bennük az elesettek porait – őrizi. A bronzlapokon 39 857 név olvasható. A modern hadtörténelem egyik leghosszabb és legvéresebb csatája 1915 júniusától 1916 augusztusáig tartott. A doberdói fennsíkon az olasz csapatok hat támadást indítottak a zömmel magyar katonákból álló egységek ellen. Olasz nyelvű tábla figyelmeztet a harcok értelmetlenségére: „Ezeken a hegytetőkön az olaszok és a magyarok vitéz harcok után a halálban barátokoztak össze.” Mennyi nagyszerű fiatal veszett oda! A háború abszurditását a doberdói harcokat végigküzdő székelyudvarhelyi Tomcsa Sándor vallomása szívszorítóan idézi fel: a srapnel- és golyózáporban, amikor a halálfélelem a beleiket marcangolta, Kovács tizedes talált egy lyukas esernyőt, s azt a feje fölé tartva, bajtársait sikeresen átvezette a gyilkos kartácstűzön.

A bécsi Európa Klub tagjai voltak az egyetlenek, akik végigjárták az 1241. évi tatárjárás után menekülő IV. Béla magyar király

útvonalát, de ugyanúgy az azt követő országépítés stációit is. Lengyelországban, a Baltikumban mintegy megismételték Báthory István erdélyi fejedelem, majd lengyel király diadalmenetét. Romában, az Örök Városban is a magyar emlékek után kutattak.

Ismerem a következő évek nagy terveinek egy részét is: magyar hadtörténeszek vezetésével eljutni az 1943. évi doni katasztrófa csatatereire, megadni a végtisztességet, fejet hajtani az elesett honvédek emléke előtt. A „kirándulók” között olyanok is lesznek, akiknek édesapjuk, közvetlen rokonuk ott alusza az örök álmát. Viszik magukkal a marosvásárhelyi református temető emlékoszlopán lévő felirat méltó mását:

„Aludjatok ti Isten katonái, / Aludjatok ti boldog pihenők.
/ Ringassanak szelíden, mint az álom / Idegen földek, távoli temetők!”

Az ideai esztendőre két kirándulást terveztek: az első út Somogyországba, a második – az egyhetes időtartamú – Párizsba vezet. Köztudomású: a „fény városa” tele van magyar irodalmi, művészeti emlékekkel, értékekkel. Közülük csak egyet emelek ki: Párizsban a legtöbb magyar vonatkozású köztéri szobor alkotója a humoródalmási Román Viktor!

Természetesen a Nagy-Trianon palotát sem hagyják, hagyjuk ki, hiszen 1920. június 4-én ott írták alá azt a végzetes békeszerződést.

A bécsi Európa-klub évkönyvei immár pótolhatatlan kézikönyvek. A mottóként is idézett Csoóri Sándor-vallomás jegyében „a sokféle szakadt magyarságnak nem kell feltétlenül egyetértenie, de értenie kell egymást”. Így történhetik meg, hogy a klub által szervezett rendezvényeken néha igényesebb előadások hangzanak el, rangosabb könyvbemutatókra, színházi előadásokra, koncertekre kerül sor, mint Budapesten, Kolozsváron, Debrecenben, Pozsonyban. Az meg külön ajándék, hogy a kisebbségi sorsban és a nyugati diaszpórákban élő magyarság akár félszavakból, gesztusokból is megérti egymást.

Számomra egész életre szóló élmény, hogy a húsz éve tartó zarándoklatok során igazi barátokra, szellemi társakra találtam, akikkel – vállalom az esetleges nagyképűség ódiúmat is! – néha úgy érezzük: karnyújtásnyira van tőlünk a világmegváltás. Mert szeretni csak azt lehet, amit nagyon ismerünk...

LITURGIA DIGITALIA?

Vatikáni Könyvtár mindenkinek

Verba volant, scripta manent, digita sunt. Ezt az érdekesen átírt szállóigét választotta újabb digitalizációs projektje mottójául a Vatikáni Könyvtár. A tizenöt éves munka eredményeként nyolcvanezer értékes régi kéziratot olvashat majd bárki a világhálón. A lépéssel valószínűleg jelentősen visszaszorulnak a könyvtár elrejtett – netán szándékosan eltitkolt – dokumentumaira vonatkozó mendemondák, s kevésbé fogják „bennfentesek” azt feltételezni, hogy a Bibliotheca Apostolica Vaticana trezorjaiban eltitkolt marslakó-aktákat vagy a Biblia „igazi” kéziratát rejtegeti az emberiség haladását gátló klerikális reakció. Persze az ilyen vádakot többnyire nem történészek és filológusok terjesztik, és a sokszor egészen elképesztő feltételezések – valójában rágalmak – mögött könnyen tetten érhető az ideológiai motiváció, mégis meglepően sok hírközlési csatorna terjeszti őket több-kevesebb rendszerességgel.

A gyűjteményt körüllegő titokzatosság egyik oka, hogy a Vatikáni Könyvtár nemcsak meglehetősen értékes dokumentumokat őrző intézmény, hanem nagyon régi is. Egyes kéziratai a kései antikvitásból származnak, s könyvtárszerű működésére vonatkozó adatokat már a 4. századból is találhatunk. Igaz, a Bibliotheca Apostolica Vaticana alapjait „csak” IV. Sixtus 1475-ben kiadott bullája teremtette meg, ám a gyűjtemény számtalan kiváló és igen körültekintő prefektus tevékenységének köszönhetően a világ talán legértékesebb könyvtárává vált. Bár sokan kutattak benne a 19. század előtt is, a nyilvánosság különböző fokozatainak kialakítása mellett XIII. Leó pápa nyitotta meg az érdeklődők előtt. A bibliotéka első 256 digitalizált kódexe világhálós, mindenki számára elérhető közzétételének hírért 2013 januárjában jelentette be Cesare Pasini történész-könyvtáros, a Bibliotheca Apostolica Vaticana prefektusa. A szabadon nézegethető középkori és reneszánsz kódexek híre igencsak széles hírfogyasztó réteg érdeklődését keltette föl, s meglepő módon olyan pozitív reakciókat eredményezett, mintha egy 5. századi Vergilius-kézirat szabad elérhetősége sokakat közvetlenül érintene, és alapjaiban változtatná meg a hétköznapi életet. Lélek-

tanilag bizonyára nem a konkrét kéziratokhoz való hozzáférés híre okozott lelkesedést, hanem a szabadságé: bárki megnézheti, mit lapozgatott Raffaelo vagy II. Pius pápa.

Részen talán a kedvező fogadtatás miatt határozták el a projekt folytatását, s jelentette be 2014 márciusában Cesare Pasini és Ivamoto Tosió, hogy a Bibliotheca Apostolica Vaticana és a japán NTT DATA közti megállapodás értelmében 2018-ig tizenötezer kéziratot lehet majd megtekinteni a világhálón, ráadásul ezek már nemcsak késő középkori és kora újkori könyvek lesznek, hanem a 2. századtól a 20. századig sokféle különböző kötet. Ez valóban nagy szenzáció, és nem különösebben meglepő, hogy a szentszéki adminisztratúra hamar megtalálta a XVI. Benedek pápasága alatt elkezdődött projekt teológiai vonatkozásait is. Jean-Louis Brugués érsek, vatikáni levéltáros-könyvtáros szerint a Vatikáni Könyvtár kincseinek bárki általi megtekinthetősége voltaképpen Ferenc pápa sokszor ismételt gondolatának kulturális párhuzama. Az egyház az új pápa buzdítására kimozdul, és elmegy a világ és a társadalom peremére, ahogyan a Vatikáni Könyvtár is. A Bibliotheca Apostolica Vaticana az egész világ rendelkezésére bocsátja az eddig csak Rómában, a tudományos kutatók által vizsgálható kincseit.

Mindez természetesen igaz, és kár lenne lebecsülni a Digita Vaticana nevű nonprofit szervezet ambiciózus terveinek a jelentőségét. A mintegy 40 millió oldalnyi dokumentum közzététele fontos, szimbolikus tett. A digitális korszak azonban más, a római katolikus egyház tagjai számára hétköznapi kérdés megválaszolásának szükségességét is fölvetette. A liturgia végzése ugyanis meglehetősen nagy részben íráshoz kötött, az írott szövegek pedig, vagy inkább az olvasás tárgya – mint a Vatikáni Könyvtár példájából is látható – napjainkban jelentős változáson mennek keresztül.

Igaz, nem ez az első változás az írás történetében. Nem tudjuk, hogy az ősegyház életében okozott-e vitát az ókori tekercekről a falapok közé szorított középkori pergamenkódexekre való áttérés. Sokféle forrás szerint ugyanis a korai egyházban a liturgikus élet a korabeli írásrögzítés formájához igazodott, s így például a húsvéti örömeiket, az Exsultetet tekercsről énekelték még a középkorban is. Persze ez nem különösebben meglepő, és az is nyilvánvaló, hogy hasonló volt a helyzet a

többi liturgikus szöveggel. Vagyis a késő ókori, kora középkori kereszténység, szemben a korabeli zsidósággal, nem ragaszkodott az íráshordozók hagyományos formájának megőrzéséhez, vállalva ezáltal azt, hogy egyes, könyvtekercsekre vonatkozó bibliai idézetek mindinkább magyarázatra szorulnak.

A tekercsről könyvre való áttérés után a következő hatalmas technikai ugrást a 15. század közepén a szétszedhető betűkészletes könyvnyomtatás felfedezése jelentette. Gutenberg találmányának a költségek csökkenése mellett a másolók figyelmetlenségéből eredő hibalehetőségek megszűnése miatt is kézzelfogható pozitív eredménye volt, ráadásul a korai nyomtatványokat csak szakértő szem tudta megkülönböztetni a kézzel másolt kötetektől. Az új technológia első jelentős kiadványa a 42 soros Biblia volt, amely 1450–1456 között készült. Peter Schöffer 1457-es Psalteriuma már minden valószínűség szerint liturgikus célra készült. Meglehetősen koraiak az első nyomtatott misekönyvek is; Magyarországon az 1480-as évekből több mint tíz, különféle kiadású Missale található. Ezek püspöki-érseki és egyéb szerzetes előjárói megrendelésre készültek, vagyis az egyház 15. századi vezetői számára nem volt kétséges, hogy élniük kell a technikai fejlődéssel. És ahogyan az írás előállításának változása sem okozott teológiai fennakadást, úgy a szöveg hordozójának, az állatbőrből készült pergamennek a kiszorulása sem, hiszen a 42 soros Biblia néhány példánya még pergamenre készült, utána viszont egyre ritkábban használtak vékonyra cserzett állatbőrt nyomtatott könyvek alapanyagául.

A jelek szerint a digitális technológiának a liturgiában való elterjedése sokkal bonyolultabb és nehezebben megoldható probléma, mint amilyen a tekercsről kézzel írt könyvre, majd a kódexről nyomtatott könyvre való áttérés volt. A Szentírás digitalizálása még semmilyen ellenkezést nem eredményezett, s az sem okozott vitát, hogy sok templomban már évtizedekkel ezelőtt kivetítették – és vetítik ma is – az énekeket, olykor a mise állandó részeit. Ám amikor Paolo Padriani 2010-ben elkészítette az iPaden futtatható iBreviary alkalmazást, egyházi berkekben nem okozott osztatlan lelkesedést a fiatal olasz pap ötlete. Sokak szerint a breviárium elektronikus használata is problémás, de az evangéliumos könyv még inkább az, hiszen

TENNESSEE WILLIAMS: A VÁGY VILLAMOSÁ, 1962
Tolnay Klári és Pécsi Sándor

az Evangelistarium magát Krisztust jeleníti meg a hívek előtt, és egy technikai eszköz liturgikus tisztelete egyenesen nevetségessé lenne. Mit gondolnának a hívek, ha a diakónus egy monitort hordozna körbe a templomban, helyezne el az ambón, s ha a liturgia során ezt csókolná és tömjéneznék meg?

A kép valóban bizarr, a biteket nem lehet tömjénezní, csak a hordozót, ami viszont a teremtő Isten helyett az emberi fejlődés, vagyis a technika előtti hódolat asszociációját keltené. Érdekes, hogy bár a könyvnyomtatás is a civilizációs haladás szimbólumává vált, ilyen képzetársításokat mégsem kellett soha. 2012-ben az új-zélandi püspöki kar meg is tiltotta a digitális eszközök liturgikus használatát Új-Zélandon; Antonio Spadaro jezsuita, a Kommunikáció Pápai Tanácsának konzulense pedig Cyberteologia nevű blogján ésszerű érveket is talált a tiltás megmagyarázásához.

Az igazság azonban az, hogy már 2010-ben sem volt elszigetelt jelenség a modern technika liturgikus használata, még Magyarországon sem. A Pápai Szent Kereszt Egyetem Kléruskongregáció számára készített felmérése szerint 2010-ben a papok 36 százaléka hetente legalább egyszer az internetet használja zsolozsmázáshoz. És a dolog egyáltalán nem védhetetlen, hiszen egyéb imádságokat már a Vatikáni Rádió indulásakor is a technikai eszköz közbeiktatásával közvetített a Szentszék. Miért éppen az internet és az iPad vagy a laptop lenne alkalmatlan a liturgia végzésére?

A digitális Imaórák Liturgiája magyar nyelven 2014 februárja óta tölthető le a magyar katolikus egyház honlapjáról. Ez ugyan nem misekönyv, és az új technika hivatalos magyar egyházi elfogadásának talán nincs is egyházz jogilag értelmezhető nyoma, mégis nagyon fontos gesztus volt az elérhetővé tétel. Vélhetőleg az elektronikus eszközök széles körű liturgikus használatához valamilyen „kis liturgikus reformra” lesz szükség, s a Szentszéknek hamarosan döntést kell hoznia, hogy megoldódjanak az új technika által előidézett valóban problémás helyzetek.

FÁY ZOLTÁN

„LENGYELORSZÁG SOHA NEM VOLT OLYAN SZÉP”

Wajda filmje Walesáról

A ndrzej Wajda soha nem félt a velünk élő történelemtől. Nem tolta el magától elegánsan az úgynevezett „történelmi távlat” hiányára hivatkozva. Ars poeticája volt: „Én úgy gondolom, hogy legjobb volna mindjárt az események után filmet csinálni róluk. Mert minden, amit látunk a filmvászonon, ami világos, attól nem félünk többé. Minél inkább távolodunk tőlük, annál inkább szellemekké, kísértetekké változnak, komplexusok alakulnak ki. Mit csinál a filmrendező? Azt, amit az apa, aki bemegy a gyerekekkel a sötét szobába. A gyerek fél, nem tudja, mi van a szobában, és az apa meggyújtja a lámpát, a gyerek körüléz, minden rendben van, látja ott a szék, ott az ágy. Az apa eloltja a villanyt és a gyerek nem fél tovább, mert már látta a szobát. Ha sikerülne a mi munkánkat is így végeznünk, azt hiszem, a társadalomnak is nagyobb haszna lenne belőlünk”. Ezt a meggyőződését legjobban a *Márványember*t követő, a *Vasember* című filmjének készítésekor bizonyította, amikor szinte az eseményekkel szinkronban forgatta Gdanskban, 1981-ben a Szolidaritás győzelméhez vezető útról szóló filmet. Ez a film fikciós film volt, a *Márványember* folytatása, küzdelem a valóság és a fikció elemeinek arányos, hiteles „kikockázásáért”. A filmnek hallatlan jelentősége volt abban, hogy a világ megismerhette a történeteket, s nem csupán a médiára kellett hagyatkoznia.

S az, hogy most, 2012-ben filmet forgatott Lech Walesáról, az megint csak a rendező bátorságát bizonyítja. „Az egyik élő legenda filmet forgat egy másik élő legendáról” – olvastam valahol egy enyhén szkeptikus híradást. S némileg jogos is a fenntartás, hiszen a történelemben főszerepet játszó, történelmet alakító személyről játékfilmet forgatni, nos ez igen kockázatos vállalkozás, még akkor is, ha a lengyelek bátran nézhetnek a tükörbe az utolsó évtizedeket vizsgálva is. Ahogy a másik nagy lengyel rendező, Krzysztof Zanussi fogalmazta meg nem is olyan régen: „Elég jól álljuk a sarat. Nem vagyunk olyan elvadt ország, mint néhány szomszédunk. Mi, egyedüli nemzet-

ként, alulról küzdöttük ki a szabadságot. Mi magunk harcoltuk ki a szabad választásokat, az emberek akarták így, nem a hatalom... Úgy érezzük, jogunk van az önálló gondolkodáshoz, már nem akarunk mindenáron a Nyugathoz igazodni. Kívívtuk a gondolkodásunk, a világlátásunk szuverenitását.”

Erről az alulról kiküzdött szabadságról s ennek vezéralakjáról, Lech Walesáról szól a film, akivel személyesen épp a *Vasember* forgatásán ismerkedett meg Wajda. „Csodálattal töltött el nyugalma és józan helyzetértékelése, amely oly távol állt azoktól az értelmiségi vitáktól, amelyeket Varsóban folytattunk.” Wajda erkölcsi kötelességének érezte, hogy filmet csináljon Walesáról, akinek egykori dicsőségét az 1989 utáni évtizedek belpolitikai viszályai meglehetősen kikezdték. Bár 1990-ben államelnökké választották, a következő ciklusban már alig 1 százalékát kapta a szavazatoknak. Wajda azonban úgy érezte, kötelessége megőrizni a Szolidaritás vezéralakjának hiteles képét. „A Lech Walesáról szóló hamis kép nem terjedhet tovább. Lassan elfelejtjük, hogy ő hozta el nekünk a szabadságot... Az a célom, hogy a nép hősről készítsék filmet, arról az emberről, aki alacsony sorból, saját erejével, energiájával, természetes intelligenciájával emelkedett fel.”

A film kerettörténete egy interjú. A világhírű olasz újságíró, Oriana Fallaci Gdanskba utazik, hogy riportot csináljon a szinte egyik napról a másikra nagypolitikai tényezővé vált villanyszerelővel, a csak szakiskolát végzett Walesával, akinek apja még paraszt volt. Walesa személyiségére kíváncsi Fallaci is, s Wajda filmje is azt próbálja megmutatni.

Több mint negyven éve, Gdanskban, a hajógyári sztrájkkal kezdődött minden. Ott kapcsolódott be az eseményekbe először Walesa, otthon hagyva mindenórás, első gyermeküket váró feleségét. Próbálta csitítani az embereket, hogy ne szabaduljon el a pokol, s a rendőrség elhurcolta őt is, s az államrend megdöntése kísérletével vádolták. Faggatják, fenyegetik, a nyitott ajtón keresztül látja, hogy húzzák a földön a véresre vert áldozatokat, s a születendő gyerek is csak a zsarolás eszköze. „Majd megtudod öt év múlva, hogy fiad született-e vagy lányod.” Amikor felvillan a szabadulás reménye, aláírja az orra alá tett beszervezési nyilatkozatot. A kórházban azt mondja feleségének: „érted és a gyerekért bármit aláírok, de a hazámat sosem fogom elárulni”. Később, amikor a Jaruzelski által be-

vezetett hadiállapot alatt egy évre internálják, természetesen előkerül a beszervezési nyilatkozat Walesa lejárására.

A jól ismert politikai események résztvevőjeként, s egyre inkább főszereplőjeként látjuk Walesát, és ritkábban otthonában feleségével, gyermekeivel. Mint a munkások vezéralakja hiteles figura, kitűnő érdekképviselő, határozott, ugyanakkor emberséges, igazi pozitív hős. Nincs benne semmi patetikus, rendkívül egyszerű, hétköznapi ember, talán csak a kétségbeesésre való hajlam áll távol tőle. Adós marad azonban a film annak bemutatásával, hogyan, milyen körülmények hatására vált ilyenné. Nem tudunk semmit gyermek- és ifjúkoráról, szüleiről. Erről az újságíró sem faggatja, ő is adottnak veszi, hogy egy született népvézérrel áll szemben. De mi ez az adottság, s honnan, miből táplálkozik a hit, hogy van remény, hogy győzni fognak a brutális államhatalommal, s adott esetben az oroszokkal szemben. Walesában nincsenek kételyek, a szabályok számára azért vannak, hogy átlépjén rajtuk. Találós, sokatmondó jelenet, ahogy gyorsan, határozottan besiet a kórházba feleségéhez a szülészetre, ahová tilos belépni. Tudja vagy nem, hogy tilos, a világ legtermészetesebb módján teszi a dolgát, látni akarja újszülött gyermekét.

Sajnos kevés az ilyen indirekten jellemző jelenet, ami apró, de lényeges mozzanatokból összerakná Walesa ellentmondásokkal teli személyiségét. Wajda azért csinálta a filmet, hogy ne felejtsek el a lengyelek, hogy mekkora szerepe volt Walesának a Szolidaritás győzelmében, a szabad választások kiírásában. S ezt be is bizonyítja, hatásosan, hitelesen felidézve a történelmi szituációkat, bravúrosan elegyítve a dokumentumfilm-felvételeket a megrendezettekkel. Walesa, az ember azonban nem mutatja meg magát az ismert klisék mögül. Talán még megtudjuk, hogy olykor nagyképű, már-már arrogáns, mint az interjújelenetben. Leplezné ezzel kisebbségi érzését? Persze ez is csak egy felületes, pszichologizáló közhely. Bár igaz is lehet, mert Walesa a fesztiváltudósítások szerint tiltakozott, hogy szemernyi gőg sincs benne. Egyébként az interjújelenetekben következetesen van egy kis szarkazmus a sztárriporterrel és az interjúalannal szemben is, s ez határozottan visz egy kis színt a filmbe. Ráadásul kitűnő epizodista itt a minden bizonnyal káder tolmács, aki látható belső vívódással közve-

títi Walesa szavait. Kicsit több távolságtartás emberközelibbé tenné az ábrázolást, jóllehet a Walesát alakító színész – Robert Wieckiewicz – mindent megtesz, hogy hús-vér figura legyen a nemzeti hősből. Ha lehet, még nehezebb dolga van a feleséget remekül játszó Agnieszka Grachowskának, akit szinte csak mosás vagy kenyérvágás közben látunk. Egyik szép kivétel a film egyik legdrámaibb jelenete, amikor a Nobel-békedíj átvétele után, hazatéréskor a repülőtéren megmotozzák az asszonyt, s kíméletlenül megalázzák. Itt érezni, hogy Danuta nemcsak egy sokat tűrő, férjéért sok áldozatot vállaló feleség, de méltó partner is. S szavak nélkül, a szemével játssza el azt is, hogy a hajógyárban, mikor férjét magasba emelve ünneplik a munkások, megérti, nincs mit tennie, ez a sorsa. A féltés, a büszkeség, a kitarítás – ez az élete.

„Lengyelország soha nem volt olyan szép, mint akkor. Soha életemben nem találkoztam annyi energiával, önzetlenséggel és nagylelkűséggel” – írta Adam Michnik. S bizony nagyon szépnek láttuk mi is ezt a szegény, éhező, fázó, jogaiért küzdő Lengyelországot.

Olyan szép vagy mint Lengyelország
arcodra álmaid vésnek lövészárkot
olyan szép vagy mint Lengyelország
szemedben sírnak a katonák
fekete fenyőktől tanultál méltóságot
kitől tanultál népet és hazát
templomod honnan kapja világosságát
kezed honnan veszi a sztrájkjogot
ki küldte rád ezt az éjszakát
ahol már csak a pisztoly ragyog
már lélegzeted is lázadás
arcodra álmaid vésnek lövészárkot

írta Tóth Erzsébet költő 1982-ben, de verse csak 1989 után jelenhetett meg.

S ezt a sajátosan szép, hóban, lucsokban ázó, üres kirakatokkal teli, virágfüzérés, térdre borulva imádkozó, de bízó, harcoló, végsőkig elszánt Lengyelországot mutatja be Wajda filmje, s benne Lech Walesát, aki bár lehet, hogy nem olvasott

könyveket, de érezte az időt, érezte a cselekvést, s tudta, hogy az elégedetlenek élére kell állni, mert vezér nélkül szétszéled a tábor. (Nem összemérhető a két történelmi idő, de sokan emlékszünk egy ilyen pillanatra a közelmúlt magyar történelméből, 2006 őszére, amikor minden este összegyűltek a végsőkig elkéseredett emberek a Kossuth téren. De mivel nem volt, aki az élükre álljon, szétszéledtek, de maradt valami üresség, valami hiány bennük.)

Mondják, csak az történt meg, aminek a történetét megírták. S bár Wajda valószínűleg tisztában volt vele, hogy vállalkozása nem buktatók nélküli, mégis erkölcsi kötelességének érezte, hogy felmutassa a Szolidaritás történetét és abban Walesa szerepét, addig, amíg nem írják meg mások, esetleg megkérdőjelezve, elhazudva azt. Egy erkölcsileg is megformált életmű talán utolsó darabja *A remény embere*, trilógiát alkotva a *Márványemberrel* és a *Vasemberrel*. S a filmet nézve, említett hiányosságai ellenére is csak az jut eszünkbe: Magyarország alkukkal terhelt, felülről irányított szabadsága nem tudott szép lenni, csak villanásokra. De azt a villanyt éppen ezért meg kéne gyújtani a mi rendezőinknek is, hogy lássuk végre, hol a szék, hol az asztal. Hogy ne féljünk a közelmúlt árnyakkal teli történelmétől.

TÓTH KLÁRA

AZ ÉPÍTÉSZETI KRITIKÁRÓL

Az Adolf Loos a modern építészet egyik úttörője volt. Éppen az általa szorgalmazott, ornamentikától mentes, tiszta architektúra védelmében jelentős publicisztikai tevékenységet is kifejtett. Nem szakfolyóiratokban, hanem a művelt, de az építészet haladása iránt mégis sokszor érzéketlen olvasók tájékoztatása érdekében sokak által olvasott bécsi napilapokban jelentette meg ironiával átszőtt írásait. Egyik írása *Mein Auftreten mit der Melba* címmel 1900-ben jelent meg a *Neues Wiener Tagblatt*-ban. Arról szólt, hogy állástalan lévén elvállalta egy akadályozott zenekritikus helyett a New York-i Metropolitanban a *Carmen*

1895-i nyitó előadásának kritikáját. Ebben Melba játszotta és énekelte Micaela szerepét. Loos gúnyosan emlékeztet, hogy neki a zenéről annyira nem voltak ismeretei, hogy a violinkulcsot a kapukulcstól sem tudta megkülönböztetni. Mégis vállalta a váratlan feladatot, hogy pénzhez jusson. Statisztaként a nagy művésznővel együtt lépett színpadra. Az előadást követően rövid kritikájában gyorsan bemagolt zenei szakszavakat zagyván összekevert, és írását a kívánt időpontig, éjjel egy óra előtt leadta a szerkesztőségben. A reggel megjelent cikk nagy felháborodást váltott ki, a blamázs miatt a főszerkesztő tájékozott. Végül egy mértékadó másik lap mégis úgy vélte, hogy a kusza szöveg csak kifigurázása a konkurencia sorozatos téves kritikáinak, és így Loos megúsza a botrányt. Azonban konkúziója számunkra ma is érvényes: érteni kell (kellene) ahhoz, amiről ítéletet mondunk. De az építészetről szerinte mindenki szabadon nyilatkozhat és az olvasók legtöbbször azt sem venné észre, ha abban a feszítőművet a függesztőművel (két különféle tartószerkezeti rendszer) a kritikus összecsérélné.

Bizonyára az építészeti kritikának a szaksajtóra szorítóköző visszavonultsága az oka annak, hogy a nagyközönség tájékozatlanul ítélhet meg jeles alkotásokat. Vagy csak ingadozó véleménnyel közelít éppenséggel az elismeréshez. Gyakran hallom: „Ez jó, csak nem idevaló”. Amivel persze nem lehet egyetérteni, mert ha nem odavaló, akkor nem is lehet jó. A tájékozatlanságnak csakúgy, mint a felületes ítéletnek fő oka, hogy az építészeti kritika műfaja kevésbé keresett és olvasott, mint az irodalomkritika, a zenekritika vagy a színházkritika. Az irodalom-, a színház-, zenei és a képzőművészeti kritikát szakemberek, alkotók vagy műbarát újságírók művelik. Széles érdeklődés kíséri az ipari termékeket ismertető és ezzel egyben bíráló tudósításokat is, gondoljunk csak az új autótípusok fogadtatására: ajánlásaikra, reklámjaikra, mert az elemző hirdetések esetenként súrolják a kritika fogalmát. Az építészeti kritikát ugyan főként építészek írják, igaz, kevesen és ritkán, és szinte kizárólag építészeti szakfolyóiratokban. Ezeket pedig többnyire csak az építészek olvassák. A példa, amit Adolf Loos mutatott azzal, hogy vezető építész létére napilapokban lépett az olvasók elé, nálunk ma szinte ismeretlen. Kár! Talán ezért is indokolt, hogy az építészeti kritika néhány sajátosságával foglalkozzunk.

Egy jeles olasz építészeti folyóirat főszerkesztője egyszer úgy nyilatkozott, hogy ha ő havonta közöl egy őszinte kritikát, akkor havonta elveszíti egy barátját. Mert a megkritizált építész bizonyára arra az álláspontra helyezkedik, amit már Vaszary Gábor megfogalmazott: hogy a kritikus az a személy, aki másnál bírálja azt, amit saját maga egyáltalán nem tud megcsinálni.

Az építészeti kritika sajátossága, hogy szinte egyenrangú ismereteket kíván az írótól az építőtechnika, az építőművészet és az urbanisztika területéről. Ennek ellenére is lehet nagyon szubjektív. Főleg mert a vélemény a nézőpont sokfélesége miatt változik. Talán éppen a technikához kötődő fejlődése révén az elismert és az elvetett építészet fogalma ugyanis korhoz kötött. Mégpedig viszonylag gyorsan változó mértékben. Jeles építészettörténészünk 1950 körül még elzárkózott a szecesszió értékének elismerésétől, azt írta róla, hogy „légüres térbe dobta a művészt”. Csak néhány év telt el, és nemhogy kritizálták volna a szecessziót, ellenkezőleg, dicsőítették. A kritika nem építészettörténet, de a legújabb kor alkotásainak értékelésében mégis sokszor annak szerepébe kerül. Ezért változott a közelmúltban a Bauhausnak, majd a posztmodernnek a megítélése is. Mert a megvetést az idő múlása korrigálhatja. E két esetben a funkcionalizmushoz, majd a historizmushoz való visszatérést is elfogadták. Ez a kettősség végigvonul a múlt század második felén. És még ma is kísért a véleménykülönbség a Bauhaus követői és az egymást váltó szocreál és posztmodern historizmus kedvelői, művelői és kritizálói között. Fény és árnyék játéka ez. Végül majd az építészettörténetben mindegyik napsütésbe kerülhet.

De a kritika szubjektivitását nemcsak az érték késői felismerése motiválhatja, könnyen befolyásolhatja egy alkotó tekintélye is. Akadnak, akiknek értékét nem illik vagy nem lehet (nem szabad?) kétségbe vonni. Az építészeti jelleg értékelésénél figyelembe kell venni a hely szellemét, a „genius loci”-t is. De ennek felismerése is lehet szubjektív. Mégis, a bírálathoz illik az alkotásnak ehhez való viszonyát megismerni (felismerni?) és figyelembe venni. Kizárom az építészeti kritikából az anyagi érdekszerűséget, amely a reklám vagy a korrupció fogalmához tartozik.

Az én – esetleg ugyancsak szubjektív – megítélésem szerint a kritika akkor hasznos, ha elemezve ismerteti tárgyát. Már a rómaiak meghatározták a jó architektúra megbízható vonásait.

Éz alapvetően az építészet három alapvető feladatának való megfelelés: a funkció, a forma és a konstrukció igényeinek lehető egybehangzó kielégítése. Vagyis az épület először is legyen célszerűen, a feladatának megfelelően kialakítva. Alakja, vagyis formája legyen kompozíciójával és homlokzataival, belső tereivel és térhatároló elemeivel, sőt berendezésével együtt tetszetősen megkomponált. Kívül és belül egyaránt fejezze ki korrekten és érthetően a rendeltetését is. Mindezt a korszerű építőtechnika és épületgépészet igényes és gazdaságos alkalmazásával valósítsa meg. Ez a hármas követelmény a korhoz és a *genius loci*hoz ismét egyaránt kötődik. Már Vitruvius kifejtette az „*utilitas–firmitas–venustas*” hármasát. Ezt a nagy reneszánsz teoretikus, Vignola is megismételte. A huszadik század elején az amerikai Louis Sullivannak tulajdonítják azt a megállapítást, mely szerint „*form follows function*” (a forma követi a funkciót). Ez jól hangzik ugyan, de csak részben igaz, hiszen nem említi a harmadik tényezőt. Az építészeti kritika tekintetében döntő jelentőségűnek vélem a rómaiak „*venustas*” kifejezését, ami „*kellem*”-nek fordítható és tekintendő. Tehát túlmutat a szépségen, és mélyebb emberi kötődést jelent illetve kíván. Nem stílust, nem ornamentst, nem csak a rendeltetés szolgái követését, ezeknél többet.

Csak közbevetőleg kívánom megjegyezni, hogy a római dórión–korintusi oszloprendekhez tartozó stílusváltás már az ókorban sem egyszerű formaválogatásra adott lehetőséget, hanem a felsorolás sorrendjében a tartóelemek karcsúsodását követte, főleg a kőfaragás – valamint a kőfejtés és a kőszállítás – fejlődéseként. Ugyancsak itt kell megjegyezni, hogy az épület funkciójának teljesítésébe a belső terek rendeltetészerű kapcsolatán kívül a technikai szint optimális használata is tartozik. Amit ma az épületgépészet elégit ki. Történeti fejlődésben ez a szabad füstelvezetéstől a távfűtésig, a fáklyától a neonfényig terjed.

Végül, de nem utolsósorban egy alkotásnak a környezetéhez való kapcsolatát kell megítélni: a szomszédos épületekhez, a városstruktúrához, a városképhez vagy a táji környezethez való helyes illeszkedést. Az épület kapcsolatát a környezetével meghatározhatják kompozíciójának látványos elemei (tetőidom, fal tagolódás, erkély, terasz, színezés, nyerskő vagy téglaburkolat, fa tartóváz stb.), végül a környezethez való jó igazodás döntheti

EDWARD ALBEE: NEM FÉLÜNK A FARKASTÓL, 1967
Tolnay Klári Lengyel György rendezésében

el, hogy az épület teljesíti-e a „venustus” igényeit is. Ez alapján ítélnélhetjük meg, hogy a funkció–forma–konstrukció követelményeinek ugyan eleget tevő alkotás valóban oda való-e vagy sem.

A kritikus szubjektivitása ugyan nem kapcsolható ki, de annak szabjon határt a kritizáló felelőssége. A kritika ne törjön meg ígéretes kezdeményezéseket, ne bántson nemes törekvése-

ket, legfeljebb figyelmeztessen. Adolf Loos *A fellépésem Melbával* című írásában nem csak arra utal, hogy a témában járatlan ne bíráljon felelőtlenül, de arra is, hogy kárt okozhat.

Az építész nehéz feladata még jó teljesítmény esetén is szer-teágazó véleményekre ad lehetőséget. És adjon is. A felsorolt szempontok talán közelebb hoznak a világ messze tájairól és hazánk területéről néhány alkotást az érdeklődőhöz.

KUBINSZKY MIHÁLY

MIÉRT NEM RÉSZESÜLTÜNK MARSHALL-SEGÉLYBEN 1989-BEN?

Kelet-Közép-Európa országai az Európai Unióhoz csatlako-zásuk óta igen jelentős pénzügyi támogatást kapnak; a nettó jövedelemáramlások évente a nemzeti össztermék két-három százalékát is elérik. Ez megközelítően annyi, mint amekkora jö-vedelmi transzferben a Marshall-segély kedvezményezettjei ré-szesültek annak idején. Az összevetést nehezíti, hogy a második világháborút követő újjáépítési program kevésbé a tényleges se-gélyből, mint inkább az amerikai áruk megvásárlásához nyújtott kedvezményes kamatozású hitelből állt, most viszont térségünk országai főként vissza nem térítendő átutalásokban részesülnek.

Az uniós támogatást természetesnek tekintjük, amint az uniós logika és értékrend szerint az is: a szóban forgó országok az egy főre jutó jövedelem alapján elmaradnak a közösség át-lagától, így az EU közös költségvetésének kiadásaiból nagyobb arányban részesülnek, illetve a befizetések kisebb hányadát állják, mint a tehetősebb nyugat- és észak-európaiak. A pénz-mozgás méreteit jól mutatja az, hogy az EU strukturális alapjai, valamint az azokhoz kapcsolódó hazai társfinanszírozások az állami, közösségi beruházások felét fedezik például Cseh-or-szág, Lengyelország vagy Portugália esetében (ez utóbbi or-szág más történelmi pályát járt be, de jövedelmi szintje alapján sok vonatkozásban hasonló a mi térségünk országaihoz), ha-zánkban pedig az állami beruházások csaknem száz százaléka mögött áll uniós pénz. Az érintett társadalmak és a politikai

osztályaik mindezt adottságnak veszik; minálunk különös módon olyannyira természetesnek számít az uniós segély, hogy a pénzt felhasználó hatóságok megköszönni sem igyekeznek, a nagyközönségben pedig a korábbinál erősebb lett mostanra az EU-val szembeni elégedetlenség. A támogatott–támogató viszony esetünkben különösen érdekesen alakul, aminek nyilván megvannak a maga politikai mozgatói, társadalom-lélektani okai – de nem ez a mostani fő témánk. Sokkal inkább az, hogy térségünk *miért nem előbb részesült* érdemi jövedelemtranszferben, már közvetlenül a rendszerváltozás kezdetén, amikor objektíve a legnagyobb szükség lett volna rá.

Tény ugyanis, hogy Kelet-Közép-Európa számára nem nyílt meg 1990-ben és a rákövetkező válságévekben olyasféle segélyprogram, mint amilyen a Marshall-terv volt az abban részt vevő európai nemzeteknek 1947-től. A történelem köztudomásúlag nem ismétli meg magát, de itt a térségben mégis azt vártuk és sürgettük 1989-ben, hogy a volt tervgazdaságok átalakítását is segítsék olyan kedvezményes hitelek és tőkeforrások, amelyek nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a német Wirtschaftswunder és a hasonlóan impozáns francia, olasz gazdasági növekedési csoda bekövetkezhetett az 1950-es években. Ám a rendszerváltozás történelme valóban nem járta be a korábbi pályát: reményeink ellenére nem indult átfogó és komoly segélyprogram Kelet-Európa felemelésére. Az akkori elutasító érvekre érdemes utólag visszatekinteni éppen annak ismeretében, hogy az EU 2004 óta mégis komoly anyagi segítségben részesíti az európai jövedelmi, fejlettségi átlagtól még mindig jelentősen elmaradó uniós tagállamokat.

Most tehát kapunk támogatást, akkor alig. Jobb későn, mint soha – szól a népi bölcsesség. A mai bőkezűség azonban mintha nem hozna kellő eredményt. A térség országai az EU tagjaiként nem mind képesek konvergálni, azaz a történelmi mérceként tekintett szinthez közelebb jutni. Ahol pedig mégis kimutatható a lemaradás mérséklődése, ott sem olyan meggyőző a folyamat, mint korábban reméltük.

A rendszerváltozás kezdetére visszatérve: természetesen a térség kapott bizonyos anyagi segítséget a fejlett világ államaitól. A rendszerváltási folyamat kezdetének nyugati támogatása (pontosabban e támogatás erélytelensége) témakörében éppen

egy általam közelről figyelt konkrét program, nevezetesen egy bilaterális ösztöndíjalap társadalmi-gazdasági hatástanulmánya kapcsán fogalmazódtak meg bennem a kérdések. Annak bemutatása előtt be kell jelentenem személyes érintettségemet, mivel mind az ösztöndíjalap útnak indításában, mind azt megelőzően az ahhoz kapcsolódó befektetési alapon vállaltam szakmai szerepet; igyekszem természetesen objektíven értékelni a folyamatokat.

Lássuk hát a szóban forgó ügyet. Amint a minap ünnepélyes keretek között megemlékeztek Budapesten: 2004-től működik egy amerikai–magyar ösztöndíjalap, amely az utóbbi tíz év során mintegy négyszáz kutatónak, gyakorlati szakembernek és felsőoktatásban tanulónak tette lehetővé az Egyesült Államok valamely kiválasztott csúcsintézményében a szakmai munkát. A program költsége tizenegymillió dollár volt tíz esztendő alatt, amiben nincsenek benne a kinti befogadó intézmények ráfordításai. Nem jelentéktelen a summa, de ezzel együtt a HAESF nevű program csupán egyike az örvendetesen nagyszámú nemzetközi tudástranszfer-programoknak. A konkrét program előzménye azonban valóban megérdemli a visszatekintést, története pedig közelebb visz minket az esszé elején feltett kérdés megválaszolásához.

1989-ben fogadta el az amerikai törvényhozás az úgynevezett SEED Actet. Az elnevezés a modern politikai marketing szabályai szerint maga is üzenetet hordoz: a Support of East European Democracy kezdetűinek összeolvasásából a „mag” szó jön ki. Az amerikai hatóságok tehát magvetési céllal irányoztak elő egy nem jelentéktelen összeget a rendszerváltási folyamatban már részt vevő, illetve az abba idővel bekapcsolódó országok számára. Ez az idősebb Bush elnök idején történt, a térség békés átalakulását lehetővé tevő amerikai–szovjet geopolitikai megállapodásokat követően. A SEED törvény keretében jött létre a legelsőként az a vállalatfejlesztési alap (Magyar–Amerikai Vállalkozási Alap – MAVÁ, illetve angol kezdetű szerint: HAEF), amely számára az amerikai kormány a USAID nevű segélyező-fejlesztő szervezeten keresztül 72 millió dollárt bocsátott rendelkezésre. Idővel összesen tíz ilyen vállalkozási alapot hoztak létre, ahogyan a rendszerváltó országok száma növekedni kezdett a térségben.

Láthatóan nem segélyről, hanem állami forrásokból létrehozott üzleti (vagy inkább: fél-üzleti) vállalkozásról volt szó, amelynek működése természetesen nem nélkülözte a segítség elemét. A vállalkozási alap részesevé szerez, tőkét emel a támogatott ország fejlődésképesnek ítélt helyi (magyar, lengyel, albán stb.) cégeiben. Ezáltal két kritikus területen járulhat hozzá a fejlődéshez. Az egyik a tőkehiány enyhítése, mégpedig olyan időszakban, amikor a gyors és jelentős megtérülésben gondolkodó magántőke még alig mutatott érdeklődést a térség átalakulóban levő gazdaságai iránt. A másik hozama egy ilyen konstrukciónak az, hogy a kisebbségi tőkepozíció megszerzésekor a nemzetközi vállalatvezetési standardokat képviselő amerikai alap képviselői bekerülnek a helyi tulajdonú cégek vezetésébe, emiatt feltehetően professzionalizálódik az érintett vállalkozások irányítási gyakorlata.

Az átalakuló Magyarország mindkét vonatkozásban valóban rászorult (rászorult) külső segítségre. A szocialista érában megszerzett vállalkozói, cégvezetési ismeretek nyilván hiányosak voltak a rendszerváltozás kezdetén, a korábban megszerzett ügyviteli rutin a tényleges piactudomány viszonyai között gyakran inkább gátnak bizonyult, semmint előnynek. Ami pedig a tőkét illeti: nem állíthatjuk, hogy abból úgy általában lett volna hiány, hiszen egy sor nagyvállalat hatalmas, de kihasználatlan tőkeállományt mondhatott magának. De mit is lehet kezdeni a műszakilag elavult gépparkkal, amely leginkább csak a szovjet vevő igényeinek megfelelő, a tervgazdaságok szabványai szerinti termékek gyártására alkalmas? Nem sokat – vágthatjuk rá a választ e költői kérdésre, de a mai tudásunk alapján. Akkor ugyanis egyáltalán nem volt nyilvánvaló az üzleti körökben, a hírszerző és -elemző szolgálatok előtt, hogy a tervgazdaságok valódi fejlettségi szintje, technológiai képessége jóval alatta maradt a korabeli statisztika által sugallt szintnek. Azt sem lehetett nagy biztonsággal előre látni, hogy a Szovjetunió mint nagyhatalom (és mint nagy felvevő „piac”, még ha idézőjelbe kell is tenni a piac szót) váratlan gyorsasággal szűnik meg, és ebből következően a szocialista ipar és mezőgazdaság büszkeségeinek számító nagyvállalkozások termelővagyona pillanatok alatt bizonyul „elsüllyedt” tőkének. A magyar állami cégek zöme egyébként komoly ingatlanvagyonot, balatoni nyaralót és más jóléti célú intézményt, vidéki javítóüzemet, külvárosi

raktárepületet mondhatott magáénak, sőt volt, ahol állatkert is szerepelt a vagyonyjegyzékben – a privatizációs korszakban mindezek inkább számítottak tehernek, semmint értéknövelő plusznak a szakmai befektetők szemében.

A tervgazdaságok tényleges versenypozíciója gyenge volt, amint hamarosan, a keletnémet esetben „übernacht” megtudhattuk. A valaha fontosnak és erősnek tartott iparvállalatok soráról derült ki nagy hirtelenséggel, hogy termékeik egyik felére a tervgazdaságok közötti félnaturális árucseremegállapodás (Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa) megszűnése miatt valójában semmi szükség nincs. Egy nagy szervezet eleve nehezen éli túl piaca felének elvesztését, különösen egy lomha állami vállalat, legyen szó akár annak megreformált magyar, délszláv vagy lengyel változatáról. Emiatt az állami cégek jelentős része akkor is csődbe ment, amikor termékeire egyébként még lett volna bizonyos hazai kereslet. Végeredményben – más okok miatt is – a rendszerváltoztató országok mindegyikében drasztikus visszaesés következett be, amelynek mélységére lényegében senki sem volt felkészülve. Ez az a pont, ahonnan a Nyugat akkori viselkedésének értékelésére vissza kell térnünk.

A világot, és benne a döntéshozók nagy részét meglepte a folyamatok sebessége, noha iránya nem. A német egyesülés váratlanul hamar és békésen, a Nyugat felől nézve csekély külpolitikai „költséggel” következett be. A lengyel, majd a magyar politikai rezsimváltás, a csehszlovák „bársonyos forradalom”, a balti és a balkáni átalakulás történelmileg mind igen gyorsan ment végbe; gyorsabban, mint ahogy a legtöbb elemző gondolta, és mint ahogy egyébként a nyugati kormányok zöme helyénvalónak tartotta volna.

Amiben az elemzők zöme tévedett, az a tervgazdaságok termelékenységének, hatékonyságának, versenyképességének a megítélése – a valamikori vasfüggöny mindkét oldalán. A budapesti közgazdaság-tudományi egyetemen használt tankönyvekben a szocialista német állam (NDK) a világ tíz legerősebb iparral bíró országa egyikeként szerepelt, egy szinten Dél-Koreával; de hasonló volt a nyugati megítélés is. Az elemzői közösségben maga a Szovjetunió kétségkívül erősen iparosodott országnak számított megszűnése pillanatáig; hogy fejlett volt-e, az azonban más kérdés. Ám itt ismét az utókor bölcses-

ségével van dolgunk, hiszen azóta már látni, hogy a sokkszerű külső gazdasági nyitást jelentő német újraegyesülés után milyen kevés maradt meg a volt NDK iparából, és Oroszország, Ukrajna meg a többi volt szovjet tagország gazdasága milyen mély krízisen esett át a központosított rendszer szétesésekor. A valódi erőviszonyok viszont nem voltak ennyire egyértelműek 1989-1990-ben. A hivatalos szovjet statisztikákat persze nem vették túl komolyan az elemzők akkor sem, és utólag még nyilvánvalóbb, hogy nem demokratikus és nem piaci körülmények között eleve szó sem lehet megbízható és valóságghú statisztikákról. (Ezt a mozzanatot egyébként ajánlom a kínai gazdasággal foglalkozók figyelmébe is.)

A történelmi tény tehát az, hogy a piacelemzők, hírszerzők, katonai elemzők, ipari stratégák Nyugaton a ténylegesnél jóval nagyobbra becsülték a tervgazdaságok anyagi képességeit. Ami a nyugati védelmi és biztonsági erőket illeti, érdekükben is állt, hogy a potenciális ellenfelek anyagi szintjét, a haderők mögötti gazdasági erőt a valóságosnál nagyobbak állítsák be, és ezzel javítsák saját otthoni pozícióikat az állami költségvetés elosztásában. De az intézményi érdekektől mentes elemzők sem érzékelték a szocialista világ anyagi struktúráiban és az emberi viszonyokban, készségekben, értékekben felhalmozódott bajok mértékét, így a ténylegesen bekövetkező visszaesésnél jóval kisebb átállási zökkenőt valószínűsítettek. Mi magunk sem láthattuk előre, hogy a sokféle adminisztratív kötöttségtől megszabadított gazdasági szereplők olyan nagy része bizonyul versenyképtelennek az immár nem csupán szimulált, hanem éles piaci versenyben. Bizony, negyed évszázaddal az események után sem könnyű világos és meggyőző magyarázatot adni a térség valamennyi rendszerváltoztató országát megrázó tranzíciós válság mélységére.

Az újabb évek kínai példája még talányosabbá teszi a huszonöt évvel ezelőtti fejleményeket. A sajátos kínai tervgazdaság kezein belül kifejlődő piacosító átalakulás a külvilág szemében, a nyugati versenytársak felől nézve siker, mégpedig nyugtalanító siker. A kommunista Kína teljesítményének és mai növekedési esélyeinek megítélése párhuzamba állítható azzal, ahogy sokan a kelet-közép-európai országok politikai rendszerváltozására tekintettek 1989-ben. A nyugati szakszervezeti körökben nem ke-

vesen gondolhattak aggodalommal arra, hogy ezek a jól képzett, olcsó bérű emberek (mármint a lengyelek, magyarok, románok, ukránok) rövid időn belül sikerrel elsajátítják a nyugati gazdálkodási fogásokat, különösebben nagy pénzügyi segély nélkül is. Ma nyilván nem jut eszébe a Nyugatnak érdemi anyagi segítségben részesíteni a kommunista Kínát; elég az, ha dől oda a működőtőke, beáramlik a nyugati technológia (legálisan és másfajta módon), nyitva állnak a nemzetközi piacok a kínai áruk előtt. Miért ne lehetett volna valami hasonló sikertörténetet (vagy másfelől nézve: fenyegető konkurenciát) belelátni a hirtelen demokráciává és piacossá váló Csehszlovákiába, Lengyelországba, Magyarországra, vagy akár az 1930-as évektől nehézipari nagyhatalommá fejlődő Szovjetunióba, annak egyenként is méretes európai utódállamaiba?!

A kínai és kelet-európai párhuzam persze visszamenőlegesen is sántít. Az igen fokozatos kínai gazdaságpolitikai átmenet egészen más keretet ad a reálgazdasági változásokhoz, mint az a törés, ami a mi térségünkben negyedszázada jellemezte a társadalmi és gazdasági folyamatokat. Egészen más volt a két esetben a folyamatok dinamikája: a mi térségünkben például a privatizáció ügyében megmutatkozó országokénti különbségek csupán azt jelentették, hogy az egyik helyen négy, a másik országban nyolc, a legóvatosabbnál tizenkét év alatt zajlott le a tulajdonok cseréje a kulcsszektorokban. Bárhonnan nézzük is, történelmileg példátlanul nagy sebességgel (és ezzel arányos hibaszázalékkal) ment végbe a tulajdonszerkezet-váltás egész Kelet-Európában. Ehhez képest fél százada folyik a politikai kontroll alatt tartott vagyoni mozgás Kínában, és a nominálisan magántulajdonú vállalatoknál sem egyértelmű, hogy valóban privát tulajdonról van-e szó a fogalom nyugati értelmezésében.

De a kínai ügy és a mi rendszerváltozásunk között legalább akkora a különbség a társadalom előtt álló minták tekintetében is. Térségünkben, ahol a piacgazdaság (kapitalizmus) annak idején jórészt az Osztrák–Magyar Monarchia keretén belül fejlődött ki, a fogyasztói várakozások hagyományosan a német-osztrák nivóhoz kötődnek, miközben a termelékenység vagy a megtakarítások mércéje szerint e nivó töredékén álltak a tervgazdaságok a rendszerváltozás pillanatában. Ilyen aspirációs

szint mellett csakis mély csalódottságot élhetett meg a társadalom a politikai rendszer átalakítását követően.

Egészen más volt a gazdaságpolitikai játéktér is a két esetben. Térségünk rendszerváltozása idején jutott a csúcspontjára a szabadpiac nyugati gondolata, amely erős (utólag nézve már hívei szemében is nehezen indokolható) optimizmussal töltötte el mind a mintaadó, mind pedig a minta átvételére sürgetett országok politikai és szakmai közvéleményét. A neoliberális nézetrend hívei a némely rendszerváltó kormányok részéről megnyilvánuló védekező, piacvédő fellépést, valamint a gazdasági folyamatok terelőeszközeinek keresését retrográdnak minősítették, vagy csupán egyszerűen feleslegesnek tartották. Világképüket jól szemlélteti az akkor divatos mondás, miszerint „a szakadékot egyszerre kell átugrani”. Azaz még próbálkozni sem érdemes a fokozatos átmenettel, ami csak idővesztéssel járna, sőt – amint az árok-példa sugallja – igazából megoldhatatlan is lenne. Holott ha egy szakadék mély és széles, akkor a vakmerő ugráson kívül az olyan egyéb átkelési megoldásokat is érdemes számba venni, mint amilyen az óvatos leereszkedés és kikapaszkodás, a hídverés, alkalmasabb átkelési hely megkeresése.

Kelet-Európa 1989-ben tehát nem volt olyan, mint Kína akár akkor, akár a későbbiekben, és persze egészen más volt, mint mondjuk Európa déli periferiája a totalitárius rendszerek bukásának idején. A kelet-európai rendszerátmenet valóban páratlan, követhető minta nélküli jelleget öltött. Itteni témánkat illetően leszűrhetjük, hogy a nemzetközi közösség meghatározó erői egészében véve sikeresélyesnek érezték a kelet-európai átmenetet, amely nem indokolt vagy sürgetett masszív anyagi megtámogatást. Kényszerhelyzetben pedig különösen nem volt a Nyugat: szemben az 1947-es állapotokkal, a mi térségünkért 1989-ben és azt követően nem folyt geopolitikai versengés, nem hatottak alternatív jövőképek társadalmi méretekben. Más volt ez a helyzet, mint a világháború utáni Európában, ahol akkor nagyon is komolyak voltak az esélyei a kommunista befolyási zóna kibővülésének. A Szovjetunió váratlanul gyors szétesésével megszűnt bármely geopolitikai indok a kelet-közép-európai térség anyagiakkal való „csábítgatásának”.

Mi, akik itt éltünk, és valamelyest is tisztában voltunk az államszocializmus valódi örökségével, az új demokráciák induló

helyzetének súlyosságával, minden beleérző képességünk mellett már akkor is hibának gondoltuk a nyugatiak „készpénztakarékos” hozzáállását a rendszerváltozás ügyéhez. És valóban, a német újraegyesítési folyamat horribilusra növekvő számlája hamar jelezte: az átmenet sokkal nehezebb és hosszabb lesz, mint azt bárki gondolta volna. A nyugati közösség (G7-ek, G24-ek) által a térség rendszerváltoztató államai számára felajánlott összegek a keletnémet modernizálásra szánt summának csupán töredékei lettek, a támogatások voltaképpen csak gesztusértékűek voltak.

Vegyük hazánk esetét: az átalakulás legelső esztendőiben a segélyek, transzferek mérete néhány tízmillió dollárt tett ki, miközben az államadósság kamataira másfél milliárd (azaz ezeröttszázmillió) dollárt fizetett ki a Magyar Nemzeti Bank évente. A volt tervgazdaságok között hazánk természetesen szélsőséges eset, mivel nálunk a külső adósság relatív mértéke háromszorosa volt a térségi átlagnak, de az adatok akkor is sokkolók. Nem számítottam a kapott transzferekhez a kedvezményes kamatozású bilaterális kereskedelmi hiteleket, de okkal. Azokat rendszerint a donor országból származó termékek behozatalára lehet csak fordítani; a mérsékelt kamat valójában a felajánló tehetős ország cégeinek nyújtott közvetett támogatás volt. Nem sorolom ide a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank hiteleit sem, hiszen azokra is kell kamatot fizetni, és a finanszírozást kemény gazdaságpolitikai feltételekhez kötik.

De nem a sérelmeinket kívánom elővenni; így is van ma elég hajlam az önsajnálatra. Ám ha csupán a tényeket nézzük, kiderül, hogy a globalizáció optimista és lendületes időszakának a csúcán bekövetkező rendszerváltozások a teljesíthetőnél gyorsabb alkalmazkodást kívántak volna meg az arra anyagiilag, tudásbeli, társadalom-lélektani vonatkozásokban kellően fel nem készült társadalmaktól. A külföldi tőke penetrációja nagyobb lett annál, mint ami az érintett társadalmak hosszabb távú érdekeit szolgálta; a külső eredetű vagyon növekményével a hazai vagyonállomány jelentős leépülése állt szemben. A végső mérleg ugyan bizonyára mindegyik gazdaság esetében pozitív, de kisebb mértékű, mint lehetett volna szervezesebb fejlődés mellett. Nos, így történt, és az eseményeket nem lehet

HUBAY MIKLÓS: ŐK TUDJÁK..., 1993
Sinkovits Imre és Tolnay Klári

újra lejátszani. Az igazi feladat immár annak megértése, hogy milyen tényezőkön múlhat a további előrejutás Európa keleti félperifériáján.

Éppen ezért tanulságos a korábbiakban említett eset, a magvetés jegyében létrehozott amerikai országalapok ügye. A vállalkozási alapokra előirányzott dollárösszeget nem mindegyik országban sikerült értelmesen lehívni és befektetni, és több esetben tíz vagy tizenöt év alatt bizony az induló összeg töredékére olvadt az alap záróvagyonra. A magyar alapnak nem ez lett a sorsa: az ügyeletek lezárásakor a tőke megmaradt, miközben éveken keresztül kitermelte az alapkezelés költségeit, a technikai segítségnyújtások ráfordításait. Mintha meg is lepte volna az amerikai hatóságokat, hogy néhány országban, így hazánkban is, a piacgazdaság kiépítésének előmozdítására szánt tőke nem használódott el az átmenet zavaros és bonyolult éveitől, hanem a fejlett piacgazdaságokban megszokott módon olyan vállalkozásokba került bele, amelyeknek egy része valódi értéknövekedést mutatott fel az évek során, és így a részesedések eladásakor értéknövekedést könyvelhetett el a befektetési alap.

A sikertelennek vagy gyenge megtérülésűnek bizonyuló projekteken elszünetelt veszteségért ezáltal kellő kompenzáció keletkezett – ahogy ez szokott lenni a kizárólag üzleti elven működő ország- vagy ágazati alapok esetében. Végül az a dilemma állt elő, hogy mi legyen a sikeresen működő országalapok esetében: a teljes summát utalják vissza az amerikai államkincstárba, vagy a feszebben gazdálkodó és hatékonyabban befektető alapok tőkéjének egy része maradhatna-e a befogadó országban.

A magyar esetben alkalmazott megoldás az lett, amit egyébként a hasonló balti alap is követett, hogy az alap lezárásakor fennálló vagyonnak a fele az országban maradt, ösztöndíjnyújtási célra. Ma a magyar fiatalok már több hasonló programot is elérhetnek, de a vállalkozási alap örökségéből létrehozott HAESF (Hungarian–American Enterprise Scholarship Fund) fókuszja gyakorlatiasabb, gazdaságközelibb, mint az egyetemi hallgatók vagy fiatal kutatók egyéb csereprogramjai. A hatástanulmányok, interjúk tanúsága szerint a HAESF eddigi tízéves működése hasznos és sikeres volt. Szakmai hozama mellett javította mindkét érintett ország ismertségét és elismertségét, amire szükség is van.

Ideális világban sokkal több fiatalnak kellett volna sokkal korábban megfordulnia a világ vezető ipari, kutatási, akadémiai intézményeiben, hogy tudással és kapcsolatokkal felvértezve térhessen vissza a magyar gazdaságba. Most ismét megkésve, sok fölös kitérőt megjárva zajlik a modernizációnk, mint történelmünkben olyan gyakran. Amint látjuk az eredményeken: megint csak fél sikerrel. Visszazárkózásunk lassabb a vártnál és az elméletileg lehetségesnél. Relatív elmaradottságunk tartóssá válása pedig azt is jelenti az európai közösség számára, hogy a továbbiakban is komoly támogatási igényt támasztunk a közösségi költségvetés kiadási oldalával szemben. Pedig milyen jó lett volna, ha a rendszerváltozási válság teremtő rombolása (utalva J. Schumpeter fogalomhasználatára) csak az elkerülhetetlen veszteségekkel járt volna, és a válság utáni első évtized felzárkózási trendje folytatódhatott volna a második tíz évben is. Ekkor hazánk ma nem szorulna rá olyan fokig az Unió strukturális alapjaira, mint most, relatív fejletlensége okán. Így viszont marad az a belsőleg ellentmondásos állapot, hogy a kevésbé sikeresen konvergáló országoknak járó (pontosabban: az

ilyen helyzetűek számára bizonyos feltételek mellett előirányzott) uniós pénzek finanszíroznak olyan beruházásokat, amelyeket erősebb nemzetgazdaság mellett hazai erőforrásokból is lehetett volna finanszírozni.

Ám mindez már a kontrafaktuális történelem esete; maradjunk meg a mai realitások között. Ezek a realitások még fontosabbá teszik azt, hogy fiataljaink nagy számban vegyenek részt a nemzetközi tudástranszferben, majd pedig térjenek haza, és alkalmazzák mindazt, amit kint megtanultak. Azt is megtanulhattuk – nem olcsón – a negyedszázaddal ezelőtti fejleményekből, hogy a gazdasági és társadalmi viszonyok alapos elemzése hiányában a tényleges helyzettel való őszinte szembenézés nélkül költséges kitérők várnak ránk.

BOD PÉTER ÁKOS

SUMMARIES

Magyar Szemle (Hungarian Review), Vol. XXIII., Nos. 7–8.,
July–August 2014, Budapest.

Editor-in Chief: GYULA KODOLÁNYI

Publisher: GYÖRGY GRANASZTÓI.

Published by Magyar Szemle Foundation.

GYÖRGY GRANASZTÓI. In his Editorial Note on ultimatum games our Publisher contemplates the growingly extreme tone and style of street politics in Hungary, and comments on the dangers of enforcing no win situations on adversaries.

A Different Digital Divide. **DR. TAMÁS ROSKA**, engineer and biologist, the pioneer of bionics in Hungary, and the inventor with his Berkeley colleague L. O. Chua of the CNN Universal Machine (1992), a host of computers on a single cellular chip, deceased in Budapest on June 18. On the occasion we are commemorating him with printing the Hungarian version of an interview from the January 2012 issue of Hungarian Review, in which he spoke to **GYULA KODOLÁNYI** and **NICK THORPE** on the lasting significance of the printed book and classical education for scientific excellence.

IMRE MONOSTORI, literary historian, Tata. *The Citizen With Internal Health. László Németh, Educator of the People and of the Nation.* One of the major figures of the Populist movement of mid-century, László Németh spoke out for the liberation of the large agrarian classes of Hungary through education as well as political rights of participation in the parliamentary process. Though the political chances of putting his broad vision of education into practice ever dwindled from the late 1930's on, he did not cease to write blueprints and concepts for educational reform until his old age in the 1960's.

MÁRTON KALÁSZ, poet, Former President of the Union of Hungarian Writers, Budapest, in interview with ANNA TÜSKÉS. *You Will Be My Guest* As an ethnic German who has become a Hungarian writer, Kalász talks about his friendship with the grand old man of late 20th century Hungarian literature, Gyula Illyés, focussing on

the two German selections of his poetry, to which Günter Kunert and Reiner Kunze, two major poets of the time, marginalized by the East German authorities in the Sixties, contributed enthusiastically.

AMBRUS MISKOLCZY, historian, Professor and Chair of Romanian Studies, ELTE, Budapest. *Transformations of a Wolf-Man – Images of the Jew and the Hungarian in the Work of Emil Cioran*. Offering a rich selection of baffling quotations, the author attempts to unravel the identity complexes and contrasting pronouncements of the Paris mandarin intellectual of Romanian origin, who „did not take anything seriously”, as he said once.

NICHOLAS T. PARSONS, writer, Vienna. *The Studied Austrian – On Goubran’s Book*. A close reading of the recently published controversial book on the identity problems of the Austrian middle classes since 1919, up to present-day politically correct denials of a meaningful national identity.

BÉLA S. KIRÁLY, political scientist, Budapest. *Hommage à Jacques Le Goff*. One of the giants of the second Annales generation of medieval historians, Le Goff departed earlier this year at 90. His major works, and those of his school, also served as powerful antidotes to Marxist history writing before 1990. In 1986 he also published a parallel history of intellectuals in Hungary and France, 12th to 20th centuries.

1% METAPHYSICS – In memory of György Szabados. In our regular column we are publishing a short essay by GYULA KODOLÁNYI, commemorating our musician and essayist friend György Szabados on his 75th birthday. The second short essay is an overview of the artistic career of painter Lajos Gulácsy (1882-1932), who went mad in Italy 100 years ago, at the outbreak of the First World War, where he was interned as citizen of a hostile country. Our Arts Editor VIRÁG CSEJDI emphasizes Gulácsy’s deep artistic affinity to Italy, and in her selection of his graphics she has placed the harrowing etching *Guerra (War)* on our front page. Following the traditions of this column, we are also re-printing an essay classic, poet Dezső Kosztolányi’s brilliant 1922 writing on Lajos Gulácsy.

GYULA KODOLÁNYI (ed.). 1944-45. Continuing our series of testimonies about the tragedies of 1944-45 in Hungary, we are re-printing here documents about the Nazi deportation of Hungarian

Jews in Summer 1944. The authors of the four short passages are psychologist and writer Alaine Polcz, General Secretary of the Jewish Council Dr. Ernő Munkácsi, and two anti-Nazi leaders of the clandestine Hungarian Independence Movement, Domokos Szent-Iványi and Géza Soos, who helped Regent Horthy's efforts to break up Hungary's alliance with Germany, and save the 150.000 strong Jewish community of Budapest from deportation.

Books and Events

GYÖRGY LENGYEL. *Remembering Klári Tolnay – With Love.* Celebrating the magnetic actress of warmth and elegance who was one of the queens of the Hungarian stage, in a wide variety of roles, for fifty years, including Hungarian performances of *A Streetcar Named Desire* and *Who's Afraid Of Virginia Woolf*.

GÁSPÁR GRÓH. *Literary Home Defence – On a Book by Géza Vasy.* Reviewing the new collection of essays and addresses of the President of the Hungarian Writers Union from 2004 to 2010, Gáspár Gróh gives an acute analysis of his struggle for balance and survival during six years of hostile governments and ostracism by writers on the Liberal Left. Vasy Géza: Bajza utca. Megerősödve megmaradni. Orpheusz Kiadó, 2013. Budapest

BÉLA S. KIRÁLY. *A Book on the Struggle for Freedom of Thought – Remembering Ferenc Kiss.* A complex portrait of the man who was a mastermind of the opposition Populist writers during the late Kádár regime, as well as a great but wilfully ignored historian of 20th century Hungarian writing.

FERENC BÓNIS. *On Two Hungarian Musicologists.* The activities of Kálmán Isoz (1878-1956) and Ervin Major (1901-1967) spanned almost 70 years – during which both of them made decisive efforts to develop and maintain an invaluable collection of scores and other documents at the Liszt Ferenc Academy of Music library – beside their own significant body of music scholarship.

ZOLTÁN TÓFALVI. *The Europa Club of Vienna: National Pilgrimages and Tours, 1990-2010.* The Club, created in 1967 by Hungarian intellectuals in exile, became one of the cultural centres of Hungarians living in Vienna, where major Hungarian figures and ensembles from all around the world gave lectures and performances.

With the shifting focuses of the times and generations, since 1990 the Club has created a cultural programme of regular trips to monuments of Hungarian history in and outside of present day Hungary.

ZOLTÁN FÁY. *Liturgia Digitalia? - The Vatican Library for Everyone.* Our columnist on religious affairs discusses the new digitalization project of the treasured books of the Vatican, which may herald a liturgical revolution for the Church.

KLÁRA TÓTH. *„Poland Never Was That Beautiful” – Andrzej Wajda’s Movie on Lech Walesa.* Our film columnist reviews Andrzej Wajda’s 2012 movie on the leader of Solidarity and the first president of newly sovereign Poland in 1990. She hails Wajda’s lasting faith in making cinema of reality in the raw, meshing the documentary material with imaginary footage, yet she would have welcomed more intimacy, more glimpses of the way from the obscurity of a shipyard worker to a national leader.

MIHÁLY KUBINSZKY. *On Architectural Criticism.* A meditation on the functions and position of architectural criticism, between the extremes of amateur whims and professional jealousy, public uproars and the indifference of the uninitiated.

PÉTER ÁKOS BOD. *Why There Was No Marshall Plan for Us in 1989?* Or indeed was there one – or were there more? There are many public myths surrounding the post-WW II Marshall Plan and its true financial composition – just as there are abound myths about development transfers to East Central Europe in the last quarter century. The former Governor of Hungary’s central bank takes a sober look at many of these.

The present issue of *Magyar Szemle* is illustrated by drawings by Lajos Gulácsy in Hungarian private collections, and stage photos of Klári Tolnay, courtesy of MTVA.

E SZÁMUNK SZERZŐI

BOD PÉTER ÁKOS (Szigetvár, 1951) közgazdász, egyetemi tanár. 1990–1991-ben gazdasági miniszter, 1991–1994-ben a Magyar Nemzeti Bank elnöke. Jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem tanszékvezetője. Főbb művei: *A vállalkozó állam a mai tőkés gazdaságban* (1987), *Rendszerváltozás Kelet-Közép-Európában* (Leszek Balcerowiczsal, Václav Klauszal, 1997), *Pénz, hatalom, erkölcs. Tanulmányok a gazdasági rendszerváltás időszakából* (1997), *A pénz világa – a világ pénze* (2001), *Gazdaságpolitika* (2002), *Közgazdaságtan* (2006), *Az elpolitizált gazdaság* (2011), *Pénzügyi alapok. Tapasztalatok és tanulságok pénzügyi válság után* (2012).

BÓNIS FERENC (1932, Miskolc) zenetörténész, az MTA doktora. F. d.: Erkel Ferenc-díj (1973), A Magyar Köztársasági Érdemrend Tisztikeresztje (1992), Széchenyi-díj (2008). 2007-ig a Magyar Kodály Társaság elnöke, 2012-ig az Erkel Ferenc Társaság elnöke. A Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Bizottságának tagja. Számos zenetudományi munka szerzője, illetve szerkesztője.

CSEJDY VIRÁG (Csejdy Lászlóné sz. Jánossy Virág) 1968-tól középkori ásatások anyagának kerámiarestaurátora a Múzeumi Főigazgatóságnál. 1970-től az Országos Műemléki Felügyelőségnek dr. Entz Géza osztályán középkori templomfreskók, majd barokk oltárok restaurálását végzi. 1977-től 1994-ig a Móra Kiadó könyvtervezője és képszerkesztője. Könyvtervezési munkáival kiállításokon vett részt, illetve Szép Könyv-díjakat nyert.

1997 óta a Magyar Szemle képszerkesztője.

FÁY ZOLTÁN (1966, Baja) könyvtáros, publicista. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen és a Pázmány Péter Hittudományi Főiskolán tanult. Írásai jelentek meg többek között az *Új Magyarországban*, a *Napi Magyarországb*ban és a *Magyar Nemzetben*. F. d.: Táncsis Mihály-díj (2010). F. m.: *Ferencesek Gyöngyösön* (1999); *A Gyöngyösi Ferences Könyvtár* (2012).

GRANASZTÓI GYÖRGY (Budapest, 1938) történész, egyetemi tanár, az ELTE BTK Magyar–francia társadalomtudományi műhely és doktoriskola vezetője, a Teleki László Intézet volt főigazgatója. Charles Simonyi-ösztöndíjas. Szakterülete a társadalomtörténet.

Várostartörténeti és népesedéstörténeti tanulmányok mellett esszéket is közread a demokratikus átmenet témájában. Habilitált, az MTA doktora. 1990–1994 között az Antall-kormány nagykövete volt a NATO és az Európai Unió mellett, valamint a Belga Királyságban. (2007). *Mi történik itt?* (Esszék, 2003), *A városi élet keretei a feudális kori Magyarországon* (Kassa társadalma a 16. század derekán, 2012).

GRÓH GÁSPÁR (Budapest, 1953) irodalomtörténész, kritikus. A *Magyar Szemle* rovatvezetője, a Köztársasági Elnöki Kabinet belpolitikai vezetője. 2007-ben Pethő Sándor-díjat kapott. F. m.: *Egymásért vagyunk.* (Tanulmányok, kritikák, 2000.) *Szabó Dezső: Az elfelejtett arc* (Válogatás és szerkesztés, 2001), *Az elsodort író. In memoriam Szabó Dezső* (Válogatás és szerkesztés, 2002), *Móricz Zsigmond: A magyarság rendeltetése* (Válogatás és szerkesztés, 2004), Cs. SzabóLászló. *A kis népek hivatása.* (Előszó, válogatás, szerkesztés, 2005), *Nézni a láthatatlant* (Kisesszék, 2005), *Határ. Oknélkül* (Tanulmányok, kritikák, 2006), *A következmények országa* (2011), *A magyarság rendeltetéséről* (2013).

KALÁSZ MÁRTON (Somberek, 1934) Kossuth-díjas és kétszeres József Attila-díjas (1971, 1987) magyar költő, író, műfordító, egyetemi tanár. A Magyar Művészeti Akadémia tagja (2009). 1958–1970 között Budapesten a Falurádió riportere, közben 1970-ig az Európa Könyvkiadó szerkesztője. 1970-től 15 évig az *Új Írás* munkatársa, majd rovatvezetője. 1971–1974 között a berlini Magyar Kultúra Házában dolgozik. 1986-tól a *Vigilia* főmunkatársa és szerkesztőbizottsági tagja, 1986–1991 között a *Jelenkor* szerkesztőbizottságának is tagja, 1991–1994 között a stuttgarti Magyar Kulturális és Tájékoztatási Központ igazgatója. 1995-től a Károli Gáspár Református Egyetemen tanított. 1991-ig a Vörösmarty Társaság elnöke volt. 2001–2007 között a Magyar Írószövetség elnöke, 2007 óta elnökségi tagja. Legutóbbi elismerései: Magyar örökség díj (2014), Kossuth-díj, Balassi Bálint-emlékkard (2013).

KODOLÁNYI GYULA (1942, Budapest) költő, műfordító, irodalomtörténész. 1971–1990: az ELTE tanára. 1972–1973-ban ACLS-, 1984–1985-ben Fulbright-ösztöndíjjal az USA-ban kutat és tanít. 1987–1990-ben részt vesz a rendszerváltoztató ellenzéki mozgalmakban. 1990–1994: miniszterelnökségi államtitkár. 1992 óta a *Magyar Szemle*, 2010-től a *Hungarian Review* főszerkesztője. 2004–2009-ben az Emory Egyetem (Atlanta, USA) tanára. Főbb elismerések: József Attila-díj (2002), Prima Díj (a *Magyar Szemlével*, 2003), a

Költársasági Elnök Érdemérme (2005). Főbb művei: *A létezés hálói* (Amerikai költők, ford., 1990), *Kentaurszárnyak* (Esszék, interjúk, 1999), *Táncban a sötéttel* (Összegyűjtött versek 2002), *Amerika ideje* (Esszék, 2003), *A hullám taraja* (Esszék, interjúk, 2006), *A fény rétegei* (Esszék, 2010), *Járj, merre tetszik* (Összegyűjtött versek, 2012), *Szóló hangra* (Esszék, 2012) *Üzenetek W. Sh.-től* (Improvizációk Shakespeare szonettjeire, 2014).

KUBINSZKY MIHÁLY (Sopron, 1927). Építészmérnök, az MTA doktora. Munkahelyei: állami építőipar (1950–1957), Nyugat-magyarországi Egyetem (1957–1995), itt 1978-tól az Építéstan tanszék-vezető egyetemi tanára. Nyugdíjazását követően Prof. emeritus és dr. h.c. Szakirodalmi munkásságának fő témái a legújabb kori építészettörténet, építészeti kritika, vasúttörténet építészeti vonatkozásai, műemlékvédelem, tájépítészet és Sopron város építészete. F. d.: Ybl Miklós-díj (1992), az MTA Mikó Imre-díja (1998), Széchenyi-díj (2003).

LENGYEL GYÖRGY (szül. 1936-ban) a Debreceni Csokonai Színházban 3 periódusban 17, a budapesti Madách Színházban 21, és a Pécsi Nemzeti Színházban 4 évig dolgozott. Összesen négyszer – diákként, illetve ezekben a színházakban is – megrendezte Az ember tragédiáját. A világirodalom nagy klasszikus szerzői közül igen sok Shakespeare- és Molière-művet, számos jelentős külföldi kortárs szerzőt és nagyon sok magyar drámát rendezett, többek között Németh László, Szabó Magda és Szakonyi Károly több művét. Tanított a Színház- és Filmművészeti Egyetemen, amelynek emeritus professzora, valamint Ottawa, Illinois at Urbana, Seattle és a Tennessee, Knoxville egyetemén rendezést és a Színházi irányzatok a XX. században című tárgyát. Tanulmánykötetei: *Színészek, szerepek – Színészek, rendezők* (Somló Istvánnal együtt 1959, 1964.), *A színház ma* (antológiák a XX. századi színház bemutatására, 1970), *Színházi emberek* (saját tanulmányok, 2008), *Színház és Diktatúra a 20. században* (szerkesztő, tanulmányíró, 2011). Jelenleg *Párhuzamos portré Hevesi Sándorról és Németh Antalról* című tanulmányán dolgozik.

MISKOLCZY AMBRUS (1947, Marosvásárhely) 1997 óta a történettudomány doktora. Az ELTE BTK Román Filológiai Tanszéke tanszékvezető egyetemi tanára. A bukaresti Nicolae Jorga Történettudományi Intézet külső tagja, az USA-ban működő Society for Romanian Studies tagja és a New International Journal of Romanian Studies szerkesztőségi tagja. Szűkebb szakterülete a

magyar-román-szász erdélyi együttélés története; a polgárosodás társadalom- és eszmetörténete. Kutatómunkája az erdélyi együttélés problémakörére összpontosul, ideértve a mítoszteremtés eszmetörténeti okait és mikéntjét. Legfontosabb művei: *A brassói román levantei kereskedőpolgárság (1780–1860)* (1986). Társszerzője az *Erdély története* III. kötetnek (1986). *Eszmék és téveszmék* (1994), *A legendák varázsa. Jules Michelet kelet-európai mítoszai és a magyar–román párbeszéd a 19. század derekán* (2000), *Szellem és nemzet* (2001). Az Akadémiai díj (megosztva, 1987) és a Ránki György Szakkuratórium Díja (1997) kitüntetésétje.

MONOSTORI IMRE (1945, Tamási) irodalomtörténész, kritikus, az irodalomtudomány kandidátusa. Az *Új Forrás* főszerkesztője (1985–2009), a József Attila Megyei Könyvtár (Tatabánya) igazgatója (1990–2010). Főbb művei: *Németh László Tanú-korszakának korabeli fogadtatása* (Korszakmonográfia, 1989), *Minőség, magyarság, értelmiség* (Tizenkét fejezet Németh Lászlóról, 1994), *„Borul a föld”*. *Kónya Lajos szerepei és költészete az ötvenes évtizedben* (Részmonográfia, 1998), *Az Új Forrás vonzásában* (Dokumentummemoár, 1999), *A Németh László-recepció történeti vázlata* (Tanulmány és szöveggyűjtemény, 2003), *Helykeresések* (Három esettanulmány, 2004), *Németh László esszéírásának gondolati alaprégei* (Monográfia, 2005), *Könyvtárosként és egyébként* (Munkarajzok, 2010). Főbb díjak: Komárom-Esztergom Megyéért (1996), József Attila-díj (2001), Az Év Könyvedíj (2004), Toldy Ferenc-díj (2005), Szinnyei József-díj (2009).

MUNKÁCSI ERNŐ (1896–1950) ügyvéd, jogi író. A Pesti Izraelita Hitközség, majd a Zsidó Tanács főtitkára, 1934 és 1942 között a Magyar Zsidó Múzeum igazgatója. Sokat foglalkozott a zsidó felekezet jogait illető kérdésekkel. Számos tanulmánya jelent meg főleg a *Jogtudományi Közlönyben* és a *Pester Lloydban*. Önállóan megjelent munkái: *Fejezetek a magyar zsidó vallásfelekezettől újabb joggyakorlatából* (1926), *Az izraelita hitközségek alkalmazottainak szolgálati jogviszonya* (1927). A Zsidó Évkönyvben, melynek munkatársa is volt, tanulmánya jelent meg *Közjogi törekvéseink az utolsó évtizedekben* címmel (1927).

NICHOLAS T. PARSONS Bécsben élő író, fordító és szerkesztő. Az oxfordi New College-ban szerzett diplomát, a firenzei Brit Intézet oktatója volt, majd angol irodalmat tanított a Pisai Egyetemen. 1984-ben Közép-Európában telepedett le magyar feleségével, a művészettörténész Sármány Ilonával. Tizenhét kulturális témájú könyvet jelentetett meg, egy részüket Louis James álnév alatt.

Ezek között szerepel a *Blue Guide Austria* és a *Blue Guide Vienna*, valamint az 1989-es rendszerváltozás utáni Magyarországról szóló első angol nyelvű útikönyv. Egyéb művei: *Xenophobe's Guide to the Austrians* [Kalauz az osztrákokhoz idegengyűlölők számára], *Worth the Detour: A Cultural History of the Guidebook from Pausanias to the Rough Guide* [Megéri a kitérő: az útikönyv története Pauszaniasztól a „Vázlatos kalauz”-sorozatig], valamint *Vienna: A Cultural History*.

POLCZ ALAINE (Kolozsvár, 1922 – Budapest, 2007) magyar pszichológus, író, a tanatológia (a halál és gyász kutatása) magyarországi úttörője, a Magyar Hospice Mozgalom, majd alapítvány életre hívója, Mészöly Miklós Kossuth-díjas magyar író felesége. A világháború borzalmai személyesen is érintették, ez határozza meg munkássága irányát is. 1949-ben végzett az ELTE Bölcsészettudományi Karán, pszichológia szakon. Foglalkozik az elmebetegekkel végzett művészeti terápiával, játékdiasztikával, 1970-től a nagyon súlyos beteg és haldokló gyermekek és hozzátartozóik pszichológusa volt. Könyvei több műfajban elemzik a halál problémakörét, életvezetési kérdéseket, és a gyermekpszichológia területén is maradandót alkotott. Főbb díjai: Déry Tibor-díj (1992), A Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztje (2001), Az Év Könyve-díj az *Asszony a fronton* című regényéért.

ROSKA TAMÁS (1940–2014) Széchenyi- és Bolyai-díjas villamosmérnök. Az 1980-as évek végén L. O. Chua professzorral együtt a CNN-chip (bionikus szem) kifejlesztésén dolgozott a Berkeley Egyetemen. A neurális hálózatok, vizuális információfeldolgozás és celluláris szuperszámítógépek nemzetközi hírű kutatója korábban az MTA–PPKE–Simmelweis Egyetem Neuro-Infobionika Kutatócsoport vezetője volt. Kezdeményezésére jött létre a Semmelweis Egyetem és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem együttműködésével a Bionikai Innovációs Központ. Eredményeit több rangos kitüntetéssel, egyebek közt Széchenyi-díjjal, Szent-Györgyi Albert-díjjal, Bolyai-díjjal ismerték el. 2010-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztje a csillaggal kitüntetést vehette át.

S. KIRÁLY BÉLA (1957, Sóvárad) író, politológus. A Magyar Politikatudományi Társaság tagja. F. m.: *Tény és való* (Filozófiai esszéfűzék, 1989), *Zseblámpafényben* (Versek, 1995). Jelenleg a *Magyar Nemzet* Vélemény rovata közli írásait.

NICK THORPE (Upnor, Anglia, 1960) 1986 óta él Budapesten, mint a BBC és az angol sajtó délkelet-európai tudósítója (*Indepen-*

dent, *Guardian*, *Observer*). 1996 óta a BBC közép-európai tudósítója. 2009-ben jelent meg könyve a régió forradalmairól (89 *The Unfinished Revolution – Power and Powerlessness in Eastern Europe*. 2010–2013 között a *Hungarian Review* főszerkesztője. 2014-ben jelent meg könyve a Duna természeti és kulturális világáról (*The Danube. A Journey Upriver from the Black Sea to the Black Forest*. New Haven and London, Yale University Press, 2013.)

TÓFALVI ZOLTÁN (Korond, 1944), történész, író, újságíró, tévészerkesztő. Fő kutatási területe: az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc erdélyi, romániai visszhangja, illetve a székelyföldi népi kerámia. Eddig tizenegy önálló kötete, több száz tanulmánya jelent meg az Amerikai Egyesült Államokban, Magyarországon, Svédországban, Németországban, Romániában. Több díjjal tüntették ki, köztük a Magyar Újságírók Romániai Egyesületének és a *Székelyföld* című folyóirat nívódíjával 1997-ben, illetve 2002-ben. Az erdélyi, úgynevezett hazaárulási perekről három vastkos kötetet publikált, és megjelenés előtt áll a negyedik kötet. Megvédés előtt álló doktori disszertációjának témája: *Az 1956-os magyar forradalomhoz kapcsolódó erdélyi „hazaárulási perek”*.

TÓTH KLÁRA (Nyíregyháza, 1953) filmkritikus, publicista. F. m.: *Don Quijote köpenyében* (Pályakép és dokumentumok B. Nagy Lászlóról, 2005); *A láthatatlan ország* (2011).

TÜSKÉS ANNA (Budapest, 1981) irodalomtörténész, művészettörténész, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének tudományos segédmunkatársa. Kutatás területei: Illyés Gyula, 20. századi magyar irodalom, egyetemtörténet, középkori művészet és építészet.

HELYREIGAZÍTÁS

Tisztelt Főszerkesztő Úr!

Az Internet Google rovatában figyeltem fel az „Az első interjúk – Antall József Bécsben 1988-ban” című utalásra, melyet lehviva azután, őszinte megdöbbenésemre, Haas György tollából, személyemről súlyos rágalmakat találtam, melyek Új folyam XXI. 5-6. számában jelentek meg. Kérem ezért, hogy ezt a cáfolatot lapja következő számában megjelentetni szíveskedjék. Le kell szögezнем, hogy sohase voltam tagja a kommunista pártnak (bár nem értek egyet azokkal, akik most elítélik azokat, akik az MSzMP-be – akár ideológiai meggyőződésből, akár életpályaviteli ambícióktól vezettetve – beléptek).

Én életem során (most 93 éves vagyok) más pártnak mint a Független Kisgazdapártnak tagja nem voltam. Az FKGP budapesti II. kerületi szervezetének örökös tiszteletbeli dísztagja vagyok, bár a párttevékenységben néhány éve – mozgásbeli nehézségeim miatt – nem veszek részt.

Ami az egyes vádpontokat illeti:

Kétlem, hogy a negyvenes évek elején a kommunista pártnak lett volna titkos katonai bizottsága. Én 1943 nyaratól jártam az FKGP polgári tagozatába, a Nagymező utca 51 sz. alatti helyiségébe (24 év alatti személyek az akkori törvények szerint nem lehettek párttagok.) Ott ismerkedtem meg Pálffy György szolgálaton kívüli századossal, akinek az irányítása alatt vettem részt 1944. március 19. után az ellenállási mozgalomban. (Erről részletek találhatók számos történelmi munkában.) Pálffy kommunista volta nyilvánvalóvá vált a felszabadulásakor. Hívott az általa vezetett katonapolitikai osztályra, de én ezt elhárítottam.

Középiskolás korom óta törekvésem volt a külügyminisztériumi szolgálat. 1945 őszén felvételi vizsgát tettem a külügyminisztérium fogalmazói tanfolyamára, majd 1946 tavaszán letettem a fogalmazói vizsgát, és a Küm politikai osztályára osztottak be. Onnan helyeztek ki előbb Pozsonyba, majd Prágába – nem kon-

zulkan, ahogy a cikk értelmetlenül írja, hanem II. oszt. követségi titkárnak.

Nem sokkal Nagy Ferenc lemondása után hazahívtak, és a Küm gazdaságpolitikai osztályán dolgozhattam 1948. december elejéig, amikor is elbocsátottak. Minthogy elhelyezkedésre lehetőségem nem volt, kiszöktem Ausztriába, és bécsi, majd oxfordi tanulmányok után az Egyesült Nemzetek Nemzetközi Menekültügyi Szervezeténél (IRO) sikerült elhelyezkednem Salzburgban. (Vajon onnan próbáltam „a megjelenő emigráns sajtón keresztül az emigráció helyzetét gyöngíteni”?)

Több barátomat követve 1951-ben kivándoroltam Ausztráliába, ahol 12 évet töltöttem. Való igaz, hogy egy 1956 után érkezett és általam korábban nem ismert bevándorló többek között engem is feljelentett, hogy szovjet ügynökök vagyunk. Minthogy állampolgárság iránti kérelmem folyamatban volt, a bevándorlási minisztérium két tisztviselője meghallgatott. Ezután az ausztrál állampolgárságot megkaptam. Most is van érvényes ausztrál útlevellem, és második állampolgárságomat a legutóbbi népszámlálási ívbe is beírtam.

Miután honvágyam arra indított, hogy a hazatérésre felszólító felhívásnak eleget tegyek, először hazalátogattam. Végleges hazatérésem tárgyában megbeszélésre fogadott Erdélyi Károly, aki akkor Kádár titkára volt, és beszélgetésünk során szóba keült Kéthly Anna, akivel én még Ausztráliából több levelet váltottam, és Erdélyi megkért, hogy keressem fel és kérdezzem meg, hogy nem akarna-e hazajönni. Ez volt a Haas cikkében említett „ráállítás”.

Azt már nem tudom, hogy miért lett volna az a célom, hogy a Kisgazdapárt „előbb vagy utóbb szétessen”, ami a cikk utolsó, velem név szerint foglalkozó állítása.

Különben nem feladatomban vagy célomban, hogy a cikket minősítsem. Levelem közlését elvárva, azt megköszönöm, és vele az ügyet lezártnak tekintem ahelyett, hogy rágalmozási pert indítsak.

Teljes tisztelettel

Dr. Ravasz Károly

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Tel./fax: 311-6477, 472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Adószáma: 18055067-2-42

Felelős kiadó:
GRANASZTÓI GYÖRGY

Főszerkesztő:
KODOLÁNYI GYULA

Tipográfiai terv:
BANGA FERENC

Műszaki szerkesztés és nyomda
DOMBI VIKTÓRIA
SÉD NYOMDA KFT., Szekszárd
Felelős vezető: KATONA SZILVIA

ISSN 1216-6235

Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Zrt. Hírlap
Üzletága
1088 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető valamennyi postán,
kézbesítőknél, e-mailen:
hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizetési díj Magyarországon:

Egy évre 4680 Ft
A Magyar Szemle számlaszáma:
11707024-20332033

Lapunk külföldre megrendelhető:
daneh@posta.hu
Tengerentúlra

hajóval fél évre: 14 000 Ft,
légi postán: 16 000 Ft;
Európába: 13 000 Ft;
elsőbbeséggel: 15 000 Ft.
Külföldön a befizetés időpontjá-
ban érvényes árfolyamon
ennek megfelelő valuta.

Lapunk megvásárolható
a hírlapárusoknál
Budapesten és az ország
nagyvárosaiban, és a Magyar
Szemle Könyvekkel együtt az
alábbi könyvesboltokban:

A Rákóczi úti
FÓKUSZ KÖNYVÁRUHÁZ-ban
és a LÍRA KÖNYV Zrt. budapesti
és vidéki boltjaiban.

GONDOLAT KIADÓI KÖR
KÖNYVESBOLT
(V., Károlyi M. u. 16.);

ÍRÓK BOLTJA
(VI., Andrassy út 45.);

KÓDEX KÖNYVÁRUHÁZ
(V., Honvéd u. 5.);

LITEA KÖNYVESBOLT
(I., Hess András tér 4.);

PÁRBESZÉD KÖNYVESBOLT
(VIII., Horánszky u. 8.);

PÜSKI KÖNYVESHÁZ
(I., Krisztina krt. 26.);

TELEKI TÉKA
(VIII., Bródy Sándor u. 46.).

Könyveink kaphatók az
ALEXANDRA hálózatában is,
Budapesten és vidéken, és minden
kiadványunk kedvezménytel
megvásárolható az Eötvös utcai
szerkesztőségben.

*

A meg nem rendelt kéziratokra
megpróbálunk válaszolni,
és igyekszünk azokat megőrizni.
Ha nem sikerülne, szíves elnézé-
süket kérjük. A szerk.

VOLUME V., NO. 4.

BUDAPEST

JULY 2014

HUNGARIAN R E V I E W

A bi-monthly journal from Central Europe

NORMAN DOIDGE Sex on the Brain: Neuro-Plasticity and Internet Porn • Nicholas T. PARSONS on the millenarianism of climate change • IGOR POMERANTSEV Czernowitz – Reminiscences of a Drowned Man • GEORGE SCHÖPFLIN on Fidesz after the landslide: the problems of success • PÉTER ÁKOS BOD on the role of middle classes in politics and the economy • FERENC BÓNIS on Zoltán Kodály and Universal Editions • JÁNOS EISLER From Caravaggio to Canaletto

(Goubran) (...) hangsúlyozza, hogy a kultúrák becses egyedisége éppen napjainkban szüntelenül támadott nemzeti jellegükből ered, nem pedig valamiféle „nacionalizmusból”. A mai hatalomvágyók fel akarják számolni a „nemzeti identitásokat”, mert „az állam, az eszményi »világállam« csak akkor lesz működőképes, ha elegyengetődik vagy egyenesen eltűnik minden különbség a népek és a nemzetek között – vagyis mindaz, ami egyedivé teszi őket... Az első lépés az, hogy a nemzeti parlamenteket szabványosítják és központi irányítás alá vonják, miközben megfosztják őket hatalmuktól”. Elővigyázatosságból nem teszi hozzá, hogy mindez az EU által cinikusán „jótékony”-nak nevezett válság eszközevel érhető el, legyen szó pénzügyi, környezeti vagy klímaváltozásról.

NICHOLAS T. PARSONS

De rájöttem, az is fontos, hogy meghatározzuk erkölcsi és lelki alapvetéseinket. A többi csak gondolkodás és hit abban, hogy az igazság megfejtendő. Mik is ezek a fontos alapvetések vagy meggyőződések? Először is, hogy megértjük, mi az ember. Ez lényegében az ENSZ Emberi Jogok Nyilatkozata. Tiszteletben tartjuk mindenki emberi méltóságát, és védjük az emberi életet a fogantatástól a halálig. Másodszor, tiszteljük a család és a házasság intézményét; harmadszor, tiszteletben tartjuk a lelkiismereti szabadságot – vagyis olyan csoportok nézeteit, amelyek valamit szentnek tartanak, amennyiben azok nem veszélyeztetik a békét és az igazságosságot. A három alapvetésünk tehát, hogy tiszteljük az emberi méltóságot, a családot és a házasságot, valamint a lelkiismereti szabadságot – a többi tudomány.

ROSKA TAMÁS

